

**Osmanlı-İran Savaşlarında Van Eyaleti'nin Lojistik Desteği (18.
Yüzyıl)**

Osman DİNÇ

Yüksek Lisans Tezi

Yeni Çağ Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Hakan KAYA

AĞRI-2023

(Her hakkı saklıdır.)

T.C

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİMİ ENSTİTÜSÜ

Tarih Ana Bilim Dalı

Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

OSMAN DİNÇ

Osmanlı-İran Savaşlarında Van Eyaleti'nin Lojistik Desteği (18.
Yüzyıl)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Hakan Kaya

AĞRI- 2023

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Osmanlı-İran Savaşlarında Van Eyaleti'nin Lojistik Desteği (18. Yüzyıl)

Osman DİNÇ

Tez Danışmanı: Hakan KAYA

16. yüzyılın başlarından itibaren, Şah İsmail tarafından kurulmuş olan Safevi Devleti, Yavuz Sultan Selim'in saltanat döneminden itibaren Osmanlı Devleti ile güç ve rekabet mücadelesine girişmiştir. 16. yüzyılda başlayan Osmanlı- Safevi çekişmeleri kimi zaman kesintilere uğramasına rağmen 18. yüzyılın başlarından itibaren sıcak çatışmalarla devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, bir daha el değiştirmemek üzere kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine giren Van Eyaleti, özellikle 17. yüzyılda başlayıp 18. yüzyılın sonlarına doğru devam eden mücadelelerde önemli bir sınır üssü olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Van Eyaleti bulunduğu konum itibariyle, Osmanlı Devletinin Doğu seferlerinde kimi zaman ileri bir sınır karakolu, kimi zaman ordunun ihtiyacını giderecek bir ambar olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti, İran üzerine yaptığı seferlerde lojistik ikmal maddelerini ağırlıklı olarak kara yolu ile ulaştırırdı. Bu nedenle seferlerin öncesinde yollarının güvenliğini tesis edilmesi için belirlenmiş ve bu konuda ön plana çıkmış merkezler bulunmaktaydı. Bu bağlamda önde gelen merkezlerden biri de Van Eyaleti'ydı. Bu çalışmamızda 17. yüzyılın sonlarından ve 18. yüzyılın son çeyreğine kadar aralıklarla devam eden Osmanlı- İran savaşlarında Van Eyaleti'nin lojistik ikmal hattı için önemli merkez üssü olduğunu ve sefer öncesi ve sonrasında orduya sağlamış olduğu desteği stratejik öneminden bahsedilmeye çalışılacaktır. Osmanlı- İran savaşlarında son derece önemli bir eyalet olan Van Eyaleti hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında, Osmanlı-İran savaşlarında üstlenmiş olduğu stratejik ve lojistik desteğine direk olarak değinilen çalışmaların olmadığı dikkat çekilmiştir. Yapılan kitap ve makale çalışmalarında Van Eyaleti'nin Osmanlı idaresindeki konumu ve önemine dair kaynaklar mevcuttur. Çalışmamızda 18. yüzyılda cereyan eden Osmanlı- İran Savaşlarında Van Eyaleti'nin lojistik ve stratejik önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelime: Van Eyaleti, Kale, Ordu, Sınır, Osmanlı, Safevi, Sefer Lojistiği, Sefer Güzergâhı.

SUMMARY

MASTER'S THESIS

Logistic Support of Van Province in the Ottoman-Iranian Wars (18th Century)

Osman DİNÇ

Thesis Advisor: Hakan KAYA

Since the beginning of the 16th century, the Safavid State, founded by Shah Ismail, has been engaged in a struggle for power and competition with the Ottoman Empire since the reign of Yavuz Sultan Selim. Although the Ottoman-Safavavid rivalries that started in the 16th century were sometimes interrupted, they continued with hot conflicts from the beginning of the 18th century. During the reign of Suleiman the Magnificent, the province of Van, which came under the Ottoman rule for good, came to the forefront as an important border base, especially in the struggles that began in the 17th century and continued towards the end of the 18th century. Due to its location, Van Province came to the forefront in the Eastern campaigns of the Ottoman Empire, sometimes as an advanced border outpost and sometimes as a warehouse to meet the needs of the army. During its campaigns against Iran, the Ottoman Empire mainly transported its logistical supplies by land. For this reason, there were centers that were designated to ensure the security of the roads prior to the campaigns and were prominent in this regard. One of the leading centers in this context was the Van Province. In this study, the strategic importance of Van Province as an important epicenter for the logistics supply line and the support it provided to the army before and after the campaigns during the Ottoman-Iranian wars, which continued intermittently from the late 17th century until the last quarter of the 18th century, will be discussed. When we look at the studies on Van Province, which was an extremely important province in the Ottoman-Iranian wars, it was noted that there were no studies that directly addressed the strategic and logistical support it undertook in the Ottoman-Iranian wars. In the books and articles, there are sources on the position and importance of Van Province in the Ottoman administration. In our study, the logistical and strategic importance of Van Province in the Ottoman-Iranian Wars that took place in the XVIIIth century will be emphasized.

Keyword: Van Province, Fortress, Army, Border, Ottoman, Safavid, Expedition Logistics, Expedition Route.

ÖNSÖZ

Günümüz tabiri ile lojistik olarak ifade edilen bu faaliyetlerin Sefer döneminde ordunun hareket gücünü artırmak için gerekli olan teçhizatı temin etmek ve devam eden seferlerde, Van Eyaleti'nin ne gibi sorumluluklar üstlenildiği üzerinde durulmaya çalışılmış ve seferde ne gibi faaliyetler içerisinde olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Van Eyaleti'nin Osmanlı- İran savaşlarında lojistik meseleleri üzerinde yakın zamana kadar müstakil olarak herhangi bir çalışma yapılmamıştı. 18. yüzyılda başlayan Osmanlı- İran savaşlarında Van Eyaleti'nin bu seferlerde müstakil olarak ne gibi sorumluluklar üstlendiği üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde; genel olarak Van Eyaleti'nin Coğrafyası, tarihi, Osmanlı Devleti tarafında fethiyle birlikte yönetim şekli ve idari statüsü hakkında genel bilgiler ifade edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümünde, 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı- İran savaşları ve sonrasında gelişen siyasi ilişkilerinin gelişimi ifade edilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde; yine söz konusu seferlerde gerekli olan ikmal maddelerinin cepheye sevki için nakli vasıtaların temini, geçiş güzergâhlarının güvenliği, nakliye ile sevk edilecek mühimmatın temini gibi koşulların sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması adına yapılan faaliyetler hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Beşinci bölümde; Sefere öncesinde ordu için gerekli olan İaşe ve ikmal maddelerinin temin edilmesi, merkezi kuvvet olan kapıkulu askerleri ile eyalet askerleri olan tımarlı sipahiler ve kapı halkı sınıfının seferlere iştirakleri, ardından da sınır bölgelerindeki asker miktarının artırılması, sınırlardaki kale tamiri ve yeni kale inşası konuları incelenecektir. Öncelikli olarak bu çalışma konusunun belirlenmesinde danışman hocamın yönlendirmeleri sayesinde gerçekleşmiştir. Çalışmanın bütün aşamalarında gerekli düzeltmeleri yaparak geri dönüşler sağlayan ve önemli telkinlerde bulunarak tezin olgunlaşmasında büyük katkılar sunan danışmanın Doç. Dr. Hakan KAYA'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Tez savunmasında olumlu eleştiriler sunan ve yaptıkları değerlendirmelerle tezimin daha iyi bir kıvama gelmesini sağlayan Doç. Dr. Veysel GÜRHAN ve Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANDAĞLI hocalarıma katkılarından dolayı müteşekkirim. Ayrıca tezimi okuma nezaketinde bulunan ve önemli katkılar sunan Dr. Öğr. Üyesi Harun AYDIN ve Arş. Gör. Hayrettin PULAT hocalarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
TABLolar DİZİNİ	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vii
KISALTMALAR	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1. Konu Ve Sorunsal Çerçeve	2
1.2. Araştırmanın Yöntemi	3
1.3. Araştırmanın Kaynakları	4

İKİNCİ BÖLÜM

2. 18. YÜZYILA KADAR VAN EYALETİ'NİN TARİHÇESİ VE DURUMU	11
2. 1. Van'ın Coğrafyası ve Tarihçesi.....	11
2. 2. Van'ın Osmanlılar Tarafından Fethi	15
<u>2. 3. Van'ın Osmanlı İdaresindeki Yeri.....</u>	<u>19</u>
<u>2. 3. 1. Van eyaleti ve tabi sancaklar</u>	<u>21</u>
2. 3. 2. Van eyaleti'ne bağlı buluna sancakların idari statüleri.....	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 18. YÜZYILDA OSMANLI- İRAN SİYASİ İLİŞKİLERİ.....	34
3. 1. Osmanlı- İran İlişkileri (1703-1754)	34
3. 1. 1. Safevi topraklarında osmanlı- afgan savaşları	42
3. 2. 1734- 1754 Afşarlar Dönemi Siyasi İlişkiler.....	45

3. 3. Sultan I. Mahmut Dönemi (1730-1754) Osmanlı İran İlişkileri.....	52
--	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İRAN ÜZERİNE YAPILAN SEFERLERDE ULAŞIM VE SEFER YOLLARININ GÜVENĞİLİ	74
4. 1. Van Eyaleti'nin Doğu Seferlerindeki Lojistik Önemi.....	77
4. 2. Osmanlı Sefer Yolları ve Menzil Sistemi.....	81
4. 3. İran Seferlerinde Ulaşım ve Sefer Yolunun Güvenliği	87
4. 4. Nakliye Vasıtalarının Temini	94
4. 4. 1. Kara yolu.....	95
4. 4. 2. Deniz yolu.....	103

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. VAN EYALETİ'NİN SEFER DÖNEMLERİNDE ORDU İAŞESİ VE SEFER MÜHİMMATININ TEMİNİ	117
5. 1. Sefer Öncesinde Ordunun İaşe ve Mühimmat İhtiyacının önceden Karşılanması	117
5. 2. Sefer Öncesi Sınır Kalelerinin Tahkim Edilmesi	128
5. 3. Sefer Dönemlerinde Askeri Lojistik.....	137
6. SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA.....	144

KISALTMALAR

BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan
H	: Hicri
İ.A	: İslam Ansiklopedisi
KK. d	: Kamil Kepeci Defteri
Nr	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Ter.	: Tercüme
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Yay.	: Yayınları
A.DVNSMHM.d.	: Mühimme Defteri

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo. 1. 1575-1585 Yılları Arasında Van Vilayetine Bağlı Sancaklar.....	22
Tablo. 2. Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1680-1791).....	23
Tablo. 3. Van Eyaleti'ne Bağlı Sancakların Statüleri (1680-1791).....	26
Tablo. 4. Van Eyaleti'nde 18. Yüzyılda Görev Yapan Eyalet Paşaları.....	27
Tablo. 5. İran Seferlerinde Kullanılan Develerin Bölgelere Göre Kira Ücreti.....	90
Tablo. 6. Trabzon'dan Zahir ve Mühimmat Nakliyesi için Eyalet ve Sancaklardan Temin Edilen Katırlar.....	91
Tablo. 7. 1723-1725 Yıllarında İran Seferlerinde Kullanılan Beygirlerin Nakliye Ücretleri.....	92
Tablo. 8. Erzurum- Van Kara Yolunda Taşıma Malların Kira Ücretleri.....	94

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil. 1. Beşiri- Tatvan Yol Güzergâhı.....	98
Şekil. 2. Van Gölü Ulaşım Hatları.....	99
Şekil. 3. Çatak Hurkan Köprüsü. (18. Yüzyıl).....	102
Şekil. 4. Zeril Köprüs.....	103
Şekil. 5. Sindiya Köprüsü.....	104
Şekil. 6. Kuşluk Köprüsü.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin merkezileşme ve sonraki yüzyıllara bir cihan imparatoru olarak devam etmesi, Fatih Sultan Mehmet'in attığı temellerle sağlanmıştır. Kurulduğu bölgede hızla büyüyen ve sınır aşırı genişleyen Osmanlı Devleti, pek çok ülke ile sınır komşusu olmuştur. 16. yüzyılda itibaren Safevi Devleti ile mücadelelere başlamış ve Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren ise şiddetlenmeye başlamıştı. Yavuz Sultan Selim Safeviler üzerine 1514 yılında yaptığı Çaldıran Muharebesiyle elde edilen başarının sonucunda, Van ve çevresi de dâhil olmak üzere bütün Doğu Anadolu bölgesi Safevilerin hâkimiyetinden çıkmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ı saltanatı döneminde batıya dönük olan sefer politikaları neticesinde, Safevilerin bölgede nüfuzu ve gücü giderek artmaya başlamıştı. Böylece Safeviler, Osmanlı Devletine tekrar saldırımları üzerine, Doğu Anadolu bölgesinde ki bazı yerleri tekrar almışlardı. Ayrıca Yavuz Sultan Selim dönemindeki ortaya çıkan ve kısa süreliğine bastırılmış olan dini ve siyasi meseleler, bu defa Osmanlı Devleti için Anadolu'yu tehdit durumuna getirecek düzeyde ciddi bir sorun haline gelmiştir. Çünkü Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu üzerinde sağlamış olduğu bu başarının sonuçları kısa süreli olmuştu. 16. yüzyılda başlayan Osmanlı- Safevi mücadelesi 18. yüzyılda da devam etmiştir.

Osmanlı Devleti, Kanuni Sultan Süleyman döneminde seferlerini daha çok Batıya kaydırmasından dolayı, Doğu üzerine yapılan seferlerin sonuçları uzun vadeli olamıyordu. Macar Kralı Ferdinand ile başlayan mücadelelerden dolayı, 1548 yılına kadar Van yöresiyle yeterince ilgilenilmemiştir. Kanuni Sultan Süleyman komutasındaki ordu Temmuz 1548 yılında yapacağı İrakeyn Seferi'yle birlikte, bir daha el değiştirmemek üzere Van ve çevresi Osmanlı Devletinin hâkimiyetine geçmiş oldu. 18. yüzyılı kapsayan bu çalışma, bir sınır eyaleti olan Van Eyaleti'nin Osmanlı idari yapısındaki yeri ve önemi ile ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin sınırında büyük bir güç olarak ortaya çıkan Safevi Devleti ile olan savaşlarda, Van bir serhad eyaleti olması özelliğiyle bir sınır karakolu veya devletin bölgedeki lojistik ikmal limanı olarak işlev görmekteydi. Jeopolitik konumu dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin İran seferlerinde büyük bir avantaj sağlamıştır. Çalışmada yüz yıllık süreç içerisinde eyaletin Osmanlı idaresine geçişi ile birlikte sefer dönemlerin de bölgede ne gibi lojistik destek sağladığı ve ne gibi

sorumluluklar üslendiği üzerine durulmaktadır. Bölgenin Osmanlı açısından önemli bir eyalet olduğu bilinmektedir. Ancak bölgenin özellikle İran üzerine yapılan seferlerde ne gibi faaliyetlerde bulunulduğu ile ilgili detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Çalışmada Van Eyaleti'nin seçilmesinin nedeni bölgenin Osmanlı-İran savaşlarında bir sınır ve tampon eyalet görevi görmesinden ötürü önemlidir.

1.1. Konu Ve Sorunsal Çerçeve

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda Safevilerle başlayan savaşlar, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam edegelen bir mücadele haline gelmiştir. İki devlet arasında başlayan güç, siyaset ve rekabet sürecinde Van Eyaleti, bu çekişmelerde etkilenen bir eyalet olarak ortaya çıkıyordu. İlk dönem savaşlarda zaman zaman el değiştirmiş olan Van Eyaleti, Osmanlı Devletinin bölgedeki hâkimiyetini kesin olarak tesis etmesiyle birlikte, bölgede önemli bir stratejik sınır eyaleti olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı- Safevi Devleti arasında başlayan bu savaşlar bölgedeki reaya üzerinde olumsuz etkilerde bırakmıştır. Çünkü savaşlarla başlayan yıkım, ağır vergiler ve toplumsal bozukluklar, zaman zaman bölgedeki reayanın bulundukları bölgeleri terk etmelerine neden olmuştur. Ancak Van Eyaleti, jeopolitik ve stratejik bir bölgede olmasından mütevellit Osmanlı- Safevi mücadelelerinde daima aktif rol oynayarak bölgedeki dengelerin sağlanması ve savaşın seyrini değiştirecek önemli avantajların oluşmasına katkı sağlamaktaydı. Sefer dönemlerinde bölgeye gönderilmek istenen lojistik ikmal maddelerinin cephe ardına gönderilmesi ve gereken lojistik desteğin sağlanmasında büyük avantajlar sağlamaktaydı.

Van Eyaleti'nin, 18. yüzyılda Osmanlı- İran savaşları açısından önemi ile ilgili ne yazık ki az sayıda çalışma bulunmaktadır. Van Eyaleti imparatorluğun en uç bölgesinde bulunması ve İran ile sınır olmasından kaynaklı, Osmanlı- Safevi savaşlarındaki yeri ve öneminin ne olduğu, sefer zamanında bölgeye lojistik destek sağlaması açısından hangi faaliyetler yürütüldüğü açısından böyle bir çalışmanın yapılmasını zorunlu kılmıştır. Araştırmanın temel sorunsallarından biri, Van Eyaleti'nin Osmanlı- Safevi savaşlarında bir sınır eyaleti olması nedeniyle sahip olduğu önem, diğer boyutu ise Osmanlı- İran savaşlarında bölgeye sağlamış olduğu lojistik ikmalin ne boyutta olduğu üzerine olmuştur. Osmanlı- İran savaşlarında bölgeye gönderilecek lojistik ikmal maddelerinin taşınması ve bölgeye sevk edilmesi açısından bölgenin ne gibi faaliyetler üstlendiği ve ne gibi avantajlar sağladığını ortaya koymak tezin temel

amaçlarından birini teşkil etmektedir. Bu çerçevede bölgeye sağlanan lojistik ikmal maddelerinin nasıl cepheye ulaştırıldığı, eyaletin sağlamış olduğu lojistik destek ve civar eyalet ve sancaklardan gönderilen lojistik desteğin önemi ve maliyeti ve bölgeye sevkinin sağlanması ne şekilde olduğu üzerinde durulacaktır. Tezde üzerinde durulan bir diğer konu ise bölgeye gönderilen askeri yardımın etkisi ve sefer zamanında bölgenin özellikle bir merkez üs olarak kullanılmasının sebepleri ve bu bağlamda bölgede bulunan reaya üzerinde sosyal, ekonomik ve siyasal etkilerin ne şekilde olduğu konuları incelenecektir. Tezin kapsamı 18. yüzyılı kapsamasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Birincisi, Van Eyaleti'nin Osmanlı idaresine katılmasıyla birlikte, bölgenin bu yüzyıl içerisinde Osmanlı- İran savaşlarında yeri ve önemi üzerine fazlaca bilginin bulunmayışıdır. İkincisi, özellikle 18. yüzyılda Osmanlı- Safevi siyasi ilişkilerin iyice yoğunlaştığı dönem olmasıdır. Üçüncüsü ise, 18. yüzyılda Osmanlı- Safevi ilişkileri açısından arşiv belgeleri sayıca fazla olmasıdır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada genel olarak dönemin arşiv kaynaklarından yararlanılmıştır. Kaynak olarak kullanılan Arşiv belgeleri; Osmanlı tarihi araştırmalarında dönemin olaylarını anlamada kullanılan ilk elden kaynak olması ve iki devlet arasındaki başlayan güç ve rekabetin ne şekilde ve ne boyuta taşındığını anlamak açısından önemlidir. Şimdiye kadar ki olan süreçte Van Eyaleti ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olmuştur. Bununla birlikte kaynakların kapsamına bakıldığında bu çalışmaların çoğu birbirini tekrar mahiyete olduğu gözlemlenmiştir. Bu anlamda yapılan çalışmaların en kapsamlısı Orhan Kılıç'a aittir.¹ Kılıç çalışmasında 16. ve 18. yüzyıllar arasında ki serhat eyaleti olan Van Eyaleti'ni, bölgedeki konum, yapısı ve işleyişi hakkında bilgi vermektedir. Van Eyaleti'nin idari ve İktisat alanında ki yapısı hakkında bilgi verdiği bölümlerde bu çalışmadan büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Bu çalışma ile eyaletin bölgedeki idari, iktisadi, jeopolitik yapısı hakkında bilgiler sunarak bölgeye ve tarih yazımına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bölgenin dinamikleri ve konumu hakkında günümüze eksik olan bölümleri, arşiv belgeleri ve diğer

¹ Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16-18 Yüzyıllar*, Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2020; Orhan Kılıç, *Van Sancağı (1548-1648)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1994; Orhan Kılıç, "Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret", *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Aralık 2019.

ikincil el kaynaklar yardımı ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tezde ekseriyetle Başbakanlık Osmanlı arşivinden temin edilen kaynaklar kullanılmaya çalışılmıştır. Çünkü Van Eyaleti'nin Osmanlı İran savaşlarında lojistik desteği üzerine doğrudan bir çalışma olmadığı ve ilgili araştırmaların ise az olmasından kaynaklı çalışmalar genellikle doğrudan ana konuya dair bilgiler olmadığından, bu çalışmalar birbirinin tekrarı mahiyetinde olmuştur.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmanın esas kaynağını arşiv belge ve defterleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Başbakanlık Osmanlı arşivinde bulunan Mühimme Defterleri, Cevdet Askeri gibi bulunan belgelere değinilmekte fayda var. Bu arşiv belgeleri bölgede bulunan genel durum ve bölgeye gönderilecek olan lojistik ikmal maddelerinin bilgilerini içeren ve yeniçağ araştırmaları için önemli kaynaklar niteliği taşımaktadır. Arşiv kaynakları içerisinde müracaat edilen kaynaklar: tahrir defterleri, Mühimme Defterleri, Şerriye Sicilleri, Tahvil Defterleri, Tahrir Defterleri, emir ve fermanlardır. Çalışmada kullanılan önemli kaynaklardan biri Mühimme Defterleridir, bu defterler sancakta görev yapan şahıslar, eyaletin idari yapısı, Osmanlı- İran savaşları, cephe ardına kullanılmak üzere gönderilen lojistik ikmal maddeleri, sınırdaki oluşan hareketlikler gibi pek çok konu hakkında bilgi sağlamaktadır. Osmanlı Arşivi'nde Babı-ı Asaî fonu içerisinde çeşitli seriler halinde bulunan Mühimme Defterleri bulunmaktadır.² Tezde kullanılan bir diğer arşiv belgeleri ise “Tahrir Defterleridir. Bu defterler Osmanlı Devleti'nin taşradaki, reaya- idareci arasındaki ilişkiler hakkında bilgi veren önemli ana kaynaklar arasındadır.

Osmanlı arşiv kaynakları arasında önemli belgeler kategorisinde olan Hatt-ı Hümayunlar araştırmada kullanılan önemli araştırma belgeleridir. Hatt-ı Hümayunlar içeriğinde Osmanlı- İran sınırlarındaki yaşanan sorunları, atamaları, azilleri hakkında bilgiler veren önemli kaynak eserlerdir. Ayrıca Ali Emiri ile Cevdet tasnifleri, askeriye ve dâhiliye fonlarındaki araştırmalarda konuyla ilgili önemli belgeler bulunmaktadır. Tayin ve çeşitli konular ile ilgi belgelerin bulunduğu Kamil Kepeci fonunda yararlanılan önemli bir diğer kaynak çeşididir.

² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Haz. İskender Türe- Salim Kaynar, vd, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017, s. 22.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Başbakanlık Arşivi Ali Emiri, İbnü'l –Emin ve Bab-ı Asaî Divanı Hümayun Kalemî(A.DVN) kataloğu içerisinde dönemle ilgili belgeler taranarak Van Eyaleti ile ilgili belgelerden istifade edilmiştir.

Şemsettin Samî'nin “Kamusü-l ‘Alâm” adlı eserinde, ele alınan yerlerin ekonomik ve toplumsal durumları hakkında önemli bilgiler verilmiş, Dönemi önemli kaynaklarında olan Şemsettin Samî'nin bu eseri, Van Eyaleti'nin kökeni ve geçmişine dair bilgiler sunan önemli bir kaynak eserdir.³ Dönemin müverrihlerinden olan Abdi Efendi “Abdi Tarihi” adlı eserinde 18. yüzyıla ait Osmanlı- İran savaşları hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁴ Koca Ragıp Mehmet Paşa, eserinde, Osmanlı- İran arasındaki münasebetler ve bölgede bir sorun olan mezhep konuları hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁵ Bu çalışmalarda, Kronikler, seyyahlar vb. eserler araştırma açısından önemli ana kaynaklardır. Özellikle konunun Osmanlı- İran seferleri ile ilgili önemli bilgiler sunan “Mustafa Naima Tarihi”, “Peçevi Tarihi” eserler konunun ehemmiyeti açısından dikkate değer önemli eserlerdir.

Çalışmada yararlanılan ve dönemle ilgili açıklayıcı ve dikkate değer bilgiler sunan bir diğer eser ise, seyahatnamelerdir. Temel kaynaklar arasında olan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi ise; yaptığı seyahatler neticesinde topladığı bilgiler ile bölgelerin sosyoekonomik durumu hakkında bilgilere ulaşmamıza fırsat veriyor. Araştırma yapmak için gezdiği bölgelerdeki halkın gelenek ve görenekleri, coğrafî yapısı, şehrin idari yapıları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.⁶ Seyahatnameler arasında önemli bilgiler sunan bir diğer seyyah ise Jean-Baptiste Tavernier (1605-1689), Parisli olan Tavernier, Anadolu coğrafyası açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Tavernier'nin seyahatlerinin, birçok kez yeniden yazılmış ve çevrilmiş olması insanların bu bilgiler ulaşmada önemli bilgiler sunmaktadır.⁷ Şu ana kadar Osmanlı tarihi açısından yaptığı önemli araştırmalar tez araştırması açısından önemli çalışmalardır. Hazırlamış olduğu on ciltlik “Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri” adlı çalışması tezin araştırması açısından önemli

³ Şemsettin Samî, *Kâmûsu'l-Alâm*, C. 6, Tıpkıbasım, Kaşgar Nesriyat, Ankara 1996, s. 4673.

⁴ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*; Haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1943.

⁵ Koca Ragıp Mehmet Paşa, *Tahkik ve Teyfik (Osmanlı- İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları)*, Haz. (Ahmet Zeki İzgüler), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2003.

⁶ Evliya Çelebi b. Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Karaman, C.1 (1-6), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

⁷ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyehatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Fransızcadan çeviren: Teoman Tunçdoğan, KitapYayınevi, Baskı 1, İstanbul 2006.

bilgiler sunmaktadır. 11. Ciltlik eser, II. Mahmut dönemine kadar konu araştırmaları sunan önemli bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸ Osmanlı tarihi açısından Van Eyaleti'nin idari, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında geniş bilgiler veren bir diğer kaynak eser ise, Orhan Kılıç'a ait çalışmalar olmuştur.⁹ Kılıç ait olan bir diğer eserindeyse, Van Eyaleti'nin İdari taksimatı, sancakları, eyaletin yönetim şekilleri ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.¹⁰ Kılıç ait ve çalışmada istifade edilen bir diğer çalışmasında, Van Gölü'nün Osmanlı ticaret, lojistik, ulaşım açısından değerlendirdiği önemli bilgiler sunan önemli bir eserdir.¹¹ Abdurrahman Ateş'in yaptığı çalışması ise İran ile ilişkilerin daha da yoğunlaştığı Nadir Şah dönemi Osmanlı- İran ilişkilerini hakkında önemli bilgiler veren kaynak eserdir.¹²

Osmanlı- İran arasındaki diplomatik ilişkileri üzerinde çalışma yapan Adile Karakaya ise eseri ile bölgede önemli görevler yapan âlimler ve diplomatlar üzerinden Osmanlı- İran ilişkileri hakkında bilgiler yapan önemli bir çalışmadır.¹³ 18. yüzyılda Osmanlı tahtında oturan Sultan I. Mahmut dönemi hakkında önemli bilgiler içeren bir diğer kaynak ise Adnan Adıgüzel, Alper Yıldırım, "I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri" adlı çalışmasıdır.¹⁴ Tezde kullanılan bir diğer önemli eser ise Münir Aktepe'nin eliyle kaleme alınan eserde 18. yüzyıl Osmanlı- İran ilişkisini hakkında önemli bilgiler içeren eserden istifade edilmiştir.¹⁵ Yararlanılan bir diğer eseri ise, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı Sultan I. Mahmut'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında" adlı çalışması olmuştur.¹⁶

⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri 5. Kitap Kanuni Devri Kanunnameleri*, Fey Vakfı Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), İstanbul 2016.

⁹ Kılıç, *Van Sancağı (1548-1648)*.

¹⁰ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16-18 Yüzyıllar*.

¹¹ Kılıç, "Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret".

¹² Abdurrahman Ateş, "Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra İran'da Hâkimiyet Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nin İran Politikası" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Afyon 2005.

¹³ Adile Karakaya, *Osmanlı Devleti İle İran Arasındaki Diplomatik İlişkilerde Görev Yapan Âlim Diplomatlar (XVII ve XVIII Yüzyıllar)*, İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul 2009.

¹⁴ Adnan Adıgüzel - Alper Yıldırım, I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Eskişehir 2017.

¹⁵ Münir Aktepe, *Osmanlı- İran Münasebetleri ve Silahşor Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-Namesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970.

¹⁶ Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı Sultan I. Mahmut'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında" *Tarih Dergisi*, S. 28-29, İstanbul 2011.

Osmanlı- İran ilişkilerinde Rusya'nın konumunu öğrenmek açısından önemli bilgiler veren Orhan Alizade'nin çalışmalarından da istifade edilen bir eser olmuştur.¹⁷ Bölgedeki Osmanlı- İran ilişkileri açısından önemli iki kişilik olan Sultan I. Mahmut ve Nadir Şah dönemi Şii- Sünni ilişkilerinden bahseden bir diğer eser olan Saim Arı, *Nadir Şah- I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet-Şii Diyalogu* adlı doktora çalışmasıdır.¹⁸ Nadir Şah dönemi Osmanlı- İran ilişkileri hakkında detaylı bir şekilde bilgi veren bir değer çalışma ise, Abdurrahman Ateş'in doktora çalışmasıdır.¹⁹ Yine Abdurrahman Ateş'e ait olan ve 18. yüzyıl Osmanlı- İran siyasi ilişkileri hakkında geniş bilgiler içeren eserinden istifade edilmiştir.²⁰

Yine Van Eyaleti hakkında detaylı bilgiler aktaran ve çalışmalarda istifade edilen önemli bir eser olan Aydın Talay'ın çalışmasıdır.²¹ 18. yüzyılda İran elçiliği görevini yapan “Mustafa Nazif Efendi'nin” İran elçiliği döneminde Osmanlı- İran ilişkileri hakkında önemli bir konu çalışması yapan Adnan Budak'ın eserinden çalışmalarda yeterince istifade edilmiş kaynak eserler arasındadır.²² Osmanlı tarihi hakkında önemli bir konu çalışması yapan bir diğer önemli çalışma olan Mustafa Cezar - Mithat Sertoğlu, “Mufassal Osmanlı Tarihi” eserinden önemli ölçüde istifade edildi.²³

Ömer İşbilir, doktora tezi alanında yapılan ilk çalışmalardan olması sebebiyle önemli bir çalışmadır. Çalışmada Osmanlı'nın İran üzerine yaptığı seferlerde ordu- iâşe ve ikmal üçlüsü üzerinde duran ve detaylı anlatan eserden çalışmada yeterince istifade edilen bir çalışma olmuştur.²⁴ Bu alanda yaptığı bir diğer kayda değer eserleri ise, Ömer İşbilir, “Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu

¹⁷ Orhan Alizade, “18. Yüzyılın ilk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.IV, Sy.7, Kış 2010.

¹⁸ Saim Arı, *Nadir Şah- I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet-Şii Diyalogu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2001.

¹⁹ Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2001.

²⁰ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Sözkese Matbaacılık Yayınları, Ankara 2012.

²¹ Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, İhlâs Matbaacılık Yayınları, İstanbul 1988.

²² Adnan Budak, *Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği (1746-1747)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Trabzon 1999.

²³ Mustafa Cezar - Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

²⁴ Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996.

Anadolu” adlı çalışmasıdır. H. Mustafa, “Safevi Hanedanı” adlı eseri, İran ortaya önemli bir güç olarak ortaya çıkan Safevi Hanedanlığı hakkında bahsetmektedir.²⁵

Konumuz açısından bir diğer eserde Yaşar M. Ertaş’ın eserinde, Osmanlı Devleti’nin sefer zamanı gerçekleştirmiş olduğu büyük hareket öncesi ve sonrası yapılan organizasyon hakkında önemli bilgiler vurgulanmaktadır.²⁶ Osmanlı kentleri açısından zanaat, ticaret ve gıda üzerine bilgiler veren Faroqhi Suraiya, “Osmanlı’da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650” eserinden önemli ölçüde istifade edildi.²⁷ Serdar Genç, eserinde, 18. yüzyılda Osmanlı- İran savaşlarında iase, mühimmat ve nakliye araçları hakkında detaylı şekilde aktardığı çalışmasıdır. Bu eserde Osmanlı Devleti’nin sefer zamanında lojistik ikmalin sağlaması için gerçekleştirmiş olduğu organizasyon sürecinin nasıl şekillendiğini ve bu seferlerin Osmanlı Devleti’ne etkisini ayrıntılı şekilde ifade edilmektedir.²⁸ Filiz Güney çalışmasında 19. yüzyılda Osmanlı- İran ilişkileri açısından önemli olan elçilik faaliyetleri ve bu dönemde giden elçiler hakkında bilgi ifade edilmektedir.²⁹

Tufan Gündüz, kaleme aldığı eseri ile Osmanlı kuruluşundan başlayıp I. Dünya harbine kadar olan geniş bir tarihi çalışma ile çalışmalarda önemli derecede yararlanılan bir diğer kaynak olmuştur. Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)”, adlı çalışma ise Osmanlı Devletinde ulaşım ve haberleşme ağını oluşturan menziller ile ilgili bilgilere içeren bir kaynak eserdir.³⁰ Joseph Von Hammer, “Osmanlı Tarihi”, adlı çalışması Osmanlı tarihi açısından kapsamlı çalışmalardan biridir.³¹ Yine Osmanlı Tarihi açısından büyük çalılar yapan Nicolae Jorge, “Osmanlı İmparatorlu Tarihi (1640-1774)” adlı eserinden yeterince yararlanılmıştır.³²

İsmail Mangaltepe, çalışması ile 19. yüzyılda Van Eyaleti’ni gezen seyyahların çalışmalarından edinilen bilgiler ile hazırlanan bu çalışma ile ilgili bir kısım bilgiler bu

²⁵ H. Mustafa Eravcı, “Safevi Hanedanı”, *Türkler*, C. VI, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002.

²⁶ M. Yaşar Ertaş, “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, *Osmanlı*, C. VI, (Ed: Güler Eren) Yıl 1999.

²⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, İstanbul 1993.

²⁸ Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş İran seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

²⁹ Filiz Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran’a Giden Osmanlı Elçileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2005.

³⁰ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.

³¹ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Sabah Yayınları, İstanbul 1992.

³² Nicolae Jorge, *Osmanlı İmparatorlu Tarihi (1640-1774)*, C. IV, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

çalışmadan alınmıştır.³³ Yılmaz Karadeniz, çalışması ile 18. ve 19. yüzyıla kadar İran tarihi üzerinde irdelenmektedir.³⁴ İlker Külbilge, kaleme aldığı çalışması ile 18. yüzyıl Osmanlı İran ilişkileri üzerinde durmaktadır.³⁵ Uğur Kurtaran, “Yeni Kaynaklar Işığında Sultan I. Mahmut Dönemi Osmanlı İran İlişkileri (1731-1747)”, adlı çalışma ile Sultan Mahmut dönemi Osmanlı- İran ilişkileri üzerinde durulmaktadır.³⁶ Uğur Kurtaran yine bir diğer çalışmasında ise Sultan Mahmut dönemi ilişkileri irdellemektedir. Çalışmamız için önemli olan bir diğer eser ise, M. Zahit Yıldırım’ın çalışmasıdır. İran ile başlayan çatışmalarda Osmanlı Devleti’nin askeri hazırlıkları ve oluşan olumsuzluklar üzerine durulmaktadır.³⁷ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, “ Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, adlı çalışmada sefer dönemi Osmanlı ulaşımı açısından önemli nehir taşımacılığı üzerine irdelenmektedir.³⁸ Ömer Faruk Yılmaz, “Belgelerle Osmanlı Tarihi”, adlı eseri ile belgeler ışığında Osmanlı tarihi üzerinde durulmaktadır.³⁹

Çalışmada istifade edilen bir diğer eser ise, İbrahim, Yetiş’in kaleme aldığı eseridir. Osmanlı- İran savaşlarının 1722- ve 1746 ya kadar olan savaşların hakkında bilgi vermektedir.⁴⁰ Ayhan Ürkündağ, “Ahmet Durri Efendi’nin İran Sefaretnamesi”, adlı eseri ile dönemin önemli devlet adamlarından olan Ahmet Durri Efendi’nin üzerine durmaktadır.⁴¹

Osman G. Özgüdenli, “Osmanlı İran’ı I. Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat”, adlı eserinde Tahrir kayıtlarından

³³ İsmail Mangaltepe, *XIX Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

³⁴ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700- 1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

³⁵ İlker Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.

³⁶ Uğur Kurtaran, “Yeni Kaynaklar Işığında Sultan I. Mahmut Dönemi Osmanlı İran İlişkileri (1731-1747)”, *History Studies*, Vol 3/3, 2011.

³⁷ M. Zahit Yıldırım, “1724-1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, Haziran 2002.

³⁸ Orhonlu Cengiz, Turgut Işıksal, “ Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, *İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Dergisi*, Sy. 17-18, İstanbul 1963.

³⁹ Ömer Faruk Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, C. 3, Fatih Yayınları, İstanbul 2016.

⁴⁰ İbrahim Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2014.

⁴¹ Ayhan Ürkündağ, *Ahmet Durri Efendi’nin İran Sefaretnamesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Afyon 2006.

derlenen ve Batı İran Azerbaycan hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.⁴² Süleyman Toğaç, “Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi’nin İran Sefaretnamesi”, adlı çalışma Rahmi Efendi’nin diplomat olarak bulunduğu dönemi içeren bilgiler irdelenmektedir.⁴³ Çalışmalarda istifade edilen bir diğer kaynak İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVIII. Anda Osmanlı-İran Münasebetleri", adlı çalışmada 18. Asırda Osmanlı İran ilişkilerini ve genel durumları hakkında ki detaylar üzerinde durmaktadır.⁴⁴

Pour Ali Djafar eserinde, Nadir Şah Döneminde Osmanlı ile ilişkiler ne şekilde olduğu üzerinde durmaktadır.⁴⁵ Mehmet Tanyaş’ın çalışmasında ise, günümüzde önemli bir kavram olarak ön plana çıkan Lojistik kavramın geçmiş ve günümüz hakkında bilgiler mevcuttur.⁴⁶ Kaynak olarak yararlanılan bir diğer çalışma ise, Rukiye Işık’ın eseridir. Bu çalışmada Osmanlı İran savaşlarında yapılan lojistik hazırlıklar üzerinde genişçe bilgiler veren önemli kaynak eserdir.⁴⁷

Faruk Sümer, eserinde İran coğrafyasında İran hâkim güç olan Avşar hanedanlığı üzerinde durmaktadır.⁴⁸ Şabani Rıza, “Eşrafiye ve Zendiye Döneminde (1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri", 1723- 1797 Osmanlı- İran İlişkileri üzerinde durmaktadır.⁴⁹

⁴² Osman G. Özgüdenli, “Osmanlı İran’ı I. Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat”, *Tarih Araştırma Dergisi*, C. XXII, Ankara 2003.

⁴³ Süleyman Toğaç, *Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi’nin İran Sefaretnamesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara 2000.

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVIII. Anda Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türkler*, C. XII, Ankara 2002.

⁴⁵ Pour Ali Djafar, *Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977.

⁴⁶ Mehmet Tanyaş, *Lojistik Yönetimi” Lojistik Temel Kavramlar (Lojistiğe Giriş)*, Ed. Mehmet Tanyaş-Köksal Hazır, Çağ Üniversitesi Yayınları, Mersin 2011.

⁴⁷ Rukiye Işık, *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630–1750)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Sivas 2011.

⁴⁸ Faruk Sümer, “Avşarlar, İran’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1986.

⁴⁹ Rıza Şabani, “Eşrafiye ve Zendiye Döneminde (H. 113 -1210/M. 1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri”, *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu* (Konya 2002), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 18. YÜZYILA KADAR VAN EYALETİ'NİN TARİHÇESİ VE DURUMU

2. 1. Van'ın Coğrafyası ve Tarihçesi

Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları içerisinde bulunan Van ve çevresi, tarihte pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bulunduğu konum itibariyle, tarihte büyük medeniyetlerin beşiği ve merkezi olma özelliği bakımında ön plana çıkmıştır. Eski Van şehri diyebileceğimiz yerleşim alanı, Van Gölü kapalı havzasının sahilinde yer almaktaydı. Ancak, 1915 yılında Ermenilerin saldırıları sonucunda büyük oranda tahrip olan ve yıkılan şehir merkezi, daha sonrasında sahil kenarından 7 km uzaklığı olan bir alanda yeniden kurulmuştur.⁵⁰ Van isminin kökeni, nereden geldiği veya ilk olarak hangi medeniyetlerin kullandığına dair kesin bilgiler olmadığından, kökeni hakkında değişik rivayetler söz konusudur. Van ismini ve yerleşim merkezini, Asurlu Şah Meryem veya Semiramis tarafından, M.Ö. 1900 yılında kendi ismine hitaben Sâhmiramkert olarak kurmuştur. Ancak daha sonrasında Van ismiyle anılan birinin, bu şehri geliştirip büyüterek kendi adını verdiği belirtilir.⁵¹ Van isminin kökeniyle ilgili Fransız asıllı ve çevirmen olan Amedee Jaubert ise şu bilgileri söylemektedir: “*Van kelimesi Ermenicede ev, güçlü yer, manastır anlamına gelmektedir. Şehrin çevresinde bulunan birçok manastırdan dolayı bu ismi aldığını veya Asya'nın Büyük İskender tarafından istilâ edilmesinden önce Van'da yaşayan bir kral tarafından bu ismin verilmiş olup olmadığını bilemiyorum. Ne olursa olsun Ermeniler bu şehrin eski Semiramocerte üzerine kurulduğunu ileri sürmektedirler. Ermeniler bu görüşlerini, 5. yüzyıldaki Ermeni asıllı yazar Koreneli Moise'in farklı düşüncelerine ve eserinde belirttiği bilgilere dayandırmaktadırlar*”.⁵²

Van isminin kökeni ile ilgili bir diğer görüş ise Evliya Çelebi'nin seyahatnamelerinde görmekteyiz. Evliya Çelebi'ye göre bu ismi, Büyük İskender'in Van Kalesi'nin içinde bulunan Vank adında bir mabetten hareketle bu bölgeye Van ismini koyduğunu ileri sürmektedir.⁵³ Van isminin kökeni hakkında pek çok görüş ve rivayet

⁵⁰ Orhan Kılıç, “Van”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 505.

⁵¹ Şemsettin Sami, *Kâmûsu'l-Alâm*, s. 4673.

⁵² Mangaltepe, *XIX Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van*, s. 4.

⁵³ Kılıç, *Van Sancağı (1548-1648)*, s. 29.

bulunmaktadır. Ancak ismin kökeni hakkında akla en yakın ve en genel görüş olarak, Urartu’ca Biane veya Viane’den geldiği yolundaki görüşlerdir.⁵⁴ İslam fetihlerini anlatan Arap kaynaklarında dahi Van ismine dair hiçbir bilgi rastlanmamaktadır. O dönemde Van, kaleden ayrı bir yerleşim birimi olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü şehir merkezinin kurulup gelişmesi daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiş olması göz önüne alınmalıdır. Van’a tarihsel dönem içinde baktığımızda, hep bir kale yapılı temellere dayalı yerleşim alanı olarak görmekteyiz. 1046’da Tebriz’den Van’a gelen Nasır-ı Hüsrev tarafından verilen bilgilerde, Van’ı daha çok kale yapılı bir yerleşim yeri olarak zikretmiştir. Van şehrinin şehirleşme ve gelişmelerini daha çok Selçuklular döneminde görülmektedir. Zira Van ve çevresinde hüküm süren Ahlatşahlar döneminde şehirde önemli gelişmeler görülmüştür. Özellikle Van Gölü üzerinden yapılan gemicilik faaliyetleri, ticaretin önemli biçimde şekillendiğini ve geliştiğine ortaya koymaktadır. Ancak yine de burası daha çok kalesiyle dikkat çektiğini ileri sürmektedir.⁵⁵ Yine aynı şekilde Van yöresine gelen Kazvin’de; burasını bir kale olarak tanımlamıştır ve bu yerleşim bölgesinin vergi gelirlerinin diğer bölgelere göre daha az olduğunu ifade eder.⁵⁶

Bu durumda 13. yüzyılda Van’ın henüz yeteri kadar önemli bir yerleşim yeri olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Ancak yine de Van ve çevresi, bir yerleşim birimi olarak kullanılması, M.Ö. 4000 yılına kadar dayanan eski bir yerleşim alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Tilkitepe Höyüğü, Dilkaya Höyüğü ve Ermiş Mezarlıklarında yapılan kazı çalışmaları sonucunda bulunan kalıntılar; Kalkolitik, Bronz ve Demir devrinden süre gelen kültürlerin varlığını gösteren kalıntılara rastlanılmış.⁵⁷ Bu bölgede yaşayan kültür ve medeniyetlere rağmen, Van ismini yaygın olarak kullanımını Osmanlı Devleti döneminde kullanıldığı görülmektedir. Yapılan kazı çalışmalarında burada, Asya kökenli Hurriler’in tarihte M.Ö. IV.-II. bin yılları arasında, Van Gölü ve çevresini merkez alarak bölgenin hâkimi oldukları bilinmektedir.⁵⁸ Hurriler’in hâkimiyetinden sonraki süreçte ise, pek çok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Aynı zamanda başkentlikte yapmış olan Van, Hurriler’den sonra, Urartular, Asurlar, Medler, Persler, Roma İmparatorluğu, Emeviler, Hazarlar gibi pek çok medeniyetin hâkimiyeti altına girmiştir. 11. yüzyıla gelindiğinde

⁵⁴ Kılıç, “Van”, s. 505.

⁵⁵ Kılıç, “Van”, s. 507.

⁵⁶ Kılıç, “Van”, s. 507-508.

⁵⁷ Talay, *Bizim Eller Van*, s. 15.

⁵⁸ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 27.

Van ve çevresinin Bizans hâkimiyetinde olduğu görülmektedir. Çağrı Bey'in önderliğinde Anadolu'yu yurt edinme ile başlayan ilk akınlar, coğrafyanın üzerinde değişen güç dengeleriyle birlikte hızlı fetih hareketlerine geçilmiştir. Çağrı Bey'in önderliğinde başlayan bu fetih akınlarıyla birlikte Van Gölü bölgesinin büyük bir kısmı Türkmen gruplarının kontrolüne geçmiştir.⁵⁹ İlk akınlardan sonra Van ve çevresi için 1042-1043 yılları arasında Ebulheyca Hezbani yönetimindeki Türkmen kuvvetleri ile Bizans kuvvetleri mücadelelere girmiştir. Türkmen beyleri yapmış olduğu bu akınlar ve saldırılar sonucunda Van Gölü havzasında Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğratmışlardır.⁶⁰ Daha sonrasında Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah tarafında, 1064 yılında başlatılan akınlarla birlikte Van çevresindeki birçok kale ve şehir fethedilmiştir.⁶¹ Selçuklu Devleti'nin 1071 zaferinden sonraki süreciyle birlikte ise, Anadolu'da değişen güç dengeleri ve beraberinde getirdiği fetihler, Anadolu'nun Türkleşme adına atılan önemli bir adım olmuştur. Bu hızlı fetih sürecinde gösterdiği başarılarından dolayı, Melik Muhammed Tapar tarafından, Ahlât ve çevresini ikta⁶² olarak Sökmen Bey'e tahsis edilmesiyle birlikte Sökmenliler Devleti kurulmuş oldu. Sökmen Bey'e tahsis edilen Ahlat ve çevresindeki bölgeler 1100 yılından 1207 yılına kadar Sökmenlilerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Tahsis edilen devletin sınırları; Bargiri, Meyyafarıkın, Hani, Muş, Bitlis, Erzen, Tatvan, Van, Eleşkirt, Adilcevaz, Erciş ve Malazgirt gibi şehirlerden oluşuyordu.⁶³

Van üzerindeki hâkimiyetin tesis edilmesi ise, Ahlatşahların kurucusu olan Emir Sökmen zamanında olmuştur.⁶⁴ Ahlatşahların bölgedeki hâkimiyetinden sonra oluşturdukları iktisadi ve kültürel faaliyetlerle kısa sürede ön plana çıkmayı başarmışlardır. Beyliğin himayesi ve teşvikleriyle birlikte tıp, felsefe, tasavvuf alanlarında önemli bilim adamlarının ortaya çıkmasına ortam hazırlanmıştır.⁶⁵ Ayrıca

⁵⁹ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 200, s. 20.

⁶⁰ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 25-30.

⁶¹ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 42.

⁶² İktâ; Sözlükte "kesmek, ayırmak" anlamındaki kat' kökünden türetilen iktâ' kelimesi, terim olarak, devlet başkanı veya onun adına yetki kullanan merci tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfâk) yahut faydalanma (intifâ, istiğlâl) hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisini ifade eder. Detaylı bilgi için bkz; Mustafa Demirci, "İktâ", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 43-47.

⁶³ Erdogan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 237.

⁶⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 90-92.

⁶⁵ Bahaeddin Ögel, vd, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2. Baskı, Ankara 1986. (Ayrıntılı Bilgi için bkz.)

ticaret üzerinde de ciddi adımlar atılmıştır. Van Gölü havzasında işletilen gemi ticaretiyle birlikte, Van Gölü ve çevresindeki yerleşim alanlarında ticaretin gelişmesine ve o bölgedeki halkın refah seviyesinin artmasına olanak sağlamıştır.⁶⁶ Ancak Sökmen Beyin ölümünden sonra, gücünü kaybeden ve iç sorunlarla boğuşan Ahlatşahların bu sorunlarından istifade etmek isteyen Eyyubi Meliki olan Necmeddin Eyyub, halktan da aldığı destek ile 1207 yılında Ahlatşahların hâkimiyetine son vermiştir.⁶⁷ Bölgedeki hâkimiyetini tamamlayan Necmeddin Eyyub, kardeşi Eşref'in yardımıyla Ahlatşahların elinde bulunan Van Kalesi'ni de almış oldu.⁶⁸ Ancak Eyyubilerin bölgedeki hâkimiyetleri uzun süreli olmamıştır. Anadolu Selçukluları, Anadolu coğrafyasında tutunmak ve yer edinmek için giriştikleri genişleme siyaseti sonucunda pek çok bölgeyi ele geçirmişlerdir. Bu genişleme siyaseti sonucunda 1232 yılında Van'ında Selçuklu hâkimiyetine girmiş olduğunu görülmektedir.⁶⁹

Alâeddin Keykubat'ın emriyle, Bitlis ve Ahlat çevresinin hakimiyetini sağlamak amacıyla devlet ricalinden olan Kemaleddin Kamiyar'ı görevlendirmiştir. Sefere memur edilen Kamiyar tarafından, Ahlat, Bitlis, Van ve çevredeki diğer kale ve şehirlerin hakimiyetini sağlamıştır. Burada bulunan kalelerin ve halkın refah seviyesinin düzeltilmesi adına, çeşitli imar ve ticari hayatın canlanması adına önemli ticari faaliyetlere girişmişlerdir.⁷⁰ Van'ın yönetimi Anadolu Selçukluların idaresine geçmesiyle birlikte, buradaki yerli beylerin Selçuklulara tabi olarak yaşadıkları ve Van Kalesi'nde Hakkâri beylerinin idaresinde olduğu ve bu yüzyılda Van'ın bir kale, Vastan ise bir şehir olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.⁷¹ Van ve çevresindeki bölgelerin idaresi bu dönemden itibaren, İlhanlıların akınları sonucunda, bölgenin idaresi yerel beyler ve İlhanlı arasında sürekli değişim göstermiştir. 13. yüzyılın ilk çeyreğine doğru bu bölgenin idaresini sağlayan beylerin İlhanlılara tabi olarak devam ettiğine dair bilgiler ortaya atılmıştır.⁷² Doğu Anadolu bölgesinde hâkimiyet sağlayan İlhanlılar, bu bölgenin idari

⁶⁶ Ögel, vd, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, s. 21.

⁶⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 111.

⁶⁸ Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 490.

⁶⁹ Steven Runciman, *Harçlı Seferleri Tarihi*, C. III, çev.: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 183.

⁷⁰ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 79.

⁷¹ Nejat Göyünç, "Van", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1986, s. 198.

⁷² Muhammet Beşir Aşan, *XIV. Yüzyılda Van ve Yöresi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1992, s. 26-27.

yönetimi için iki ayrı eyalete ayırmıştır. Musul merkez olmak üzere, Mardin ve Diyarbakır çevresini dâhil olan eyalet merkezi, İkinci eyaletin merkezi Ahlat olan ve sınırlarına Van bölgesini de kapsayacak şekilde eyalet birimi oluşturulmuştur.⁷³

1340 yıllarında ortaya çıkan iç mücadelelerden kaynaklı olarak, devletin bu bölgelerdeki yönetimi zayıflamıştır. Bu iç karışıklıklardan istifade edilerek Musul merkezli olarak kurulan ve Van çevresinin de dâhil olduğu bölgeleri Karakoyunluların hâkimiyeti altına girdiği görülmüştür.⁷⁴ Bölgedeki hâkimiyetlerini 1374 yılında tam olarak tesis eden Karakoyunlular pek çok bölgenin yanı sıra Van Gölü ve çevresinin hâkimiyetini de ele geçirmiştir.⁷⁵ Karakoyunlu hükümdarı olan İskender Bey'in ölümüyle birlikte başa geçen oğlu Cihan Şah'ın 1467 yılında Akkoyunlular ile yaptığı mücadeleden sonra öldürülmüş ve bu olaydan sonra bu bölgede Akkoyunlu hâkimiyeti başlamıştır.⁷⁶ Bölgede hâkim güç olan Akkoyunlular döneminde bu bölgede Kültür, medeniyet ve ticaret adına gelişmeler üzerine fazlaca durulmadığı görülmektedir.⁷⁷ Akkoyunluların son dönemi olan Rüstem'in ölümüyle birlikte baş gösteren iç karışıklıklar ve saltanat kavgalarından faydalanan Safevi kuvvetlerinin yapmış oldukları hareketler sonucunda, 1507 yılında Van Safevilerin kontrolüne girmiştir. Van, Bitlis ve Erciş bölgesine naib olarak Dulkadiroğlu Behram bey atanmıştır.⁷⁸ Bundan sonraki süreçte ise Safevilerin hâkimiyetinde bulunan Van Eyaleti'nin Osmanlı hâkimiyetine geçişi ve idari statüsü hakkında durulacaktır.

2. 2. Van'ın Osmanlılar Tarafından Fethi

Osmanlı'nın Doğu sınırında, 1501 yılında Şah İsmail'in önderliğinde kurulan Safevi Devleti, kısa bir süre içinde devletin sınırlarını hızla genişletmiştir. Sınırlarını Doğu ve Güney Doğu Anadolu'ya doğru genişleten Şah İsmail, 1507 yılında Doğu Anadolu'daki hâkimiyetini sağladıktan sonra, Van, Erciş, Bitlis ve çevresine naib olarak Dulkadiroğlu Behram Bey'i tayin etmiş ve bu bölgeyi kendi hâkimiyeti altına almıştır.⁷⁹

⁷³ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 33.

⁷⁴ Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 34.

⁷⁵ Mustafa Çetin Varlık, *Kara Koyunlular Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, İstanbul 1988, s. 464.

⁷⁶ Talay, *Bizim Eller Van*, s. 29.

⁷⁷ Mükrimin Halil Yamaç, "Akkoyunlular", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1986, s. 267.

⁷⁸ Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16-18 Yüzyıllar*, s. 14.

⁷⁹ Mangaltepe, *XIX Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van*, s. 19.

Safevi Devleti'nin, Anadolu'da uygulamış olduğu Şii propagandası ve halkı Osmanlı Devleti'ne isyan ettirme girişimleri, Yavuz Sultan Selim'in, Safevileri Anadolu'daki varlığına son verme politikasına yöneltmiştir. Uygulamış olduğu bu politika neticesinde, Yavuz Sultan Selim Safeviler üzerine harekete geçmiştir. 1514 yılında yapılan Çaldıran Muharebesiyle elde edilen başarının sonucunda, Van ve çevresi de dâhil olmak üzere bütün Doğu Anadolu bölgesi Safevîlerin hâkimiyetinden çıkmıştır.⁸⁰ Ancak Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu'da sağlamış olduğu istikrarlı düzeni ölümünden sonra tekrar mücadele alanı haline gelecekti. 1514 yılında yapılan Çaldıran Savaşı'nın ardından, kazanılmış olan bu başarının sonuçlarına tarafsız bir gözle indiğimizde, kesin ve kalıcı sonuçları olan bir sefer hareketi olmadığını görmekteyiz. Çünkü Çaldıran başarısının ardından ne Safevi Devletine son verilmiştir, nede her iki devlet arasındaki sınırlar kesin bir sonuca ulaşmış oldu.⁸¹ Ancak bu başarının Dini ve Sosyal açıdan baktığımızda zaferin etki ettiği tesirin çok büyük olduğunu görüyoruz. Çünkü Çaldıran seferiyle birlikte Osmanlı Devleti, Sünni İncanın koruyucu sıfatını üstlenerek, İslam coğrafyasında da üstünlüklerini göstermiş oldular.⁸² Ayrıca Şah İsmail'in Sufi/Sofi olarak adlandırılması ve ona tabi olan müritleri ve yandaşları tarafından yenilmez bir kişi mertebesinde gösteriliyordu. Ancak bu yenilgiyle birlikte ona tabi olan insanlar arasında derin bir şaşkınlık ve hayal kırıklığına sebebiyet vermişti.⁸³

Yavuz Sultan Selim'in ve Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in ölümünden sonra bu bölgelerdeki mücadeleler Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb arasında devam etmiştir. Tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman'ın yönünü Batı'ya doğru yöneltmesinden dolayı, Yavuz Sultan Selim dönemindeki ortaya çıkan ve kısa süreliğine bastırılmış olan dini ve siyasi meseleler, bu defa Osmanlı Devleti için Anadolu'yu tehdit durumuna getirecek düzeyde ciddi bir sorun haline gelmiştir. Nitekim Şah Tahmasb, 1529'da Doğu Anadolu bölgesine üzerine tekrar saldırması sonucunda Van'ın hâkimiye tekrar Safevi Devleti'ne geçmiştir.⁸⁴ Böylece Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu üzerinde sağlamış

⁸⁰ Mustafa Nuri Pasa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Sadeleştiren: N.Çağatay, 3.Baskı, C. I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 80-81.

⁸¹ Feridun Mustafa Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 214.

⁸² Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, s. 214.

⁸³ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, s. 215.

⁸⁴ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16-18 Yüzyıllar*, s. 14-15.

olduğu bu başarının sonuçları kısa süreli olmuştur. Bu bölgenin yönetim ve istikrarı için Şâh Tahmasb tarafından Ürkmez Bey'i naib olarak tayin etmiştir.⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin, bu bölgeyle ilgili etkili hareketlerini daha çok İrakeyn seferlerinde göreceğiz. Bu sebeple Doğu Anadolu ve Van çevresinin kontrolü 1548 tarihine kadar, pek çok kez el değiştirmiştir. İbrahim Paşa komutasındaki ordu, 1533 yılında İran üzerine hareket etmiş, kışı Halep'te geçiren İbrahim Paşa, 1534'ün ilkbaharında Van kalesini üzerine yaptığı muhasara sonucu kaleyi almaya muvaffak olmuştur. Daha sonra buranın Muhafazası için Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa görevlendirmiştir.⁸⁶ Ancak Osmanlı kuvvetlerinin tekrar geri çekilmesiyle birlikte, Van ve çevre idaresi, Şah Tahmasb tarafından 1536 yılında tekrar geri alınmış.⁸⁷ Kalenin muhafazasını da Ahmet Sultan Ustaclu Sofuoğlu'na vermiştir.⁸⁸ Daha önceden de yukarıda da zikrettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti Kanuni Sultan Süleyman döneminde seferlerini daha çok Batıya kaydırmasından dolayı, Doğu üzerine yapılan seferlerin sonuçları uzun vadeli olamıyordu. Macar Kralı Ferdinand ile başlayan mücadelelerden dolayı, 1548 yılına kadar Van yöresiyle yeterince ilgilenemedi. Kanuni Sultan Süleyman komutasındaki ordu Temmuz 1548 yılında yapacağı İrakeyn Seferiyle birlikte, bir daha el değiştirmemek üzere Van ve çevresi Osmanlı Devletinin hâkimiyetine girmiştir.⁸⁹

Safevi Devleti üzerine çıkılan bu seferlerin ilki genel olarak dini boyutunun daha ağır olduğunu söylemek mümkün. Ancak ileriki safhalarda ticari ve siyasi yönünün daha çok göze çarpacağı görülmektedir. Yapılan bu hareketlerin sonuçları, İran coğrafyasında kurulan Safevileri ortadan kaldırılamayacağını göstermiş olup, bundan sonraki süreçte yapılan seferlerin asıl hedefi Safevileri belirli bir sınır bölgesinde tutmak olacaktır.⁹⁰ Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman yaptığı seferlerin altında yatan bir diğer sebep ise, Safevilerin kurulmasıyla birlikte Orta Asya ile olan bağlantıların kesilmesinde doğan istikrarsızlık halini ortadan kaldırmak ve ticari bağlantı yollarının tekrar hâkimiyetini

⁸⁵ Kılıç, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, s. 14.

⁸⁶ Kılıç, "Van", s. 507.

⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 2 (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 359.

⁸⁸ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 yüzyıllar)*, s. 19.

⁸⁹ Kılıç, "Van", s. 507.

⁹⁰ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, s. 264.

sağlamak olmuştur.⁹¹ Yapacağı Irakyen Seferlerinin neticesinde Basra-Bağda-Halep ticaret yolunun kontrolünü sağlanmış ayrıca, Bağdat beylerbeyliği idaresinde Eyalet tesis edilmiş, ticaret yollarını hâkimiyeti ve güvenliği de sağlanmıştır.⁹² Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat döneminde batı seferlerinden kaynaklı olarak İran coğrafyası üzerine seferleri gecikmiştir.

Şah İsmail'in ölümüyle birlikte tahta çocuk yaşta geçmiş olan I. Şah Tahmasb döneminde Safevi Devletinde bazı iç karışıklıklar ortaya çıkmış.⁹³ Şah İsmail'in üçüncü oğlu olan ve Şirvan valisi olan Elkas Mirza, kardeşine karşı başarı kazanmak ve tahta çıkmak amacıyla Osmanlı Devletine sığındı.⁹⁴ Kanuni Sultan Süleyman, Şirvan valisi Elkas'ın kendisine sığınması, Şirvan'da buluna Sünni halkın Osmanlıdan yardım istemesi ve seferlerden kesin sonuçlar almak düşüncesiyle, 1547 yılında Safeviler üzerine sefere çıktı.⁹⁵ Kanuni Sultan Süleyman'ın kumandasındaki ordu Adilcevaz'a geldiklerinde buradan Van'ın zaptı için Ulama Paşa ve Karaman Beylerbeyi olan Piri Paşa'yı görevlendirmiştir.⁹⁶

Tebriz'e yönelmiş olan Kanuni Sultan Süleyman, Şahın karşısın çıkmayacağı kanaatine vararak Van üzerine yönelmiştir.⁹⁷ Van ovasında kurulan padişahın otağıyla birlikte Sadrazam Rüstem Paşa'ya verilen buyrukla birlikte, Van Kalesi'nin fethine girişilmiştir.⁹⁸ Kale muhasarasında mahsur kalan Safevi ordusu dokuzuncu günün ardında Elkas Mirzanın aracılığıyla aman dileyerek Ağustos 1548 tarihinde Van Kalesi'ni Osmanlı Devletine teslim etmişlerdir.⁹⁹ Fethin ardından bölgede gerekli olan bütün koşullar sağlanmak ve burada Van merkezli olacak şekilde mirliwa rütbesi ile bir vilayet kurulmak için harekete geçilmiştir. Bu tarihten itibaren Şah Tahmasb'ın “*mademki benim sarı kayam Fermanım altındadır, Osmanlı Sultanlarından ne korkum vardır*” ifadeleriyle

⁹¹ Ersin Gölsoy-Zübeyde Güneş Yağcı-Mehmet İnbaşı, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Ed. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 178.

⁹² Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, s. 265.

⁹³ Gündüz, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, s. 180.

⁹⁴ Gündüz, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, s. 181.

⁹⁵ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, s. 265.

⁹⁶ Peçevi İbrahim Efendi, *Pecevi Tarihi I*, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 130, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 130.

⁹⁷ Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı- İran Tarihi*, çev: Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s. 198-199.

⁹⁸ Solakzade Mehmet Hamdemi Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, Haz: Vahid Çabuk, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 180.

⁹⁹ Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı- İran Tarihi*, s. 196.

övgülerine mazhar olan Van Kalesi bir daha el değiştirmemek şartı ile Osmanlı hâkimiyetinde ki bir vilayet merkezi haline gelmiş oldu.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti, Safevi hâkimiyetinde bulunan Van merkezli bölgenin hâkimiyetini 1534 yılında yapılan fetihle idaresini Şam ümerasından Hüsrev Paşa'ya vermiştir. Van'ın idari statüsünün nasıl olduğu hakkında kesin bir bilginin olmadığı mevcuttur. Ancak yapılan bazı araştırmalar sonucunda, Van'ın 1548 fethinden önce bölge idaresi 1534 yılında ihdas edilen Bağdat Eyaleti'ne bağlı bir sancak olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Ancak belirtilen tarihler arasında bu bölgenin Safevi hâkimiyetinde olduğu bilgisi göz önünde bulundurulduğunda, burada bir Osmanlı hâkimiyetinden söz etmek imkânsızdır.¹⁰¹ Nitekim Van'ın Osmanlı hâkimiyetine geçişini ve vilayet olarak ihdas edilme sürecini, genel kabul olunan 1548 tarihi temel alınmıştır.

2. 3. Van'ın Osmanlı İdaresindeki Yeri

Osmanlı Devleti, 1548 yılında İran coğrafyası üzerine düzenlediği Irakeyn seferinin ardından, 22 Ağustos 1548 tarihinde Van Kalesi'ni fethetmiştir. Van Kalesi'nin fethinden sonra gerekli olan bütün koşullar sağlandıktan sonra, Van merkezli bir vilayet kurulmuştur. *Anadolu Vilayet Hazinesi Defterdarlığı görevinde bulunan İskender Bey'e mirmiranlık rütbesi verilerek 1.000.000 akçe has ile beylerbeyliğe tevcih olunmuştur.*¹⁰² Osmanlı Devleti, 1548 yılında Van vilayetinin ilk idari taksimatının ne şekilde olduğuna dair bilgiler bulmak mümkündür. Çünkü Van'ın fethinden sonraki süreçte, 1553 ve 1557 öncesinde iki kez tahrir kayıtlarının tutulduğuna dair hükümler bulunmaktadır.¹⁰³ Ancak bu belgelerin nüshaları hali hazırda bulunamadığı için, Van'ın ilk dönem tahrir sonuçlarına dair bilgilerden kesin bir sonuç elde edilememiştir. Van Eyaleti'nin idari statüsü hakkındaki bilgilere geçmeden önce, Osmanlı devlet yönetimindeki eyalet - vilayet tabirlerinin kullanımı ve Osmanlı idari sistemi içindeki yeri hakkında kısa bir açıklama yapmak gerekir. Osmanlı Devletinin idari yönetim şekli içinde bulunan ve

¹⁰⁰ Şah Tahmasb, sarı kayam olarak ifade ettiği Van Kalesi'ne ne kadar güvendiğini kanıtlar nitelikte bir açıklama olmuştur. Solakzade Mehmet Hamdemi Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, s. 215.

¹⁰¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri 5. Kitap Kanuni Devri Kanunnameleri*, Fey Vakfı Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), İstanbul 2016, s. 151-152.

¹⁰² Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 yüzyıllar)*, s. 20.

¹⁰³ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 yüzyıllar)*, s. 121.

Sancaklardan oluşan birimler, 17. yüzyılın başlarına kadar Vilayet olarak isimlendirilmiştir.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devrinin kaynakları olan sancak tevcih defterlerinde: yönetim birimi altında bulunan sancaklardan oluşan bu idari ünitelere “Vilayet” olarak adlandırıldığını görmekteyiz.¹⁰⁴ Yine aynı şekilde 1550-1551¹⁰⁵ ve 1568-1574¹⁰⁶ tarihli sancak defterlerini incelediğimizde bu idari üniteleri vilayet olarak tanımladığını görmekteyiz. Bu dönemde vilayetler, Beylerbeylik rütbeli paşalar tarafında idame ediliyordu.

16. yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlı tevcih kayıtlarında, sancaklardan oluşan bu üniter yapılara vilayet ve yöneticilerine ise mir-i miran veya beylerbeyi tabirinin kullanıldığını görmekteyiz.¹⁰⁷ Örnek olarak 1564 tarihli Van vilayetinin tevcih kayıtlarında *Mir-i Miran-ı Van* şeklinde zikredildiğini görmekteyiz.¹⁰⁸ Yine aynı şekilde bölgenin atanan yöneticisi kastedilerek yazılan bir buyruldu da *Mir-i Miran-ı Vilayeti Van Eğriboz Sancakbeyi Hüseyin Bey’e Buyruldu*. Şeklideki ifade ile bu vilayet yöneticilerin mir-i miran veya beylerbeyi olarak adlandırıldığının kesin bir şekilde görmekteyiz.¹⁰⁹ Beylerbeyilik, Osmanlı Devletinde 14. yüzyılın ortalarında itibaren kurulan bir teşkilat olup, Osmanlının taşrada bulunan kuvvet komutanlığı sıfatını üstleniyordu.¹¹⁰

Osmanlı Devleti’nde beylerbeyilik teşkilatı, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliklerinden sonra kurulan Rum ve Karaman Beylerbeylikleriyle birlikte, kurumsallaşmış ve idari yönetimde bir kimlik kazanmıştır.¹¹¹ Osmanlı Devleti’nde Vilayet tabiri, 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yerini Eyalet tabirine bırakmıştır. Bundan sonraki süreçte tevcih kayıtlarını içeren defterlerde Eyalet tabirinin kullanıldığını görülmektedir.¹¹² Van Eyaleti’ne tabi olunan, *Şirevi sancağının sabık Beylerbeyi Zeynel*

¹⁰⁴ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 yüzyıllar)*, s. 120.

¹⁰⁵ BOA, A. RSK d. Defter Nr., 1452.

¹⁰⁶ BOA, MAD, Defter Nr, 563.

¹⁰⁷ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 yüzyıllar)*, s. 120.

¹⁰⁸ BOA, Kepeci Ruus Nr., 218, s. 175.

¹⁰⁹ BOA, Kepeci Ruus, Nr., 218, s. 175.

¹¹⁰ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Bilge Kültür Yayınları, Ankara 2019, s. 30-32.

¹¹¹ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1978, s. 27.

¹¹² Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 Yüzyıllar)*, s. 121.

*Bey'in uhdesine tevcihi rica ve iltimasına dair Seyyid Yusuf imzasıyla yazılan tezkirede, Van Eyaleti tabirinin kullanıldığını görmekteyiz.*¹¹³Eyaletlerin idaresinden sorumlu bulunan kişiler ise, bu yüzyıldan itibaren vezir rütbeli paşalar tarafından idare edilmeye başlanmıştır.¹¹⁴ Bundan sonraki süreçte ise, Van'ın ilk İdari taksimatı ve 18. yüzyılda bağlı bulunan sancakların durumu hakkında bilgiler verilecektir.

2. 3.1. Van eyaleti ve tabi sancaklar

Van'ın 1548 fethinin ardından burada Van Kalesi merkezli ve tam teşekküllü bir vilayet ihdas edilmiştir. 1548'de kurulan Vilayet-i Van'ı diğer vilayetlerden ayıran en önemli özelliği Osmanlı- İran sınırında kurulduğu için bir vilayetten ziyade daha çok bir hudut karakolu vasfını taşıyordu. Osmanlı İran arasında bir sınır vilayeti olarak kurulması ve aynı zamanda her iki devletin bölgesel bir siyasi çekişme içinde olmalarından kaynaklı, burada sürekli olarak siyasi, ekonomi, ticari yönden devamlı olarak hareketlilik yaşanmıştır. Bu hareketliklerin siyasi ayağının sonuçlarına baktığımızda, İran sınırında bulunan sancakların ve sınır kalelerinin yapılan mücadeleler neticesinde sürekli olarak değişikliklere maruz kalmıştır. Bu nedenle 16. yüzyıldan- 18. yüzyıla kadar olan süreçte Van Vilayetine bağlı bulunan sancak sayısında artış ve azalışlar gözlemlenmiştir. Çünkü Van Vilayeti, Safevilerle oluşabilecek mücadeleler neticesinde sancaklar ve kalelerin el değiştirmesinden kaynaklı, Van'ın idari taksimatında değişiklikler yaşanıyordu.

Osmanlı İdaresinde bulunan Van Eyaleti 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında eyalete bağlanan sancak sayısına baktığımızda bu sayı 53 olarak belirlenmiştir.¹¹⁵ Yukarıda da zikredildiği gibi Van Eyaleti, bulunduğu konum itibariyle, bir sınır eyaleti olduğu için Osmanlı İran savaşlarında sürekli bir hareketlilik yaşamıştır. Bu hareketlilikten kaynaklı eyalete bağlı bulunan sancak ve kalelerin statüleri sürekli değiştiği görülmektedir. Örneğin 1550 ile 1551 tarihli sancak tevcih defterlerine göre Van vilayetini 1548 ile 1551 tarihli idari taksimatına baktığımızda 6 sancaktan oluştuğunu anlaşılmaktadır.¹¹⁶ Eyalete bağlanan sancaklar şunlardır:

¹¹³ BOA, İE. TCT., Nr., 3, s. 355.

¹¹⁴ Halil Sahillioğlu, *Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı*, Arapçadan çev: Mustafa Öztürk, Belleten, C. 54, Ankara 1990, s. 1233.

¹¹⁵ Kılıç, "Van", s. 509.

¹¹⁶ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 Yüzyıllar)*, s. 123.

- Van (Paşa Sancağı)
- Adilcevaz
- Bitlis
- Erciş
- Kisani (Ergeçidi)
- Bargiri (Muradiye)

Van vilayet merkezinin idari taksimatı 5 sancak olarak kaydedilmişse de, ilerleyen süreçte sınırların genişlemesi ve siyasi statülerin değişkenlik göstermesinden kaynaklı, Van vilayetinin sancak sayısında artışlar gözlemlenmiştir. Zira 1558 - 1576 yılları arasında tutulan sancak tevcih defterine göre Van'ın sancak sayısının Van (Paşa Sancağı)da dâhil olmak üzere 13'e çıkmıştır.¹¹⁷ Eyalet sancak sayılarında yaşanan bu ani değişikliklerin sebebi, sınır bölgesinde sürekli olarak İran'la olan mücadeleler neticesinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak Van Eyaleti'ne bağlı olan veya olmayan sancakların durumu İran'la olan siyasi münasebetlerin sonucuna göre şekillendiği söylenebilir.¹¹⁸ Örneğin Van Eyaleti'ne bağlı sancak sayısının en çok arttığı döneme bakıldığında 1575 ve 1585 yılları arasındaki dönemdir. 1576 tarihli tevcih defterlerinde sancak sayısı 13 iken bu sayı, 1578-1585 tarihleri arasında 3 katına çıktığı söylenebilir. Çünkü bu dönemde İran'la çatışmaların en çok yoğun olduğu dönem olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca sancak sayısındaki artışların bir diğer sebebi ise, Safevi taraflarında bulunan beylere İstimalet-nameler¹¹⁹ gönderilerek onların Osmanlı tarafına geçmelerini sağlamıştır. Örneğin; *Göğercinlikli Kalesinin beyi Ömer ve Merv Ömerabad beyi Özbey bu şekilde Osmanlı devletine iltihak etmişlerdi.*¹²⁰ Osmanlı Devletinin uygulamış olduğu bu politika ve Safevilerle sürmekte olan mücadelelerden kaynaklı

¹¹⁷ BOA, MAD. d, Defter Nr, 563, s. 94101.

¹¹⁸ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 Yüzyıllar)*, s. 159.

¹¹⁹ İstimalet; özlük anlamı “meylettirme, cezbetme, gönül alma” olan istimâlet, Osmanlı kroniklerinde “halkı ve özellikle gayri müslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörölü davranma, raiyyetperverlik” mânasında kullanılmıştır. Fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, onları himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, dinî konularda serbestiyet verme, vergi hususunda kolaylık göstermek. Detaylı bilgi için bkz; Mücteba İlgürel, “İstimalet”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, s. 262- 263.

¹²⁰ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 Yüzyıllar)*, s. 125.

sancak sayılarında sürekli değişiklikler meydana gelmiştir. 1575-1585 tarihleri arasında Van'ın, sancaklarının idari taksimatına baktığımızda bu sayı 33' çıktığını görmekteyiz.¹²¹

Tablo: 1. 1575-1585 Yılları Arasında Van Vilayetine Bağlı Sancaklar¹²²

Van Vilayet Sancakları (1575-1585)							
1	Van ve Ahtamar(Paşa Sancağı)	10	Merkevar	19	Selmas	28	Zenus
2	Adilcevaz	11	Hakkari	20	Hoy-ı Küçük	29	Ekrad
3	Bitlis	12	Müküs	21	Üstün	30	Bayezid
4	Erciş	13	Karkar	22	Espayrid	31	Si'ird
5	Ülka-i Bradosi	14	Şirevi	23	Kotur	32	Göğercinlik
6	Muş	15	Nıfs-ı Ülka-i Şirevi	24	Harun	33	Liva-i Kal'ai Pesk
7	Bargiri	16	Rumi	25	Ağakis		
8	Hizan,Gran ve Memervan	17	Kisan	26	Mahmudi		
9	Somay	18	Alpak	27	Merkavar		

Van'a bağlı buluna sancaklarının idari taksimatı o bölgeye gönderilen hükümler ve emirnamelerle tespit edilebilmektedir. Sınır eyaleti olmasından kaynaklı Van'ın muhafazasının sağlanması için sancaklara gönderilen emirnamelerle birlikte Van'a tabi bulunan sancakların sayısı tespit edilebiliyor. 1637 tarihinde Van'ın muhafazası için gönderilen hükümde Van Eyaleti'nin sancak sayısının 18 olduğunu göstermektedir.¹²³ Yine aynı şekilde Osmanlı Devletinin 1680-1791 yılları arasındaki Van Eyaleti'nin sancak bakımından idari taksimatına baktığımızda ise, kendisine bağlanan sancakların da bazı dönemlerde kendi tabiiyetinden çıktığını görmekteyiz.

¹²¹ Orhan Kılıç, *1578-1590 Osmanlı Safevi Harpleri Sürecinde Kafkasya'da Osmanlı İdaresini Yerleştirme Çabaları ve Yeni Kurulan İdari Taksimat Üniteleri*, Yeni ve Yakın Çağda Türk Gürcü İlişkileri, Serander Yayınları, Trabzon 2020, s. 84-110.

¹²² Tablo 1, bu tablonun kullanılmasında istifade edilen kaynak Orhan Kılıç'ın Doğu Serhaddinin Kılıcı Van (16-18. Yüzyıllar) eserinden alınmıştır. Tablonun oluşumunda kullandığı ana kaynaklar 1. elden kaynaklar olan arşiv kaynaklarıdır.

¹²³ BOA, MD, Defter Nr, 87, 127/ s. 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422,

Tablo 2: Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1680-1791)¹²⁴

Sancak Adı	Durumu
Van	1680- 1791 arasındaki statüsünü korumuştur.
Adilcevaz	1680- 1791 yılları arasında Van'a bağlı sancak statüsünde olmuştur.
Bitlis(Hükümet)	Bitlis ise 1680- 1791 yılları arasında Van'a bağlı olarak Hükümet sancağı statüsünde olmuştur.
Erciş	Erciş 1680-1740 yılları arasında Van'a bağlı sancak statüsünde olmuştur. Ancak 1756 ile 1791 yılları arasından Van'ın hâkimiyetinden çıkmıştır.
Muş	1756-1791 yıllarında Van'a bağlı sancak statüsünde olmuştur.
Bargiri(Ocaklık)	Ocaklık statüsünde bulunan Bargiri sancağı Van Eyaleti'ne 1680-1791 yılları arasında sancak statüsüyle bağlıdır.
Hizan(Hükümet)	Hükümet sancağı statüsünde olan Hizan, 1680-1791 yılları arasında Van'a tabi bir sancaktır.
Somay	Van Eyaleti'ne bağlı olan Somay 1756-1791 arasında Van Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır.
Hakkâri(Hükümet)	Hakkâri sancağı Hükümet statüsünde olan ve Van Eyaleti'ne 1680-1791 yılları arasında bağlı Hükümet sancağıdır.
Müküs	Müküs sancağı Van Eyaleti'ne sadece 1680-1702 yıllarında tabi olduğunu daha sonrasında tabiiyetinden çıktığı görülmekte.
Karkar	Karkar sancağı Van Eyaleti'ne sadece 1680-1702 yıllarında tabi olduğunu daha sonrasında tabiiyetinden çıktığı görülmekte.
Şirevi	Van Eyaleti'ne bağlı Şirevi sancağı 1791 yılına kadar Van'a tabi sancak statüsünde olmuştur.
Kisan	Kisan sancağı Van Eyaleti'ne sadece 1680-1702 yıllarında tabi olduğunu daha sonrasında tabiiyetinden çıktığı görülmekte.
Albak/Elbak(Ocaklık)	Ocaklık statüsünde olan Albak sancağı Van Eyaleti'ne 1680-1702 yılları arasında bağlı olduğu görülmektedir.
Selmas	Selmas ocağı, Van Eyaleti'ne 1722 yılında bağlandığını ve 1730 yılına kadar bağlı kalmış.

¹²⁴ Tablonun hazırlanmasında istifade edilen kaynak: BOA, A.RSK d. 1551, s. 4751; BOA, K. Kepeci, Mükerrer Nr.: 523, s. 76-81; 1719-1740: BOA, RSK d. Defter Nr., 1572, s. 30-34; 1756-1791: BOA, A. DVNSNŞT d., Defter Nr 16, s. 178-189. Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 Yüzyıl)*, adlı eserinden yararlanılmıştır.

Espayrid	Espayrid sancağı 1680-1702 ve 1722-1730 yılları arasında Van Eyaleti'ne bağlı kalmıştır.
Tarun	Tarun sancağı, 16801-1702 yılları arasında Van Eyaleti'ne bağlandığı daha sonrasında 1722-1791 yılları arasında sancak statüsünden çıktığı görülmektedir.
Ağakis(Ocaklık)	Ocaklık statüsünde bulunan Ağakis sancağı Van Eyaleti'ne 1680-1791 yılları arasında ocaklık sancağı statüsünde bağlı oldu görülmektedir.
Mahmudi (Hoşab(Hükümet)	Mahmudi sancağı, Hükümet sancağı statüsünde Van Eyaleti'ne 1680-1791 yılları arasında bağlı kalmıştır.
Zıkırı (Ocaklık)	Zıkırı sancağı Van Eyaleti'ne 1680-1702 ve 1722-1730 yılları arasında bağlı ocaklık sancağı statüsünde olduğu görülmektedir.
Şıtak (Ocaklık)	Şıtan sancağı sadece 1680-1702 yılları arasında Van'a bağlı ocaklık sancağıdır.
Diyadin	Diyadin sancağı, Van Eyaleti'ne 1680-1702 yılları arasında bağlı kalmıştır.
Belican	Belican sancağı, Van Eyaleti'ne 1722-1791 yılları arasında bağlanmıştır.
Abagay	Abagay sancağı Van Eyaleti'ne 1719-1740 yıllarında arasında bağlı kalmıştır.

Eyaletin 1548 ile 1790 yılları arasında bazı dönemlerine ait sancakların idari statüleri verilmiştir. Bu bilgilerin verilmesindeki amaç; Bölgenin diğer bazı Osmanlı sancaklarına kıyasla sınır bölgesinde olması ve Safevilerle olan mücadeleler neticesinde sancak sayısındaki ani dalgalanmalar gösterilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti kuruluşunu ve devlet otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra, fetihlerle birlikte hâkimiyet alanını genişletiyordu. Bu kadar geniş coğrafyalarda hâkimiyetinin ve otoritesinin sağlamlaştırmasındaki en önemli sebeplerinden biri de, fethettiği yerlerde mutlak bir merkezîyetçilik tesis etmek yerine, o bölgenin özelliklerine ve yönetim şekline göre esnek bir yönetim tarzı benimsemesinden kaynaklanmıştır. Devletin temel idari taksimatı Eyalet, Vilayet, Sancak(Liva), Nahiye, Köy(Karye) ve mezra gibi birimlerden oluşmaktaydı.¹²⁵ Sancakların ise Eyalet bazında çeşitli statüleri bulunmaktadır. Van Eyaleti'ne Bağlı bulunan sancaklar Klasik ve Ocaklık olarak iki farklı idari statüye

¹²⁵ Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, s. 89-100.

sahiptir.¹²⁶ Bu bölümde ise Van Eyaleti'ne bağlı bulunan sancakların idari statülerine değineceğiz.

2. 3. 2. Van Eyaleti'ne bağlı bulunan sancakların idari statüleri

Osmanlı klasik sancak yönetiminde sancakbeyi Osmanlı ümerasından seçilirdi. Bu klasik sancaklarda tahrir yapılarak içinde tımar- zeamet bulunduran ve sancağın idaresi ise devletin tekelinde bulunan sancaklardı. Sancağın idaresini Sancak Beyi (Mirliya) yönetirdi. Klasik sancak statüsünde bulunan ve Osmanlı ümerası tarafından yönetilen; Adilcevaz, Erciş, Ağakış, Kışan, ve Muş Van Eyaleti'nde içerisindeki sancaklardır.¹²⁷ Osmanlı İdaresi içerisinde bulunan bir diğer sancak yönetimi ise ocaklık sancaklardır.

Ocaklık sancaklar eyaletlere bağlı olan yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları diye ikiye ayrılırdı. Ocaklık sancakların idaresi bölgenin aile fertleri tarafından yönetilirdi. Osmanlı idaresindeki bu sancaklara ırsı sancaklarda denilebilir. Çünkü yönetime aile fertlerinden atanır ve hiç kimseye devredilemezdi. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman döneminde hazırlanan bir Kanun-ı Hümayunda *ve Bunlardan birisi fevt olsa yahud eda-i hizmet eylese, yurdu ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evladı ve akrabasına verilir; Haricinden kimseye verilü-gelmemiştir. Meğerki evlad-ü akrabası münkariiz ola, ol zamanda da sancak tasarruf eylemiş bir umur-ı dide kimesneye verilir.*¹²⁸ Kanunnameden de anlaşılacağı üzere bu sancaklar babadan oğula geçen bir yönetim şeklini açıkça belirtmiştir. Yurtluk-ocaklık ve Hükümet sancakları Osmanlı yönetimi sistemi içinde, konumuna bakacak olursak eğer; Bu sancaklar merkezi yönetimin zor olduğu ve siyasi yönden sürekli hareketlilik içinde bulunan sınır bölgelerinde bulunuyorlardı. Sınırlardaki nüfuslu beylerin gücünden faydalanmak ve bölgenin istikrarlaştırılması adına Osmanlı Devleti, bu bölgedeki yönetimi yerel beylere bırakmıştır.

Van Eyaleti ise Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet sancak sisteminde, gerek Safevilerle uzun süren savaşlar ve gerekse bir sınır eyaleti olmasından ötürü, Eyalet içindeki ocaklık

¹²⁶ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16- 18. Yüzyıllar)*, s. 132.

¹²⁷ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16- 18. Yüzyıllar)*, s. 132.

¹²⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (4. Kitap) Kanuni Devri Kanunnameleri, I. Kısım merkezi ve Umumi Kanunnameler*, İstanbul 1992, s. 463.

statüsündeki sancaklar biraz daha fazladır.¹²⁹ Osmanlı Devleti mutlak bir merkeziyetçilik anlayışı yerine, bölgelerin şartlarına göre uygulamış olduğu esnek idari biçimi, bu bölgede de benimseyerek bölgenin hem istikrarını hem de yerel beylerin devlete olan sadakatlerini sağlamış oluyordu. Ayrıca bu yerel beylerin kendilerine bağlı bulunan askeri sisteminin de olmasından mütevellit, Osmanlı hazinesi içinde büyük bir tasarruf sağlanmış oluyordu. Kanuni devrinde hazırlanmış Kanunname-i Hümayunda Diyarbakır Eyaleti'nin sancaklarını tarif ederken askeri sistemini ise şu şekilde ifade etmiştir; *İçlerinde ümera-i Osmaniyye'den ve kul taifesinden hiçbir ferd yoktur. Cümle kendülere mahsustur.*¹³⁰

Buna göre bu sancakların yönetimindeki beylerin kendilerine has askeri sisteminin olduğu açıklamaktadır. Hükümet ve Yurtluk-ocaklık sistemi ile ilgili Kanunname-i Hümayunda yapılan tarifle birlikte, ocaklık statüsündeki sancakların yönetim şekli ile ilgili kesin bilgilere varmış oluyoruz. Ancak yine de bu sancaklarda bulunan beylerin yönetim ve işleyiş tarzı diğer sancaklardan farklı olmamıştır. Klasik sancak statüsündeki sancaklardan tek farkı yönetim şeklinin babadan oğula geçmesi olmuştur. 18. yüzyılda Van Eyaleti'ne bağlı bulunan sancaklara baktığımızda, sancaklar Yurtluk-ocaklık ve Hükümet sancakları statüsünde yönetildiğini görmekteyiz.

¹²⁹ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16- 18 Yüzyıllar)*, s. 135.

¹³⁰ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri 4/1*, s. 476-477.

Tablo 3. Van Eyaleti'ne Bağlı Sancakların Statüleri (1680-1791)¹³¹

Sancak Adı	Van Eyaleti'ne Bağlı Sancakların Statüleri (1680-1791)
Bitlis	1680-1702 yılları arasında Hükümet sancağı statüsündedir.
Bradost	
Bargiri	Bargiri Sancağı 1680-1791 yılları arasında Yurtluk-Ocaklık statüsündedir.
Hizan	1680-1791 yılları arasında Hükümet sancağı statüsündedir.
Somay	Somay sancağı 1719-1740 yılları arasında Yurtluk-Ocaklık statüsündedir.
Hakkari	Hükümet sancağı statüsünde 1680-1791 Van Eyaleti'ne bağlıdır.
Müküs	
Karkar	1680-1702 yıllarında Yurtluk Ocaklık statüsünde Van Eyaleti'ne bağlıdır.
Şirevi	1680-1702 ve 1719-1740 yılları arasında Yurtluk ocaklık statüsünden Van Eyaleti'ne bağlı
Albak	1756-1791 yılları arasında Yurtluk-Ocaklık statüsündedir.
Espayrid	1680-1702 yıllarında Yurtluk-Ocaklık statüsünde Van Eyaleti'ne bağlı.
Kotur	
Mahmudi	1680-1791 yılları arasında Hükümet sancağı statüsündedir.
Zırıkı	Yurtluk-Ocaklık statüsünden 1680-1791 yılları arasında Van Eyaleti'ne bağlı.
Şıtak	Yurtluk-Ocaklık statüsüyle 1680-1702 ve 1756-1791 yılları arasında Van Eyaleti'ne bağlı.
Keşab	
Diyadin	Yurtluk-Ocaklık statüsüyle 1680-1702 yıllarında Van' bağlı.
Belican	Belican sancağı Yurtluk- Ocaklık statüsünden 1719-1740 yılları arasında Van Eyaleti'ne bağlı.
Abagay	Yurtluk-Ocaklık statüsünde 1719-1740 yıllarında Van Eyaleti'ne bağlı.
Ağakis	Ağakis Yurtluk- Ocaklık statüsünde olup 1756-1791 yıllarında Van'a bağlı.

¹³¹ Bu tablonun oluşturulmasında Orhan Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16- 18 Yüzyıllar)* adlı eserinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra ariv kaynaklarından da faydalanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, MAD, Defter Nr, 563, s. 94-101; BOA, MAD, Dosya- Gömlek No., 475/1029 s. 6.; 1575-1585; BOA, K. Kepeci Ruus K.B Defter Nr., 262, s. 180-191, 1631-1632; BOA, C. DH. Dosya, 6095, s. 9-12; 1632-1641; BOA, K Kepeci Ruus (B) Defter Nr., 266, s. 97 102; 1680-1702; BOA, A.RSK 1551, s. 47-51; 1722-1730; BOA, K. Kepeci Mükerrer Defter Nr., 523, s. 76-81; 1719-1740; BOA, A.RSK Defter Nr., 1572, s. 30-34; 1576-1791; BOA, A. DVNSNŞT d., Defter Nr. 16, s. 178-190.

Yukarıdaki tablodan hareketle, Van Eyaleti'ne bağlı bulunan 20 sancağın belirli dönemlerde ocaklık sistemi ile idare ediliyordu. Yine bu tabloyu detaylı bir şekilde incelediğimizde ise ocaklık sistemi ile tasarruf edilen sancaklar daha 17. yüzyılın başları ile 18. yüzyılın sonlarına dikkate değer bir şekilde bir artış gözlemlenmiştir. Bu artışa sebep olan ihtimalleri temel aldığımızda, Osmanlı Devleti seferin yönünü batıya kaydırmasından kaynaklı, bu bölgelerin idaresini yerel beylerin aracılığı ile bölgedeki otoritesini korumak olduğu kanısına varıyoruz.¹³²

Osmanlı Devleti belirli dönemlerde çıkarılan beratlarla eyaletlere, beylerbeyi veya vali atamaları gerçekleştirirdi. Beylerbeyi atamaları veyahut azil durumları padişahın beratıyla gerçekleşiyordu. Beylerbeyi ataması yapıldıktan sonra bu bilgiler Ruznamçe Defterince kayıt altına alınırdı. Atanan bu beylerbeyiler görevlendirildikleri eyalet bölgesine bütün mahiyetiyle birlikte giderlerdi. 1690-1799 yılları arasında Van Eyaleti'ne atanan Beylerbeyilerin üzerinde durulacaktır. Osmanlı Devleti'nin sancaklardan oluşan üniter idari yapısı olan eyaletlerin, en kıdemli yöneticisi ve bölgenin genel amiri statüsündeki kişi Beylerbeyilerdi.

Devlet tarafından atanan beylerbeyi atandığı eyaletin herhangi bir sancağında ikamet ederdi. Beylerbeyinin seçtiği sancağa Paşa Sancağı deniliyordu.¹³³ Eyalete gönderilen görevliler Ümera ve Ulemadan görevliler olarak iki ayrı gruptan oluşuyordu. Bu görevlilerden Ulema kısmı daha çok eğitim ve dini işlerle ilgilenirken, Ümera grubundakiler ise askeri ve yönetim alanında görev yaparlardı. Ümera grubunda yer alan beylerbeyiler, padişahın beratıyla atanır ve bu kişiler Beylerbeyi veya vezir rütbesinden gelmekteydi.¹³⁴ Van Eyaleti'ne atanan paşalar devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış kimselerden de oluşabiliyordu. Zira aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere Eyalete atanan paşalarının bir kısmın eski görevleri; kapıcıbaşı¹³⁵, sancakbeyi¹³⁶, yeniçeri ağasından¹³⁷ oluşuyordu.

¹³² Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16- 18 Yüzyıllar)*, s. 137.

¹³³ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16- 18 Yüzyıllar)*, s. 143.

¹³⁴ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16- 18 Yüzyıllar)*, s. 143.

¹³⁵ BOA. A. DVNSNŞT d., Defter Nr. 16, s. 178.

¹³⁶ BOA. A. DVNSNŞT d. Defter Nr, s. 178.

¹³⁷ BOA. A. RSK d. Defter Nr., 1572, s. 30.

Tablo: 4 Van Eyaleti'nde 18. Yüzyılda Görev Yapan Eyalet Paşaları.

Van Eyaleti'nde 18. Yüzyılda Görev Yapan Eyalet Paşaları				
		Atanma		
İsmi	Eski Görevi	Tarihi	Kaynak	
	Tursun	22 Mart		
1	Mehmet Paşa	Fiilen Van Valisi	1698	BOA, A.RSK d. 1551, s.47.
		3 Nisan		
2	İbrahim Paşa	Fiilen Van Valisi	1702	BOA, A.RSK d. 1551, s. 47.
		17 Mayıs		
3	Mustafa Paşa	Fiilen Van Valisi	1702	BOA, A.RSK d. 1551, s. 49.
4	Abdi Paşa	Sabık Anadolu Valisi	11 Haziran 1705	
	Rikab-ı Hümayun	3 Ekim		
5	Yusuf Paşa	Kaymakamı	1716	BOA, A. RSK d. 1573, s.3.
	Sayda-i Beyrut'tan	10 Ocak	BOA, A. NŞT d. 1355, s. 18;	
6	Mehmet Paşa	Mazul	1718	BOA, A. RSK d. 1568, s.24.
	Tebriz	Seraskeri	17	
	Abdurrahman	Abdullah	Paşa'nın	Ekim
7	Paşa	oğlu	1725	BOA, K. Kepeci 523 Mükerrer, s. 76.
			30 Mart	BOA, K. Kepeci 523
8	Süleyman Paşa	Tebriz Taraflarındadır	1729	Mükerrer, s. 76.
			5 Kasım	
9	Ahmet Paşa	Sabık Van Valisi	1731	BOA, A. RSK d. 1572, s.33.
			10 Ocak	
10	Timur Paşa	Fiilen Van Valis	1733	BOA, A. RSK d. 1572, s.33.
			28 Ekim	
11	İbrahim Paşa	Trablusşam Valis	1735	BOA, A. RSK d. 1572, s.30.
			Mayıs	
12	Selim Paşa	Sabık Sayda Valisi	1737	BOA, A. RSK d. 1572, s. 30.
	Abdülcelilzade		26 Ekim	BOA. A. RSK d. 1572, s. 30.
13	Hüseyin Paşa	Sabık Basra Valisi	1737	t BOA, A. RSK d. 1572, s.40.

			12	
	Van Kalesi, Sağ-Sol	Kasım		
14	Osman Paşa	Kol Ağası	1738	BOA. A. RSK d. 1572, s.30.
			6	
			Temmuz	BOA, A.DVNSNŞT d. 16
15	Mustafa Paşa	Fiilen Van Valis	1756	s.178.
			20	
			Ağustos	
16	Recep Paşa	Şehr-i Zor Beylerbeyi	1757	BOA. A.DVNSNŞT d. s. 178.
	Şehsuvar-zade		17	
	Seyyid		Temmuz	
17	Mustafa Paşa	Sabık Karaman Valisi	1757	BOA. A. DVNSNŞT d. s.178.
			17 Mayıs	BOA. A. DVNSNŞT. d. s.
18	Mustafa Paşa	Sabık Erzurum Valisi	1760	178.
	Zaralı-zade		10 Eylül	BOA. A. DVNSNŞT d. s.
19	Feyzullah Paşa	Diyarbakır Valisi	1761	178.
			12 Aralık	BOA. A. DVNSNŞT d. s.
20	Hüseyin Paşa	Sabık Maraş Valisi	1763	178.
		Kengırı-Sancağı	17 Aralık	BOA. A. DVNSNŞT d. s.
21	Ahmet Paşa	Mutasarifi	1763	178.
	Seyyid		1 Eylül	BOA. A. DVNSNŞT d. s.
22	Nu'man Paşa	Sabık Trabzon Valisi	1764	178.
			16	
	Seyyid		Temmuz	BOA. A. DVNSNŞT d. s.
23	Mustafa Paşa	Sabık Kars Valisi	1765	178.
			1 Eylül	BOA. A. DVNSNŞT d. s.
24	İbrahim Paşa	Sabık Trabzon Valisi	1764	178.
			16	
	Sarı-zade		Kasım	BOA. A. DVNSNŞT d. s.
25	Mehmet Paşa	Trabzon Valisi	1766	178.

26	Hasan Paşa	İç-İl-Sancağına Mutasarrıf Paşa	28 Mayıs 1767	BOA. A. DVNSNŞT d. S. 178.
27	Tuz Paşa-zade Ahmet Paşa	Karesi-Sancağına Mutasarrıf Paşa	31 Ekim 1767	BOA. A. DVNSNŞT d. S. 178.
28	Ömer Paşa	Kocaili-Sancağına mutasarrıf Paşa	21 Aralık 1767	BOA. A. DVNSNŞT d. S. 178.
29	Elhac Salih Paşa	Ankara-Sancağına mutasarrıf Paşa	13 Şubat 1769	BOA. A. DVNSNŞT d. S. 178.
30	Ömer Paşa	Sabık Van Beylerbeyi	22 Kasım 1769	BOA. A. DVNSNŞT d. S. 178.
31	Hüseyin Paşa	Sabık Musul Valisi	3 Ocak	BOA. A. DVNSNŞT d. S. 178.
32	Kethüda Mustafa Paşa	İnebahtı-Sancağına Mutasarrıf Paşa	25 Ocak 1771	BOA. A. DVNSNŞT d. S. 178.
33	Yeğen-zade Ömer Paşa	Ma'zul Beylerbeyi	16 Haziran 1771	BOA. A. DVNSNŞT d. S. 178.
34	Halil Paşa	Kethüda İbrahim Paşa'nın Yeğenidir	6 Temmuz 1772	BOA. A. DVNSNŞT d. S. 178. Mir-i miran rütbesi verilerek atanmıştır.
35	Yeğen Ahmet Paşa	Sabık Erzurum Valisi	8 Ağustos 1773	BOA. A. DVNSNŞT d. 16, s. 178.
36	Timur Paşa	Sabık Şehr-i Zor Beylerbeyi	15 Haziran 1775	BOA. A. DVNSNŞT d. 16, s. 178.
37	Ahmet Paşa	Dergah-ı Ali kapıcıbaşıllığı payesi olup Van mütesselimi Timur Paşa'nın kardeşi oğludur.	3 Mart 1783	BOA. A. DVNSNŞT d. 16, s. 178. Mir-i miranlık Rütbesi verilerek Van Beylerbeyi yapılmıştır.

			31	
			Temmuz	BOA. A. DVNSNŞT d. 16, s.
38	Timur Paşa	Sabık Karaman Valisi	1786	178.
			25 Ocak	BOA. A. DVNSNŞT d. 16, s.
39	Ahmet Paşa	Timur Paşa Yeğeni	1789	178.
			6	
			Temmuz	BOA. A. DVNSNŞT d. 16, s.
40	Timur Paşa	Sabık Rakka Valisi	1789	178..
				BOA. A. DVNSNŞT d. 16, s.
				178; 13 Ağustos 1791'de
				vezirlik verilmiştir. 25 Mayıs
			17 Nisan	1792'de Ahmet Paşa'nın
41	Ahmet Paşa	Eski Van Beylerbeyi	1790	görevi ibka ile uzatılmıştır.

Van Eyaleti'ne 1698 ve 1790 yılları arasında beylerbeyi olarak atanan paşaların çoğunluğunun eski görevleri, yine Beylerbeylik olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti özellikle sınır eyaletlerine atanan Beylerbeyilerin vasıflarına riayet ederek atadığını görmekteyiz. Çünkü bu tablo doğrultusunda hareket ettiğimizde, Van Eyaleti'ne atanan paşaların eski görevleri, Beylerbeyi olmasının yanında birde önceden bir sınır eyaletinde görev yaptıklarını görmekteyiz. Bu bilgiden hareketle Osmanlı Devleti, sınırlara atadığı paşalarda tecrübe ve liyakat usulüne dikkat ettiğini görmekteyiz.¹³⁸

Osmanlı Devleti, askeri ve yönetim alanındaki usul ve kaideler üzerinde önemle durulduğunu bilinmektedir. Kuruluşundan itibaren, devletin güç ve sınırlarındaki bu hızlı genişlemenin en önemli sebeplerinden biri, hiç kuşkusuz ordunun düzeninden kaynaklanmaktadır. Bazı dönemlerde yüz binleri bulan ordunun, sefer öncesinde lojistik faaliyetlerini ve yapılacak olan hazırlıkları önceden tesis etmek, ordunun başarıya ulaşmasını sağlamak demektir. Bu bakımdan, İran üzerine yapılan seferlerde, gerek sınır güvenliğinin sağlanması, gerekse ordunun ihtiyacı olan zahirenin depolanıp güvenliğinin sağlanması bakımından Van Eyaleti önemli bir konumda idi.

¹³⁸ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16- 18 Yüzyıllar)*, s. 137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 18. YÜZYILDA OSMANLI- İRAN SİYASİ İLİŞKİLERİ

3. 1. Osmanlı- İran İlişkileri (1703-1754)

Batı Asya coğrafyası üzerinde bulunan ve pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu ve İran coğrafyasında kurulan devletler birbirleriyle sürekli bir mücadele halinde olmuşlardır. Bu devletlerin sonuncuları ise, Osmanlı ve Safevi Devleti olmuştur. Osmanlı-Safevi çekişmelerinin sebeplerinden olan dini boyutun etkileri kısa sürede zarfında siyasi boyutlara evrilerek uzun süreli çekişmelerin başlamasına neden olmuştur. Doğu sınırlarında sürekli hareketliliğinin sebep ve sonuçlarına baktığımızda, Osmanlı Devleti'nin Doğudaki sınırlarında yeteri kadar tedbir almadığı algısını ortaya çıkarmaktadır. Yavuz Sultan Selim'le birlikte Anadolu'nun bütünlüğünün ve buralarda kalıcı sonuçların sağlanması için başlatılan hareket sonraki dönemlerde aynı hassasiyetle yaklaşmadığı görülmektedir. Kalıcı sonuçlar elde edilemeyen savaşlar, 18 yüzyılda da devam etmiştir. IV. Murat'ın başlatmış olduğu şark seferleriyle birlikte, Osmanlı Devletini uzun bir süredir uğraştıran Safevi meselesini bitirmek isteyen IV. Murat bizzat ordunun başında sefere çıkmıştır. 16. Kasım 1638'de Safevilerin hâkimiyeti altında olan Bağdat'ı 25 Aralık 1638'de tekrar Osmanlı hâkimiyetine almış oldu.¹³⁹ Bölgede bırakılan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Safevilerle Kasr-ı Şirin anlaşmasını imzalamıştır.¹⁴⁰

1639 yılında imzalanmış olan Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti ile Safevi arasında ilişkiler 1722 yılına kadar devam eden bir sükûnet dönemine geçmiştir. Her iki devlet arasında sağlanan bu barış dönemi, 1722 yılında Afganlıların İran'a girmesiyle birlikte bozulacaktır.¹⁴¹ 18. yüzyılın ilk çeyreğine geldiğimizde III. Ahmet Edirne vakasından sonra (1703-1730) Osmanlı tahtında oturmuştur.¹⁴² Osmanlı Devletinin bundan sonraki dış siyasetini belirleyen en önemli olaylardan bir tanesi hiç şüphesiz 1683-1699 yıllarında Kutsal İttifakla yapılan savaşlar ve sonrasında imzalanmış olan Karlofça Anlaşması olmuştur.¹⁴³ Çünkü Osmanlı Devleti bu süreçte anlaşmadan

¹³⁹ Işık, *Osmanlı- İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, s. 8.

¹⁴⁰ Rhoads Murphey, "Kasr-ı Şirin Anlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24. İstanbul 2001, s. 575.

¹⁴¹ Işık, , *Osmanlı- İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, s. 8-9.

¹⁴² Münir Aktepe, "III. Ahmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1989, s. 34.

¹⁴³ Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş İran seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, s. 11.

kaybettiği itibarını ve topraklarını yeniden kazanmak için yapacağı hareketler dönemin dış siyasetini belirleyecektir. Bu dönemde yine Ruslarla 1700 yılında imzalanan İstanbul anlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti Azak kalesini Ruslara bırakmak zorunda kalmıştı. Ayrıca Rusların Lehistan meselesinden kaynaklı Osmanlı Devleti'ni iyiden iyiye tehdit eder duruma gelmiştir.¹⁴⁴ Tamda böyle bir ortamda Osmanlı Devleti Ruslara karşı 1711 yılında Baltacı Mehmet Paşa önderliğindeki orduyla Rusya'ya karşı sefere çıkmıştır.¹⁴⁵ Baltacı Mehmet Paşa önderliğindeki hareketin sonucunda Ruslar yenilgiye uğramış ve yapılan anlaşma sonucunda Ruslar Karlofça Anlaşmasında elde ettikleri imtiyazlara son verilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti Prut savaşının sonucunda tekrardan Karadeniz'deki hâkimiyetini sağlamış oldu.¹⁴⁶ Osmanlı Devletinin Ruslar üzerindeki bu başarısından dolayı bir sonraki hedefi ise Venedikliler üzerine olmuştur. Karlofça Anlaşmasının gereği Venediklilere bırakmış olduğu Mora Yarımadasını tekrar geri almak için 1715'de harekete geçilmiştir. İlk çıkartmada savaşta başarılı sonuçlar alınmışsa da, 1716'da savaşa Venediklilerle ittifak kurarak dâhil olan Hasburg İmparatorluğu, Osmanlı Devletini Petervaradin de(1716) yenilgiye uğratmıştır.¹⁴⁷ Savaşın sonunda yapılan Pasarofça Anlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti Mora Yarımadasını tekrar almış ancak Arnavutluk, Dalmaçya kıyılarındaki önemli kaleler Venediklilere bırakmıştır.¹⁴⁸

Temeşvar, Belgrat ve Eflak bölgesinin Oltu ırmağına kadar olan kısım ise Avusturya'ya bırakılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1718 Pasarofça Anlaşmasına kadar olan süreçte Karlofça Anlaşmasının maddelerini kendi lehine çevirmek için giriştiği bu harekettin sonuçları kısmen başarılı olmuş. Ancak Avusturya harbinden aldığı bu yenilgilerden sonra amaçlarının pek de kesinleşmeyeceğini anlayınca, Avusturya ile barış anlaşması imzalanmış ve batıdaki savaşlarına son vermiştir.¹⁴⁹ III. Ahmet Osmanlı saltanatındaki ilk yıllarında devlet idaresindeki otoritesini sağlama çabalarının ardından, 1711 başlayıp 1718 yılına kadar devam eden savaşlar ve Pasarofça Anlaşması ile neticelenen bu süreçten sonra girişilen barış ve reform süreci ile birlikte devlet Lale Devri

¹⁴⁴ Enver Ziya Karal, "Ahmet III", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, MEB, C. I, İstanbul 1978, s. 165.

¹⁴⁵ Münir Aktepe, "Baltacı Mehmet Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1992, s. 35.

¹⁴⁶ Genç, *Lale Devrinde Savaş İran seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, s. 11.

¹⁴⁷ Genç, *Lale Devrinde Savaş İran seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, s. 12.

¹⁴⁸ Karal, "Ahmet III", s. 166.

¹⁴⁹ Genç, *Lale Devrinde Savaş İran seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, s. 12.

olarak adlandırılan döneme geçmiştir.¹⁵⁰ Osmanlı Devleti bu dönemde batı ile siyasi, ekonomi ve kültürel ilişkilerini geliştirmek ve kurumsal reformasyonlar için diplomatik bir süreç içine girmiştir. Osmanlı Devleti, batıdaki savaşlarına son vermek için yapmış olduğu diplomatik uzlaşmalar sonrasında yönünü Doğu komşusu olan Safeviler üzerine yöneltmiştir. Batıdaki seferlere kısa süreliğine ara verilmesinin ardından Osmanlı Devleti, III. Ahmet'in saltanat döneminde Safevilerle yeniden çatışmalar baş göstermiştir. Bu dönemde her ne kadar Safevilerle bir barış anlaşması akdi olmuş olsa da, Safevilerin içinde baş gösteren iç isyanlar ve Rusların bu bölgelerdeki hâkimiyetini sağlamlaştırma çabalarını engellemek adına Osmanlı Devleti harekete geçmiştir.

18. Yüzyılda Safevilerin genel durumuna da bakacak olursak eğer; Safevilerin tahtında 1694 yılında ölen Şah Süleyman'ın yerine oğlu Şah Hüseyin getirilmiş ve 1694-1722 yılına kadar saltanat tahtında kalmıştır. 28 yıl boyunca Safevi Devletini yöneten Şah Hüseyin'in ilk dönemki durumuna baktığımızda, ılımlı, iyi huylu ve sakin bir hükümdar olarak görüldü ve bu durumundan kaynaklı kendisine “Molla Hüseyin” denilmiştir.¹⁵¹ Hükümdarlığının son dönemlerinde, devlet idaresinde baş gösteren bozukluklar, ağır vergiler ve Sünni nüfusun yoğun olduğu Afganistan ve Şirvan bölgelerinde yapılan dini baskılar neticesinde isyanlar baş göstermiştir.¹⁵²

1700'lü yılların başlarında başlayan bu isyanlar 1722 tarihine kadar aralıklarla devam etmiştir. Bu dönemde en önemli isyan, Sünni nüfusun yoğun olduğu Kahnedar'da baş göstermeye başlamıştır. Şah Hüseyin bölgeye Gürcü Şahnavaz Hanı Vali olarak atamış ancak valinin halk üzerindeki baskıları artınca Gılzayların¹⁵³ önde gelenlerinde olan Mir Veys İran Şahına karşı isyan etmiştir.¹⁵⁴ Şahnavaz Han, Mir Veys'i esir alıp İsfahana göndermiş. Ancak kısa sürede içerisinde Şah Hüseyin'in sadakatini kazanan Mir

¹⁵⁰ Abdülkadir Özcan, “Lale Devri”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi yayınları*, C. 27, İstanbul 2003, s. 81.

¹⁵¹ Genç, *Lale Devrinde Savaş İran seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, s. 13.

¹⁵² Genç, *Lale Devrinde Savaş İran seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, s. 13-14.

¹⁵³ Gılzayn/ Gılzeyler: Sünni nüfuzlu bir Afgan aşiret olan Gılzayn aşireti, Gazne, Host ve Vaziristan'a kadar olan bölgede yaşarlar. Bir kısmı göçebe olan Gılzayların kökeni ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. (Bkz. Gul Mohammad Sultanoghlu, *Afganistan'da Şiilik Tarihi ve Hazalar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2010, s. 14-15.)18. yüzyılda Mir Veys'in önderliğinde Safevilerle karşı başlattıkları isyan Mir Veys'in oğlu Mahmut zamanında devam etmiş ve İsfahan'ı 1722'de ele geçirmişlerdir.

¹⁵⁴ Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, s. 89.

Veys Kahnedar'a komutan olarak tayin edilmiştir.¹⁵⁵ 1709 tarihinde Kahnedar valisinin öldürülmesi ve Mir Veys'in Kahnedar'da Şah Hüseyin'e karşı tekrar isyan etmesiyle birlikte, Kahnedar'ın yönetimi Afganların eline geçmiş oldu.¹⁵⁶ Mir Üveys'in ölümüyle birlikte Kahnedar'ın yönetimini kardeşi Abdülaziz almıştır. Ancak Safevilerle barış yapmak isteyen Abdülaziz, halkandan yeteri desteği alamamış ve yerine yönetime Mir Üveys'in oğlu Mahmut getirilmiştir.¹⁵⁷ Mahmut 1720 yılında Safeviler üzerine harekete geçmiştir. Hızla ilerleme kaydeden Mahmut, Kirman üzerine hareket etmiş ve 1719'da hiçbir mücadele ile karşılaşmadan Kirman'ı ele geçirmiştir.¹⁵⁸ Daha sonrasında Yezd ve Meşhed şehirlerini de almaya muvafık olduktan sonra 1722'de Başkent İsfahan'a doğru hareket etmiştir.¹⁵⁹ 1722 yılında İsfahan'ı kuşatan Mahmut'a karşı halktan yeteri kadar destek göremeyen Şah Hüseyin, İsfahan'ı Mahmud'a bırakmıştır.¹⁶⁰

Gelişen bu olaylar iki önemli sonuç doğurmuştur. Bunlardan ilki ülkenin içinde bulunan istikrar ve düzen yerine kargaşa ve karışıklığa bırakmıştır. İkinci önemli sonuç ise bu gölgedeki istikrarsızlıktan kaynaklı Osmanlı ve Rusya'nın bu gölgede rekabet mücadelesine ortam hazırlamıştır. Çünkü Rusya bu yüzyılda Osmanlı Devleti için tehlike arz eden bir devlet haline gelmişti. 18. Yüzyılda önemli bir güç olarak ortaya çıkan Rusya, o dönem ki hükümdarı olan Çar Petro (1682-1725) devletin sınırlarını Baltık Denizinden Hazar Denizine kadar ulaştırmıştı.

Rusya'yı Karadeniz'e çıkartmak ve denizlerdeki hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla, ilk olarak Osmanlı Devleti'nin kontrolündeki Azak Kalesi'ni almak için harekete geçmiştir. 1695 yılında başlattığı bu hareketin ilk yılında başarısız olmuşsa da 1696 yılında Azak Kalesi almayı başarmışlardır.¹⁶¹ Rusya'nın 1721'e kadar devam etmiş olan Kuzey savaşlarından sonra Fransa'nın arabuluculuğuyla yapmış olduğu anlaşma ile

¹⁵⁵ Gülcan Sarioğlu, *Yozefo Tiflisi'nin "vaka'at-i Mir Veys ve Şah Hüseyin" Adlı Eserinin Tahlil ve Transkript*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2008, s. 32-34.

¹⁵⁶ Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, s. 92.

¹⁵⁷ Ahmet Taşağıl, "Hüseyin Mirza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 1.

¹⁵⁸ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 14.

¹⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2011, s. 173.

¹⁶⁰ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 14-15.

¹⁶¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 254

devletin sınırlarını Baltık Denizine kadar ulaştırmıştır.¹⁶² Rusya'nın yapmış olduğu anlaşmadan (Ništaş) sonra yönünü güneye çevirmeye başlamıştır.¹⁶³

Safevi Devletinin içinde çıkan ve devletin meşrutiyyetini dahi tehlikeye sokan bu isyanlardan istifade etmek isteyen Rusya'ya, bölgeye müdahale etme fırsatını doğurmuştur. Ancak Rusya'nın bu bölgelere olan müdahalelerine isyandan önce başladığını görmekteyiz. Henüz Isfahan'daki isyan gerçekleşmeden önce dönemin Rusya hükümdarı olan Çar Petro'nun burada bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Şah Hüseyin'in Rusya ile 1713'te dostluk ve ticaret anlaşması için yapmış olduğu girişimler, Rusya'nın bu bölgelerdeki planları için büyük bir fırsat doğurmuş oldu.¹⁶⁴ Bu amaç doğrultusunda diplomat kimliği ile görevlendirmiş olduğu Artemiya Volinsky, casusluk görevi ile Safevi ordusunun durumu ve şehirlerinin haritasını çıkarmak için gönderilmiştir.¹⁶⁵ Daha sonrasında, Volinsky'yi 1720 yılında Astrahan valisi olarak atamış ve yapılacak İran seferleri için bölgedeki Hristiyan halkın desteğini almak için görevlendirmiş olduğunu görmekteyiz.¹⁶⁶

Yukarıdaki bilgilere baktığımızda Rusya, Hazar ve Kafkasya bölgelerinde hâkimiyet sağlamak için gerekli tüm hazırlıklarını öncesinden sağlamış ve hareket için gereken tek bahanesi Isfahan'ın kuşatılması olduğu görülmektedir. Kuşatma sırasında Isfahan'dan ayrılarak Kazvin'e giden II. Tahmasb, Isfahan'ın işgali üzerine Kazvin'de şahlığını ilan etmiş ancak Mahmut Han, Kazvin'i kuşatmak için harekete geçince Şah II. Tahmasb, Tebriz'e gitmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁷ Mir Mahmud'u yenmek ve devletin içindeki istikrarını tekrar sağlamlaştırmak isteyen Şah II. Tahmasb, Rusya'dan yardım istedi.¹⁶⁸ Rusya'nın yardım isteğini kabul etmesi halinde, daha önceden işgal etmiş olduğu Derbent-Bakü'ye ek olarak Gilan, Mazenderan ve Estarabad şehirlerini de Rusya'ya vereceğine dair garanti veriyordu.¹⁶⁹

¹⁶² Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 15.

¹⁶³ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar*, s. 262.

¹⁶⁴ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 16-17.

¹⁶⁵ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, 18. yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti; I. Petro'nun İran Seferi, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2017, s. 116-117

¹⁶⁶ Fatih Ünal, *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüyev*, Titiz Yayınları, İstanbul 2010, s. 39.

¹⁶⁷ İbrahim Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2014, s. 45.

¹⁶⁸ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 45.

¹⁶⁹ Bekir Kütükoğlu, "Şah II. Tahmasb", *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, s. 647.

Bu durum karşısında Rusya'nın beklediği fırsatı yakalaması üzerine, Kafkasya ve Hazar kıyılarındaki egemenliğini tesis etmek amacıyla 1722 tarihinde harekete geçmiştir.¹⁷⁰ Böylelikle Çar Petro, devletin sınırlarını genişletmek ve Hazar Denizini bir Rus Denizi haline getirmek için, bir fırsat ortamı doğmuş oldu.¹⁷¹ Anlaşmanın ardından Rusya yaptığı taarruzlar sonucunda Reşt ve Bakü'yü (1723) kendi hâkimiyeti altına almayı başarmış oldu.¹⁷² Osmanlı Devletinin yakından takip ettiği bu durum karşısında ilk olarak sınır güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirler almıştır. Osmanlı Devletinin İran üzerine hareketinin bu denli yavaş seyretmesindeki en önemli aktör Nevşehirli Damat İbrahim Paşa olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin, Venedik ve Avusturya savaşlarından aldığı yenilgiler ve uzun süren bu savaşlar, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı barış yanlısı bir taraftar olmaya meylettiriyordu.¹⁷³ Ancak Rusların Safevi topraklarındaki yayılmacı hareketleri, Yeniçerilerin ise savaşta alacakları ganimet ve yağma hareketlerine sevk edilmeleri ve son olarak bazı devlet adamlarının yeniçeriler vasıtasıyla yaptıkları baskılar, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı Doğu'daki gelişmeleri doğrudan takip etmeye yöneltmiştir.¹⁷⁴ İlk olarak İran'daki gelişmelerin yakından takip edilmesi ve haberdar olunması için dönemin şairlerinde olan Dürri Ahmet Efendiyi¹⁷⁵ İran'a göndermiştir.¹⁷⁶ Ancak Rusların Hazar kıyılarını hâkimiyetleri altına almaya çalışmaları ve bölgede artan Rus gücünden endişelenen Osmanlı Devleti, bölgeye müdahilin gerektiği kanaatine varmıştır. Son olarak Rusların Derbet'i işgaliyle birlikte, Osmanlı Devleti, Rusların Güney Kafkasya'dan geri çekilmesini aksi takdirde harekete geçileceğine dair nota vermiştir.¹⁷⁷ Güney Kafkasya'da oluşabilecek Gürcü-Ermeni ve Rus işbirliği tehlikesi olması ve

¹⁷⁰ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 17.

¹⁷¹ Orhan Alizade, "18. Yüzyılın ilk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası", s. 106.

¹⁷² Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 18.

¹⁷³ Münir Aktepe, *Osmanlı- İran Münasebetleri ve Silahşor Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-Namesi*, s. 2.

¹⁷⁴ Aktepe, *Osmanlı- İran Münasebetleri*, s. 3.

¹⁷⁵ Dürri Ahmet Efendi; Van Doğumlu olan Dürri Ahmet Edendi, iyi dereceli medrese eğitimi ve başarılarından dolayı, devlet erkânının takdirini kazandığı için, hacaganlık mesleğinin çeşitli kademelerinde görev yapmıştır. 1715 yılında ise, Anadolu muhasebeciliği sipahiler kâtipliğine atanmıştır. Son olarak şıkk-ı sâni defterdarlığı pâyesiyle İran'a elçi olarak gönderilmiştir. Ayhan Ürkündağ, *Ahmet Durri Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Afyon 2006.

¹⁷⁶ Aydın Talay, "Dürri Ahmet Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, s. 34.

¹⁷⁷ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 18.

oluşabilecek sınır zafiyetlerinin önüne geçebilmek için ilk olarak, Güney Kafkasya bölgesinin önemli bir stratejik bölgesi olan Tiflis Kalesi'ne hareket başlatmıştır.¹⁷⁸

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kafkas cephesinin açılması ve Osmanlı Devleti'nin Tiflis hareketini şu bilgilerle ifade ediyor; “*Osmanlı Devleti İran’da çıkan ayaklanmayı yakından takip edebilmek için sınırlarda ki valiler vasıtası ile bilgi toplamaktaydı. Bu dönemde Erzurum valiliği yapan Silahtar İbrahim Paşa, Tiflis Hanı Wahtang’ın İran şahına isyan ettiğini İstanbul’a bildirdi. İbrahim Paşa, İstanbul’a gönderdiği mektuplarda Wahtang Han’ın özellikle Müslüman Lezgiler üzerine sefer düzenlediğini belirtmekteydi. İbrahim Paşa’nın verdiği bilgiler çerçevesinde toplanan divanda Tiflis’e bir sefer düzenlenmesine karar verildi. İran şahına alınan sefer kararının kesinlikle Safevi Devleti’ne karşı olmadığı sadece Wahtang Han’ı hedef aldığı bildirildi. Erzurum valisi Silahtar İbrahim Paşa Tiflis’e sefer düzenlemekle görevlendirildi.*”¹⁷⁹ Rusların Hazar kıyılarını işgal etmesi üzerine, Osmanlı Devleti Safevi topraklarına karşı üç koldan hareket ederek savaşa dâhil oldu.

Serasker olarak tayin edilen Erzurum valisi İbrahim Paşa, 1723’te başlattığı hareketin sonucunda Tiflis ve Kirmanşah’ı Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine aldı.¹⁸⁰ Osmanlı Devleti ve Rusya’nın Safevi toprakları üzerindeki ilerleyişleri zamanla aynı yerleri işgal etme düşüncesi, her iki devleti karşı karşıya getirdi.¹⁸¹ Olası bir Osmanlı-Rus savaşının yaşanmaması için Fransa’nın arabuluculuğuyla 24 Haziran 1724 yılında iki devlet arasında bir anlaşma imzalandı.¹⁸² Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalan bu anlaşma, Safevi topraklarını paylaştırılmasına dair bir anlaşma metni olduğu görülmektedir.¹⁸³ Anlaşmaya göre Hazar kıyıları, Dağıstan ve Şirvan Rusya’ya bırakılırken Tebriz, Hoy, Çorş, Merega, Urmiye, Selmas, Gence, Karabağ, Nahcivan, Revan, Hamedan, Kirmanşah, Erdelen Osmanlı Devleti’ne bırakılmıştır.¹⁸⁴

Safevi Devleti, yapılan bu anlaşma ile her birlikte sınırlarını büyük ölçüde daraltmış ve topraklarının büyük bölümünü her iki devlet arasında paylaşılmış oldu. Her

¹⁷⁸ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 19-20.

¹⁷⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 177.

¹⁸⁰ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 46.

¹⁸¹ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 46.

¹⁸² Eravcı, “Safevi Hanedanı” s. 899.

¹⁸³ BOA, *Name-i Hümayun Defteri*, Nr. VII, s. 78-79.

¹⁸⁴ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 20.

iki devlet arasında imzalanan bu anlaşma ile Osmanlı Devleti büyük toprak parçası elde etmiştir. Ayrıca Rusya- Osmanlı arasındaki sorunlar kısa süreliğine çözülmüş oldu. Anlaşma gereği paylaşılan toprakların bazı bölgeleri, Sünni nüfusun yoğun olduğu Bakü ve Hazar kıyılarının Ruslara bırakılması ve Osmanlı tarafındaki bölgelerde ise Şii nüfusun daha ağırlıklı olmasından kaynaklı, devlet bürokrasisi Damat İbrahim Paşa'yı eleştirilmesine sebep olmuştur.¹⁸⁵ Şah Tahmasb, Osmanlı-Rusya arasında imzalanan bu anlaşma maddelerini kabul etmeyeceğini bildirmesi üzerine, Osmanlı Devleti 1724 yılında harekete geçmiş ve Tebriz Hamedan, Nihavent ve Erivan'ı hâkimiyeti altına almıştır.¹⁸⁶

Osmanlı Devleti'nin karşısında başarı sağlayamayan ve zor durumda kalan Şah Tahmasb, yapılan anlaşma maddelerini kabul etmiştir.¹⁸⁷ Anlaşma akdinden sonra, Osmanlı Devleti için bir sorun haline gelen bir diğer olay ise, Dağıstan ve Şirvan meselesi olmuştur. Safevi Devleti'nin himayesi altında bulunan ve Sünni nüfusun ağırlıklı olduğu Dağıstan ve Şirvan halkı yaşadıkları Şii baskılarında sonra Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir. Ancak Safevilerle yapılan anlaşma gereği Osmanlı Devleti bu bölgelere doğrudan müdahale taleplerini kabul etmedi.¹⁸⁸ Ancak daha sonrasında gerek Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu iç karışıklıklar gerekse Rusya'nın Hazar kıyılarını ele geçirmeleri, Osmanlı için tehlikeli bir duruma haline gelmiştir.¹⁸⁹

Rusları bu bölgelere olası müdahalelerine karşı harekete geçilmiş oldu. Gönderilen menşur, sancak ve hilat ile Şirvan bölgesi yurtluk-ocaklık statüsüne getirilerek Hacı Davut'a verilmiştir.¹⁹⁰ Şirvan'a Davut Han'ı atayan ve tanıyan Osmanlı Hazar kıyılarındaki olası Rus ilerleyişlerini durdurmuş oldu. Ayrıca Şirvan bölgesinin Osmanlı'ya tabi olduğunu bilgilendirmek amacıyla Rusya'ya elçi gönderilmiştir.¹⁹¹ Rusya ise olası bir Osmanlı- Rus savaşının yaşanmaması ve Prut Anlaşmasının geçiciliğini korumak amacıyla, Dağıstan bölgesini Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu

¹⁸⁵ Mehmed Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703- 1789)", *Türkler*, C. XII, Trabzon 2002, s. 496.

¹⁸⁶ Osman G. Özgüdenli, "Osmanlı İran'ı I. Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat", s. 83-85.

¹⁸⁷ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 67.

¹⁸⁸ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 67.

¹⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 187.

¹⁹⁰ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 67.

¹⁹¹ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 62.

kabul ederek çekilmiştir.¹⁹² Yapılan anlaşma gereği Rusya'ya Kuzey Şirvan bölgesi verilmesi Şirvan halkı için rahatsızlığa neden olmuştur. Bölgede çıkan olaylar sebebiyle, Erzurum valisi olan Hacı Mustafa Paşa 1727 yılında Şemahi'ye gönderilmiştir.¹⁹³

Osmanlı- Rus sınır hatlarının belirlenmesinden sonra, İstanbul'a bilgi amaçlı mektup gönderen Hacı Mustafa Paşa; Şirvan Han'ı Davut Han'ın bölgedeki halkı kızdırttığı dile getirmiştir. Ayrıca Osmanlının Rusya ile yapmış olduğu anlaşmayı bozmaya çalıştığını söylemiş. Bu gibi durumların yaşanmaması ve bölgede düzenin bozulmaması için Şirvan hanlığına Sorhay Han'ın getirilmesi uygun olacağı belirtilmiştir.¹⁹⁴ Mustafa Paşanın göndermiş olduğu bu bilgiler doğrultusunda; Davud Han'a başka bir vazifeye tayin edilmek üzere yerine münasibinin tayin edilmesi ve Dağıstan hanlıklarının yerli ümeraya tevcih edilmesi muvafık olacağı, teferruatına dair Diyarbekir valisi ve Revan Seraskeri Ahmed Paşa'ya hüküm gönderilmiştir.¹⁹⁵ Gönderilen hükümle birlikte Şirvan Han'ı olan Davut Han' 1728 yılında Gence 'ye sürgün edilerek yerine Sorhay Han getirilmiştir.¹⁹⁶ Safevi Devleti 1724 yılında Osmanlı ile Rusya arasında yapılan anlaşmayı kabul etmesine rağmen, Safevi topraklarında bulunan Afganlılar bu anlaşmaları kabul etmeyerek, Osmanlı'ya karşı mücadele ediyordu.

3. 1. 1 Safevi topraklarında osmanlı- afgan savaşları

Safevi topraklarında hızla işgale başlayan ve başkent İsfahan'ı da ele geçiren Mahmut Han, İran coğrafyasının tamamını ele geçirme planını gerçekleştiremedi.¹⁹⁷ Mahmut Han, iktidarı döneminde ortaya çıkan isyanlardaki başarısızlıklar ve tahtını kaybetme korkusu nedeniyle bazı sağlık problemleri yaşamaya başladı.¹⁹⁸ Bu olaylardan sonra, Mahmut Han'ın yeğeni Mir Eşref olaylardan istifade ederek hapisneden kaçmış ve Mahmut

¹⁹² Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 68.

¹⁹³ *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ, Şuşa, Nahcivan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy) 1578- 1914*), TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi-i Daire Başkanlığı Yayın No: 4, Ankara 1992, s. 67.

¹⁹⁴ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 67-68.

¹⁹⁵ BOA. C. DH., Dosya- Gömlek Nr., 165/ 8215, s. 1.

¹⁹⁶ *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ, Şuşa, Nahcivan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy) 1578- 1914*), s. 64.

¹⁹⁷ Karadeniz, *İran Tarihi (1700- 1925)*, s. 101-102.

¹⁹⁸ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 69.

Han'ı öldürerek tahta oturmuştur.¹⁹⁹ Eşref Han, iktidarını güçlendirmek ve devletin içinde bulunduğu durumu düzeltmek için harekete geçti. Mahmut Han döneminde öldürülen Safevi şehzadelerinin cenazelerini Kum şehrine getirerek, Halkın tepkilerini azaltmak ve devlete olan bağlılıklarını sağlamaya çalışmıştır.²⁰⁰ Devlet üzerindeki etkisini iyi artıran Eşref Han, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Safevi topraklarını paylaştiran anlaşma metninin yok sayılması için çalışmalar başlatmış. Eşref Han ilk olarak, Osmanlı Devleti tarafından işgal edilen yerlerin (Kirmanşah, Erdelen, Tebriz, Gence, Revan ve Tiflis) geri verilmesi için III. Ahmet'e elçi göndermiştir.²⁰¹

III. Ahmet, bu bölgelerin olası saldırılara karşı dönemin Bağdat valisi olan Ahmet Paşa'yı seraskerlik göreviyle Eşref Han üzerine gönderdi.²⁰² Ahmet Paşa komutasındaki ordu ile Eşraf Han'ın ordusu 1726 Ekiminde karşı karşıya geldiler. İlk safhada Osmanlı ordusu büyük başarılar elde etmişse de, havanın kararmasıyla savaşı durdurmak zorunda kaldılar.²⁰³ Gecenin karanlığından istifade eden Eşraf Han, Osmanlı ordusunda çıkarmış olduğu ikilik nedeniyle çıkan kargaşadan ötürü savaşın seyri değişmiş oldu. Ahmet Paşa daha fazla kayıp vermemek ve ikinci bir taarruz için Hamedan şehrine çekilmek zorunda kaldı.²⁰⁴

Savaş ortamında Ahmet Paşa'nın elinde bulunan top ve pek çok savaş malzemesi, yaşanan yenilgiyle birlikte Eşraf Han tarafından ele geçirildi.²⁰⁵ Osmanlı Devleti'nin bu yenilgisinden dolayı hâkimiyeti altında bulunan bazı bölgelerde isyanlar ortaya çıktı,²⁰⁶ Ancak Ahmet Paşa bu bölgelerde isyanları hızlıca bastırmasındaki başarısından dolayı devlet idaresi tarafından büyük sevinçle karşılandı ve gönderilen emirnamede; Bağdat havalisinde meydana gelen isyanın hemen bastırılması padişahı sevindirdi ve İran'ın fethinin tamamlanması hakkında emirname gönderdi.²⁰⁷ Osmanlı Devletinin bu yenilgisi üzerine daha büyük bir ordu düzenlediğini duyan ve Osmanlı Devleti ile savaş devam

¹⁹⁹ Adnan Adıgüzel, Alper Yıldırım, I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Eskişehir 2017, s. 63.

²⁰⁰ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 69.

²⁰¹ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 70.

²⁰² Adnan Adıgüzel, Alper Yıldırım, "I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri", s. 64.

²⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 184.

²⁰⁴ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 70.

²⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 184.

²⁰⁶ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 70.

²⁰⁷ BOA. İE.DH., Dosya- Gömlek Nr., 30/ 2658, s. 1.

ettirmek istemeyen Eşraf Han, Hacı İsmail'i elçi olarak Ahmet Paşa'ya göndermiştir.²⁰⁸ Eşraf Han'ın barış teklifi üzerine Osmanlı Devleti adına Ahmet Paşa tarafından kabul edilmiş ve anlaşma için görüşmeler başlamıştır. Bunun üzerine her iki tarafında kabul ettiği on iki maddeden oluşan Hamedan Muahedenamesi imzalanmıştır.²⁰⁹ 3 Ekim 1727 tarihinde yapılan anlaşmaya göre;

- Safevi Devleti'nden alınan topraklar, Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kabul edecek.
- Eşraf Han işgal etmiş olduğu yerleri; (Sultaniye, Zencan, Tarım ve Ehber) Osmanlı Devletine iade edecektir.
- Osmanlı Devleti Eşref Han'ı İran'ın meşru hükümdarı olduğunu kabul edecek.
- Savaş esnasında Osmanlı kuvvetlerinden alınan top ve savaş malzemeleri geri iade edilecek.²¹⁰

Böylelikle 1727 yılında imzalanan Hamedan Anlaşması'yla Osmanlı- İran savaşları (1723- 1727) kısa süreliğine son bulmuş oldu.²¹¹

Gerek Rusya'dan gerekse Osmanlı'dan beklediği yardımı alamayan ve üstelik topraklarının büyük bir kısmının her iki devlet arasında paylaştırılması, Şah Tahmasb için büyük bir kayıp oldu. Dada da zorlaşan durum karşısında Şah Tahmasb, Osmanlı ve Rusya'dan alamadığı yardım sebebiyle Horasan bölgesinin güçlü beylerinden olan Nadir Han ile ittifak kurmuştur.²¹² Nadir Han'ın elde ettiği başarılarının neticesinde ona "Tahmasb Kuluhan" unvanı verilerek Safevi ordularının komutanlığına atanmış oldu.²¹³ Ordu komutanı olarak getirilen Nadir Han, zamanla gücünü ve başarılarını artırarak Safevi Hanedanlığına son vererek başa geçecekti. XVIII. yüzyılın Osmanlı-İran ilişkilerinin en önemli dönüm noktalarından birini de Nadir Şah dönemi olduğunu söyleyebiliriz.

²⁰⁸ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 71.

²⁰⁹ Adnan Adıgüzel, Alper Yıldırım, I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri, s. 64.

²¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVIII. Anda Osmanlı-İran Münasebetleri", ss. 512-524.

²¹¹ Adnan Adıgüzel, Alper Yıldırım, "I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri", s. 64-65.

²¹² Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 67-68.

²¹³ Eravcı, *Safevi Hanedanı*, s. 895.

3. 2. 1734- 1754 Afşarlar Dönemi Siyasi İlişkiler

Şah II. Tahmasb, Eşref Han karşısında büyük başarısızlıklar göstermesi nedeniyle İran'daki saltanatını Afganlara bırakmak zorunda kalmıştır. Yaptığı diplomatik girişimler sonucunda Horasan ve Haremz bölgelerinde bulunan Kaçar Türkmenlerinden yardım istemiştir. Şah II. Tahmasb, Kaçarların lideri olan Feth Ali Han'ı, Afganlara karşı yardım etmesi için Simnan valisi olarak bölgeye atamıştır.²¹⁴ Feth Ali Han, Şah II. Tahmasb'ın teklifini bölgedeki diğer önemli aşiretlerle birlikte;(Bayat, Afşar ve Çemişgezek) kabul ederek, Afganlara karşı Safevi tarafında mücadele etmiştir.²¹⁵ Ancak ilerleyen zamanda Feth Ali Han'ın gücü giderek artması ve Şah üzerindeki baskıları nedeniyle, Şah Tahmasb ile olan ilişkileri bozulmaya başladı. Şah Tahmasb bölgedeki konumunu güçlendirmek ve Feth Ali Han'ın gücünü kırmak için, Mazenderan valisi olan Hasan Ali Bey'i, Horsan bölgesinde önemli bir güç olan Nadir Han'a ittifak kurması için elçi olarak göndermiştir.²¹⁶ Şah II. Tahmasb'ın teklifini kabul eden Nadir Han, ordusuyla birlikte Horasan'a gelen Şah II. Tahmasb'a bağlılığını diğer aşiret liderleriyle Şah'a bağlılıklarını bildirdiler.²¹⁷

Aradığı desteği bulan Şah II. Tahmasb, ordusuyla birlikte önce Meşhed şehrini almak için harekete geçmiştir. Meşhed 'in alınmasında büyük destek veren Nadir Han kısa sürede Şah'ın gözüne girmeyi başarmıştır. Fakat ilk olarak kendisi için büyük rakib olan Feth Ali Han'ı ihanet suçlamasıyla ortadan kaldırması gerekiyordu.²¹⁸ Karşısında bulunan en büyük engel, Ali Han'ı ortadan kaldırarak Şah'ın kendisine olan güvenini iyice artırmış oldu.²¹⁹ Meşhet kuşatmasına fazla direnemeyen ve Meşhed halkının Şah'a olan bağlılığını bildiği için, Pir Muhammed Han, Melik Mahmut'a ihanet ederek Meşhed'in hâkimiyetinin kendisine verilmesi sözü ile şehrin kapılarını Nadir Han'a

²¹⁴ Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, s. 20.

²¹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 197.

²¹⁶ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 72

²¹⁷ Ali Djafar Pour, *Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977, s. 64

²¹⁸ Faruk Sümer, "Avşarlar, İran'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1986, s. 126

²¹⁹ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 72.

açmıştır.²²⁰ Meşhed şehrinin alınmasının en önemli sonucu, istila edilen İran topraklarının tekrar geri alınması ve İran birliğini sağlanması adına atılan en önemli adım olmuştur.²²¹

Şah II. Tahmasb, elde ettiği başarılarından dolayı Nadir Han'a "Tahmasb Kuluhan" unvanı vererek ordunun başına getirmiştir. Nadir Han, Afganlar üzerine hareket etmeden önce ilk olarak Abdali aşiretleri üzerindeki hâkimiyetini sağlamak için 1729 yılında harekete geçti. Nadir Han'ın büyük hareketi sonucunda bozguna uğrayan Abdali aşiretleri, Nadir Han'ın hâkimiyeti altına girmeyi kabul etmişlerdir. Nadir Han bu seferle birlikte İran coğrafyasının büyük bir kısmında kontrolü sağladı. Nadir Han İran'da önemli bir güç olan Abdali aşiretinin başına buyruk hareketlerinden doğan sorunu çözdükten sonra, Şah Tahmasb ile Meşhed'de, Şah Eşraf üzerine yapılacak sefer için hazırlıklara başlamışlardı. İki ordunun karşı karşıya geldikleri Mihmandost'a, başlayan şiddetli çatışmalarda ağır kayıplar veren Şah Eşraf, geri çekilmek zorunda kaldı. Bütün savunmalara rağmen ağır kayıplar veren Şah Eşraf, servetini ve hamiyetindeki tebaasını alarak, Şiraz taraflarına kaçtı.²²² Nadir Han'ın başarılı hareketleri neticesinde, İsfahan'da kontrol sağlanmış ve Afganları İran topraklarındaki nüfuzunu kırarak Şah Tahmasb'ın tekrar İran tahtına oturmasını sağlamıştır.²²³ Şah Tahmasb, Nadir Han'ın göstermiş olduğu bu başarısından ötürü, Horasan, Kirman ve Mazenderan'ın yönetimi ve kız kardeşi Raziye Hanımı vermiştir.²²⁴

Şah Tahmasb 7 yıl aradan sonra İsfahan'da ki hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra ilk olarak Osmanlı Devleti'nin işgal ettikleri bölgeleri terk etmeleri istemiştir.²²⁵ Osmanlı Devleti, Şah Tahmasb'ın istediği şehirlerin verilmesinin ancak bu bölgelere yapılan masraf ve harcamaların karşılanması kaydıyla geri verilebileceğini beyan etmiştir. Ancak bu şartı kabul etmeyen Şah Tahmasb, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.²²⁶ Sultan III. Ahmet olası bir Safevi saldırısına karşı valilerine ve İran'a karşı tekerrür eden sefer için tayin edilen İbrahim Paşa'ya olası hareketliliklere karşı tedbirli

²²⁰ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 58.

²²¹ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 58.

²²² Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 61- 64.

²²³ Adnan Adıgüzel, Alper Yıldırım, "I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri", s. 65.

²²⁴ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 65.

²²⁵ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 73.

²²⁶ Şabani, "Eşrafiye ve Zendiyeye Döneminde (H. 113 -1210/M. 1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri", s. 80-81.

olması konusunda emirname göndermiştir.²²⁷ Osmanlı Devleti'nden aldığı olumsuz cevap üzerine Nadir Han işgal edilen yerlerin tekrar alınması için ordusuyla birlikte harekete geçmiştir.²²⁸ Nadir Han'ın saldırıları karşısında, Osmanlı Devlet ricali sefere doğrudan padişah komutasında hareket edilmesi gerektiği kararını almıştı. Ancak alınan bu karar, sarayda zevk-u sefa hayatına alışmış olan Sultan III. Ahmet'i rahatsız etmiş ve sefere çıkma konusunda isteksiz davranmıştır.²²⁹ Sultan III. Ahmet, isteksiz ve yavaş hareketleri orduda ve halk arasında huzursuzluğa neden olmuştur.²³⁰ Padişahın bu yavaş hareketleri nedeniyle, Sadrazam Damat İbrahim Paşa ordunun başında sefere çıkmasına ve Padişahın da Bursa'da kalmasına karar verildi.²³¹

Nadir Han ise, Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçisinden olumlu haber gelmeyince 1730'da harekete geçti. Şiraz'dan ordunun başında hareket eden Nadir Han Burucin şehrine ulaştı.²³² Toplanan askerlerin Osmanlı topraklarına saldıracağı haberleri İstanbul'a ulaşmıştı. Bu haber sonrasında acem askerlerinin Hamedan'a saldırma olasılığına karşı bölgenin korunması ve burada bulunan asker sayısının artırılması için, Osman Paşa'nın emrindeki askerlerin Hamedan'a yardım etmesi için emirname gönderildi.²³³ Nadir Han komutasındaki ordular Nihavent üzerine harekete geçtiler. Osmanlı idaresinde bulunan Nihavent'e yapılan sefer sonucunda, şehrinin idaresi tekrar Safevi Devletine geçmiş oldu.²³⁴

Nadir Han Temmuz 1730 yılında aldığı Nihavent şehrinde bulunan 2000 Osmanlı askerinden 1500'nü katletmiş, geriye kalan 500 askeri ve kale muhafızı olan Osman Ağayı esir etmiştir.²³⁵ Osmanlı Devleti'nin Nadir Han karşısında aldığı bu ağır yenilgiden sonra, Hamedan muhafızı olan Abdurrahman Paşa, 2000 kişilik orduyu Van valisi olan

²²⁷ BOA. C. HR. Dosya- Gömlek Nr., 69/ 3411, s. 1.

²²⁸ Şabani, "Eşrafiye ve Zendiyeye Döneminde (1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri", s. 81.

²²⁹ Songül Çolak, "Patrona Halil Ayaklanmasını Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri", *Türkler*, C. XII, Ankara 2002, s. 526.

²³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 182-189.

²³¹ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 74.

²³² Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 69.

²³³ BOA. C. AS. Dosya Gömlek Nr., 103/ 4699, s. 1.

²³⁴ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 69.

²³⁵ Dönemin müverrihlerinden olan Abdi Efendi durumu şu şekilde ifade etmiştir; Zilhiccenin on beşinci yevm-i ahad vakt-i seher alel-gafle basup içinde muhafazasına tayin olunan iki bin askerden ancak beş yüz nefer adem halas ve baki kalan yed-i kızılbaşda şerbet-i şehadeti nuş edüp üzerine başbuğ olan Osman Ağa'yı ahz edüp ve miri beş yüz piyadegahın başı olan şeşmani dahi esir edüp bu firar eden asker Kefergan'a ve TÖK'e geldikte anda olan Voyvodası kör İbrahim Ağa yanına tayin olunan piyade ve süvariye alup Hemedan'a geldiler. Bkz. Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 17-18.

Timurtaş Paşa komutasına vererek Nadir Han Üzerine göndermiştir.²³⁶ Ancak Nadir Han'ın sayıca fazla olan asker ve teçhizatlarının karşısından, Osmanlı kuvvetlerinin sayıca az olması yenilgiyle sonuçlanmıştır. Timurtaş Paşa 2000 askerini kaybederek geri çekilmek zorunda kalmıştır.²³⁷ Beklenmedik bir hezimetle sonuçlanan hareketin haberi Hamedan'a ulaşınca, bölgedeki yöneticiler arasında korku ve endişeye sebep oldu. Nadir Han, Hamedan üzerine yapacağı sefer öncesinde kalenin boşaltılması için, Hamedan muhafızı olan Abdurrahman Paşaya elçi göndermiştir. Elçinin getirdiği mektupta şu ifadeler yer alıyordu; “ *Sen ki Hemedan valisi Abdurrahman Paşa'sın, nice bir Hemedan'ı boşaltıp gitmezsin. Bizim tarafımıza ve Sadıra-zam-ı Asaf-perver İbrahim Paşa Hazretleri tarafından defa defa kâğıt geldi kim, hemen sizler gayret edüp askeri Efgan-ı Isfehanda ihraç edüp malik olasız. Bizim dest-i kabzımızda olan vilâyetleri fîl-cümle tarafınıza teslim olunur. Bu ahval ise cümle sizlerin malûmudur. Bundan sonra Hemedan kalesine asker cem' eylemek neden geldi ve cenab-ı saadetlerine lâıyk ve seza değildir kim, iki devletin arasına kılıç koyasız ve Tahmasb Şah bir yetimdir. Bu memleketler kendülerine eben-an-ceddin mirasıdır. Ve bir harap ve perişan olmuş memlektir. Şecaatlü Padişah Hazretlerinin bu vilâyetlere ihtiyacı yoktur. Hemen Hemedan'ı bir gün evvel boşaltıp gidesin.*²³⁸ Durumun değerlendirilmesi için, emrindeki yöneticilerle birlikte istişare yapan Hamedan muhafızı Abdurrahman Paşa; emrindeki asker sayısının azlığı ve düşman askerlerinin sayısındaki fazlalıktan kaynaklı bölgenin muhafazasının imkânsızlaştığı ve bu suretle kalenin boşaltılması konusunda fikir beyan etmiştir.

Devrin tarihçilerinden olan Abdi Efendi ise o zamanki konuşmayı şöyle ifade etmiştir; *Abdurrahman Paşa Hazretleri bend-ı kelâm eyledi kim, “bir miktar ceng ü cidale yarar diye mülâhaza olunan askerimizin ahvali cümleye malûm ve düşman ise gayet çok, hattâ on beş bin Nerdiban yanında mevcut olduğu sahih ve Hemedan kalesi gayet büyük ve koyun ağılından farkı yok. Muhafazası düşvar ve içinde mevcut olan ümmet-i Muhammedin ehl ü iyali ayak altında kalup, helâk olmak mukarrer. Ruz-i cezada*

²³⁶ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 18-19.

²³⁷ Abdi Efendiye göre; Nadir Han'ın komutasındaki asker sayısı, Aslen piyadegan askerini setr ettürüp altı bin güzide Kaçar ve Avşar önüne altı bin güzide Kaçar ve Avşar süvarisini öktüz boynuzu ve ardına üç kat deve altı yüz zemberek develer üzerine vaz' edüp ve üç bin deve ve develeri birbirine bend eylemek için timur zincirleri ile dokuz bin tüfenk –endaz piyade.bkz., Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 20.

²³⁸ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 14-15.

Hak subhanehu ve taâlâ huzurunda bunlara sonra nice cevap verilir ve kanlarına girmek olur mu? Siz ne dersiniz.,²³⁹ Abdurrahman Paşa'nın bu teklifine karşılık bazı devlet ricalindeki görevliler ise, kalenin terk edilmemesi ve Padişahın emri ile buranın savunulması için burada olduklarını beyan etmişlerdi. Bu nedenle şehrin savunulmasının doğru bir karar olacağını söylemişlerdir. *Yeniçeri serdengeçti ağaları gayret edüp dediler kim, "Devletlü sultanım, bizleri Padişah-ı ruy-i zemin Hazretleri, bu kaleye ancak düşmen-i bî-din ile ceng ü kıtale ta'yin eyledi. Yoksa kale vermeğe veyahut koyup gitmeğe komadı. Kat'an vermek için sözüne kadrimiz yoktur deyüp hamuş oldular.*²⁴⁰ Ancak bütün bu sözlerle karşın Abdurrahman Paşa; Ben burayı terk edip gidiyorum emrimdeki kişiler benimle gelir, benimle birlikte gelmek istemeyenler ise kendileri bilip deyip, Temmuz 1730 yılında Hamedan'ı terk etti.²⁴¹

Abdurrahman Paşa şehrin muhafazası için herhangi bir girişimde bulunmayarak terk etmesi üzerine, burada bulunan askerler ve Osmanlı reayasası şehirden alabildikleri malzemeleriyle birlikte şehri terk etmişlerdir. Bu durumda Nadir Han, hiçbir müdahalede bulunmadan şehre girmiş oldu.²⁴² Dönemin tarihçisi olan Abdi Paşaya göre, şehirde pek çok askeri mühimmat ve malzeme bırakıldığı söylemektedir. Ayrıca burada bulunan asker sayısının 60 bin olduğunu ifade etmektedir. *Eğer sual olunur ise Hemedan da mevcut olan asker-i İslâm altmış bin âdeme baliğ olurdu.*²⁴³ Abdurrahman Paşa'nın bu ani şehirden kaçış hareketi onun padişah fermanıyla idamına karar verilmesine neden olacaktır. Ancak bu sırada iç karışıklıklar ve Patrona Halil isyanı ile III. Ahmet' yerine I. Mahmut tahta getirilmiş.²⁴⁴

I. Mahmut, ülke içindeki sorunlar ve İstanbul'un içinde bulunduğu buhrandan dolayı Bağdat valisi Ahmet Paşa ve sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın arabuluculuklarıyla birlikte Abdurrahman Paşayı affedilmiştir.²⁴⁵ Nadir Han'ın Hamedan seferi sırasında Kirmanşah muhafazasını yapan Peçeylu Hasan Paşa, Hamedan bozgunundan sonra şehri terk ederek kaçan Abdurrahman Paşanın haberini duyunca,

²³⁹ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 20- 21.

²⁴⁰ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 21.

²⁴¹ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 70.

²⁴² Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 70.

²⁴³ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 21.

²⁴⁴ Aktepe, "III. Ahmet", s. 34-38.

²⁴⁵ BOA A.DVNSMHM. d, Defter Nr., 136. s. 351.

şehrin muhafazasını bırakarak Bağdat'a çekilmek zorunda kalmıştır.²⁴⁶ Nadir Han ise, burada da herhangi bir direnişle karşılaşmadan şehre girmiştir.²⁴⁷ Osmanlı serhaddinde bu olayların cereyan etmesi İstanbul'da endişeyle karşılanmıştır. Bu durum karşısında Nadir Han'ın durdurulması için Bağdat valisi Ahmet Paşa'yı İran seraskerliğine getirilerek Nadir Han'a karşı hareket etmesi emredilmiştir.²⁴⁸

Nadir Han, Tebriz önlerine gelince Tebriz muhafızı olan Kara Mustafa Paşa, sadrazamdan aldığı emir doğrultusunda şehri boşaltarak Van taraflarına doğru çekilmiştir.²⁴⁹ Nadir Han ise, emrindeki ordusuyla birlikte Ağustos 1730'da Tebriz'e girmiştir.²⁵⁰ Nadir Hanın bu denli hızlı ilerleyişi ve başarılar sağlamasının altındaki temel sebeplerden bir tanesi de hiç kuşkusuz dönemin Sadrazamı olan Damat İbrahim Paşa'dır. Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Bağdat valisi olan Ahmet Paşa'ya İran ile anlaşma sağlaması ve bu yönde gayret göstermesi yönünde haberler göndermiştir. Ayrıca Damat İbrahim Paşa, padişahın gizli olarak yazdığı mektupta; Tebriz Paşa'sı, Bağdat ve Sünüs Paşası'na göndermiş olduğu mektupta Nadir Han şehre gelip şehri kuşatırsa savaşmadan teslim etmelerine dair emir göndermiştir.²⁵¹

Tebriz'i zapt eden Nadir Han, şehirde bulunan bütün Osmanlı tebası ve askerlerini öldürmüş ve Osmanlı Devleti'ne ait bütün mimari yapıları yıkarak şehirde Osmanlı izine dair hiçbir şey bırakmamıştır. Osmanlı ordusunda yaşanan bu ağır kayıplar ve elden çıkan şehirlerin genel durumunun hiç birinde padişaha haber verilmemiştir. Bu durumu genel sorumlusu ve durumdan haberdar olan yalnızca sadrazam Damat İbrahim Paşa olmuştur.²⁵² Çünkü olayların bu duruma getiren ve paşalara bizzat emir veren tek sorumlu Damat İbrahim Paşa'dır. Nadir Han, Tebriz'in zaptıyla birlikte burada bulunan Sünni halk tarafında tepkilerle karşılanmıştır.²⁵³

²⁴⁶ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 24.

²⁴⁷ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 70.

²⁴⁸ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 71.

²⁴⁹ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 27.

²⁵⁰ Adnan Adıgüzel, Alper Yıldırım, *I. Mahmut Dönemi (1730-1754) Osmanlı-İran İlişkileri*, s. 65.

²⁵¹ *Osmanlı-İran- Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak (I. Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi II. Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbası, Tercüme eden ve Yayına Hazırlayan; Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1974, s. 78.

²⁵² *Osmanlı-İran- Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, Hrand D. Andreasyan, s. 81.

²⁵³ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 75.

İstanbul'da baş gösteren olaylar Patrona Halil isyanının fitilini ateşlemiştir.²⁵⁴ Devletin içinde bulunduğu bu iç karışıklıklardan istifade etmek isteyen Nadir Han, ileri hareketlere devam etmek için hazırlanıyordu. Ancak bu sırada Abdaliler, Horasan'da yeniden isyan etmeleri Nadir Han'ın Osmanlı Devleti'ne karşı ileri harekâtı durdurmak zorunda kalmıştır.²⁵⁵ Nahcivan ve Erivan üzerine hareket etmeye hazırlanan Nadir Han, Afganlıların 40.000 kişilik orduyla Herat üzerinden Meşhed şehrine hareket ettiğini duyunca, sefer yönünü Horasan bölgesine çevirmiştir.²⁵⁶

Horasan'da Abdalilerin isyan etmesiyle patlak veren olaylar Nadir Han'ın planlarını bozarken, aynı zamanda Osmanlı kuvvetlerine de dinlenme fırsatı vermiştir. Nadir Şah, Tebriz valiliğine Afşar Bisutun Hanı getirerek Ağustos 1730'da Abdaliler üzerine harekete geçti. Ancak Abdalilerin ve geri çekilmeleri üzerine kesin bir sonuca ulaşmayan seferin sonunda Nadir Han Meşhed'e giderek burada oğlunun düğününe katıldı.²⁵⁷ Nadir Han, 1731 yılında Abdaliler üzerine tekrar harekete geçmiştir. Herat'ın uzun süre muhasara neticesinde şehirde halk ve askerler arasında kıtlık baş göstermeye başladı.²⁵⁸ Nadir Han açlık ve kıtlığa dayanamayan Abdalilerin teslim olmasıyla birlikte Herat şehrine girerek burada bulunan Allahyar Han'ı Multan'a sürgün etmiştir.²⁵⁹ Diğer komutanlara ise çok iyi davranan Nadir Han onların gönülleri kazanmış ve onları kendi ordusunda çeşitli mevkilere getirmiştir. Buradaki askerleri ve komutanları kendi himayesine almasının nedeni; ileride İran'da gerçekleştirmek istediği mutlak hâkimiyeti sağlamlaştırmak adına bir harekettir. Çünkü Nadir Han, amacına ulaşmak için girişmiş olduğu bu mücadele safhasında İranlılara güvenmiyordu. Bu nedenle ordusunu daha çok Abdali aşiretiyle güçlendirmeye çalışmıştır.²⁶⁰

Nadir Han burada buluna Abdali aşiretine mensup 60.000 kişiyi ise esir etmek yerine Horasan, Nişabur ve Damgan'a sürgün etmiştir.²⁶¹ Nadir Han taraflarında bu olaylar yaşanırken, bu durumu fırsata çevirmek isteyen Bağdat valisi Ahmet Paşa, durumu İstanbul'a bildirerek İran üzerine yapılacak bir hareketle Hamedan ve

²⁵⁴ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 72.

²⁵⁵ Adnan Adıgüzel, Alper Yıldırım, *I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri*, s. 65.

²⁵⁶ *Osmanlı- İran- Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, Hrand D. Andreasyan, s. 82.

²⁵⁷ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 74.

²⁵⁸ *Osmanlı- İran- Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, Hrand D. Andreasyan, s. 82.

²⁵⁹ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 74.

²⁶⁰ *Osmanlı- İran- Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, Hrand D. Andreasyan, s. 83.

²⁶¹ *Osmanlı- İran- Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak* (, Hrand D. Andreasyan, s. 82-83.

Kirmanşah'ı tekrar geri alınabileceğini dair bilgilendirmiştir. Bu konuda gereğinin yapılmasına dair Ahmet Paşaya izin verilmiştir.²⁶² Ancak başkentte, Nadir Han'ın başarıları(Tebriz, Hamedan, Kirmanşah alınması.), seferler için alınan ağır vergiler ve ekonomik bozukluklar nedeniyle iç karışıklıklar ve çatışmalar başlamıştı.²⁶³ Çıkan ayaklanmalar sonucunda isyancılar Sadrazam Damat İbrahim Paşayı²⁶⁴ öldürmüş ve III. Ahmet'in tahtan indirerek yerine I. Mahmut'un getirmişlerdir.²⁶⁵ I Mahmut'un (1730) tahta getirilmesiyle birlikte, III. Ahmet döneminde başlayan 1721-1730 savaşlarının ilk aşaması kapanmıştır. Bundan sonraki süreçte savaşlar I. Mahmut'un saltanatı döneminden 1754 yılına kadar devam etmiştir.

3.3. Sultan I. Mahmut Dönemi (1730-1754) Osmanlı İran İlişkileri

Sultan I. Mahmut tahta geçtikten sonra, devletin içindeki iç karışıklıkları ve isyancıları ortadan kaldırdıktan sonra ilk iş olarak İran ile devam eden savaşa yönelmiştir.²⁶⁶ İran üzerine yapılacak olan sefer için dönemin Bağdat valisi olan Ahmet Paşa'yı İran seraskerliğine getirmiştir.²⁶⁷ Şah Tahmasb ise yeni tahta oturmuş olan I. Mahmut'un padişahlığını tebrik etmek ve devlet nezdinde anlaşma yapmak için Veli Mehmet Han'ı İstanbul'a elçi olarak göndermiştir.²⁶⁸ Ancak daha öncesinde İstanbul'da bulunan İran elçisi Rıza Kulu Han, yeni elçinin getirdiği kararları Osmanlı Devlet adamlarına sunmuş. Ancak her iki tarafın da olumsuz cevaplar vermesi nedeniyle savaş veya barışa dair kesin kararlar alınmamıştır.²⁶⁹ Bu görüşmeler yapılırken Şah Tahmasb Tebriz'den yola çıkarak Revan üzerine hareket ettiği ve bu görüşmelerin ise sadece Osmanlı Devleti'ni oyalamak olduğu anlaşıncı her iki elçi yakalanarak hapsedilmiştir.²⁷⁰ Nadir Han, Osmanlı Devleti ile tek başına harekete geçmemesini ve

²⁶² *Destarî Salih Tarihi (Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1962, s. 6.

²⁶³ Özcan, "Lale Devri", s. 81-84.

²⁶⁴ III. Ahmet döneminin en önemli kişiliği olan Sadrazam Damat İbrahim Paşa, 1723 yılından başlayarak 1730 yılına kadar devam eden savaşların baş aktörü olarak ön plana çıkıyor. 1730 yılına kadar İran üzerine devam eden başarılı seferler Osmanlı Devleti ve özellikle Damat İbrahim Paşa için her şey yolundaydı. Ancak Nadir Han'ın Şah II. Tahmasb ile anlaşması ve Osmanlı Aleyhine hareket etmesi Osmanlı Devleti ve Sadrazamı zor duruma getirmişti. Ancak 1730 soNra Nadir Han'ın Hamedan Tebriz, Kirmanşah şehirlerini alması Sadrazam Damat İbrahim'in ölümüne ve III. Ahmet'in ise tahtan indirilmesine neden olmuştur. Özcan, "Lale Devri", s. 81-84.

²⁶⁵ Özcan, "Lale Devri", s. 84.

²⁶⁶ Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, s. 100.

²⁶⁷ Joseph VonHammer, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Sabah Yayınları, İstanbul 1992, s. 379-380.

²⁶⁸ Yaşar Yücel- Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, C. 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1991, s. 3.

²⁶⁹ Mustafa Cezar- Mithat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, s. 2477.

²⁷⁰ BOA. C. HR. Dosya- Gömlek Nr., 27/ 1319, s. 1.

kendisi gelinceye kadar savaşa tutulmaması gerektiği uyarılarını aldırış etmeyen Şah Tahmasb'ın bu hareketi kendi sonunun başlangıcıydı hazırlamış oldu.²⁷¹

Şah Tahmasb'ın Osmanlı topraklarına saldırı hazırlığında olduğu için, Padişah Bağdat valisi Ahmet Paşa ve Revan muhafızı olan Hekimoğlu Ali Paşa'ya hareket etmeleri için emirname göndermiştir.²⁷² Ayrıca bölge kadılarına gönderilen emirnamelerde, sefer hazırlıkları için orduya gerekli olan iaşenin temini²⁷³, hayvan ihtiyaçlarının giderilmesi²⁷⁴, menzillerin tespiti²⁷⁵ ve imdadı seferiyenin tahsillerinin²⁷⁶ halledilmesine dair emirnameler gönderilmiştir. Böylelikle Sultan I. Mahmut'un dönemindeki Osmanlı-İran savaşının ilk safhası başlamış oldu. Osmanlı Devleti İran topraklarına iki koldan oluşan kuzey (Azerbaycan) ve güney (Irak) cephelerini açarak harekâtlara başladı.²⁷⁷ Sultan I. Mahmut Revan'ın kurtarılması için kuzey (Azerbaycan) komutanlığına Hekimoğlu Ali Paşa getirmiştir.²⁷⁸ Şah II. Tahmasb, Revan ve Nahcivan'a hareket etmesi üzerine, Kuzey cephesinin komutanı Hekimoğlu Ali Paşa bölgeye hareket ederek İran ordusunda ağır kayıplar verdirmiş ve Şah II. Tahmasb geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.²⁷⁹ Bu mağlubiyetin ardında geride bırakılan pek çok askeri teçhizata el koyan Ali Paşa, Şah'ın rikabdarı Hüseyin Han'ı da esir alıp İstanbul'a göndermiş ve burada Hüseyin Han idam ettirilmiştir.²⁸⁰ Yenilginin ardından Tebriz'e çekilmiş. Ancak Hekimoğlu Ali Paşanın Tebriz'e doğru hareket ettiğini duyan Şah II. Tahmasb, buradan ayrılarak Kazvin tarafına çekilmiştir.²⁸¹

Hekimoğlu Ali Paşa, harekete devam ederek İran ordusu tarafından çok iyi bir şekilde korunan müstahkem Rumiye kalesini 65 günlük muhasaranın ardından almaya muvafık olmuştur.²⁸² Hekimoğlu Ali Paşa, Rumiye kalesinin de alınmasıyla birlikte bu sefer yönünü Tebriz üzerine çevirdi. Ancak Tebriz muhafızı olan Bisutun Han, şehri terk

²⁷¹ *Osmanlı- İran- Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak (I. Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi II. Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji)*, Hrand D. Andreasyan, s. 82-83.

²⁷² BOA. C. HR. Dosya- Gömlek Nr., 118/ 5899.

²⁷³ BOA. C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 94/ 4317: Nr. 750/ 31599, s. 1: Nr. 58/2712, s. 1.

²⁷⁴ BOA. C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 388/ 16011, s. 1: Nr. 1025/ 44970, s. 1: Nr. 470/ 31053, s. 1.

²⁷⁵ BOA. C. NF. Dosya- Gömlek Nr., 47/ 4345, s. 1.

²⁷⁶ BOA. C. NF. Dosya- Gömlek Nr., 40/ 1992, s. 1-2.

²⁷⁷ Uğur Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 149.

²⁷⁸ Kurtaran, *Yeni Kaynaklar Işığında Sultan I. Mahmut Dönemi Osmanlı İran İlişkileri (1731-1747)*, s. 184.

²⁷⁹ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 149-150.

²⁸⁰ Cezar- Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 2478.

²⁸¹ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 150.

²⁸² Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 150.

ederek kaçması üzerine Tebriz kalesi savaşılmadan ele geçirilmişti.²⁸³ Tebriz’i ele geçiren Ali Paşa buraların artık Osmanlı toprakları olduğunu göstermek belli etmek için büyük bir cami ve medrese inşa ettirmiştir.²⁸⁴ Bu sırada Osmanlı payitahtında, başarılı Kuzey hareketinin sonuçlarıyla geri alına Tebriz şehri için I. Mahmut önderliğinde toplanan “Meşavere-i Acem” denilen toplantının sonucunda Sultan I. Mahmut’a “Gazi” unvanı verildi.²⁸⁵

İran üzerine açılan bir diğer cephe ise güney (Irak-ı Acem) cephesiydi. Seraskerliğine atanan Bağdat valisi Ahmet Paşa tüm hazırlıklara başlamıştı. Hareket için padişahın fermanını alan Ahmet Paşa Irak-ı Acem doğru harekete başladı.²⁸⁶ İran ordusu bu hareketin haberi alır almaz geri çekilmeleriyle birlikte, Ahmet Paşa herhangi bir direnişle karşılaşmadan Temmuz 1731 yılında Kirmanşah’a girdi.²⁸⁷ Burada çok sayıda top ve cephane ele geçiren Ahmet Paşa, bir diğer hareketi ise Hamedan üzerine olmuştur.²⁸⁸ Şah II. Tahmasb, Eylül ayında Hamedan’a ulaşan serasker Ahmet Paşa’ya barış sağlaması için mektup göndermiştir.²⁸⁹ Ancak Şah II. Tahmasb gönderdiği barış mektuplarıyla Ahmet Paşa’yı oyalamak maksadıyla yaptığı ve Hamedan yakınında bulunan Kurican bölgesinde savaş hazırlıklarını tamamlaya başladı.²⁹⁰ Gönderilen barış teklifi kabul edilmeyince her iki taraf Kurican bölgesinde karşı karşıya geldi.²⁹¹ Bu savaş sonucunda 40.000 kişilik ordusundan 38.000’i kaybeden Şah II. Tahmasb, geriye kalan askerleriyle birlikte İsfahan’a geri dönmüş.²⁹²

Şah savaşta ağır kayıplar vererek geri çekilmesi üzerine Ahmet Paşa, Hamedan’da hiçbir direnişle karşılaşmadan işgal etmiştir.²⁹³ Hamedan’ın tekrar geri alınmasıyla birlikte, Şah Tahmasb’ın takip edilmesi ve gerekirse İsfahan’a kadar olan bölgelerin tahrih edilmesi adına, Mardin voyvodası olan Sadık Ağa’ya tevcih edilmiştir.²⁹⁴ Ahmet

²⁸³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 221.

²⁸⁴ Adıgüzel- Yıldırım, *I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri*, s. 67.

²⁸⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 221.

²⁸⁶ Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703- 1747)*, s. 226.

²⁸⁷ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 389.

²⁸⁸ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 389.

²⁸⁹ BOA. A. DVNS. NMH. d., Defter Nr. 3, s. 22-25.

²⁹⁰ Ateş, *Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, s. 139.

²⁹¹ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 150.

²⁹² *Osmanlı- İran- Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, Hrand D. Andreasyan, s. 84-85.

²⁹³ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 150.

²⁹⁴ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 78.

Paşa'nın bu başarılarından dolayı Sultan I. Mahmut tarafından samur, hilat, kılıç gibi değerli hediyelere göndermiştir.²⁹⁵ Osmanlı Devleti'ne karşı daha fazla asker ve toprak kaybetmek istemeyen Şah II. Tahmasb, Ahmet Paşa'ya barış yapması için Rıza Kulu Han'ı elçi olarak göndermiştir.²⁹⁶ Durumu başkentte bildiren Ahmet Paşa, dikkatli olunması hususunda barış görüşmeleri yapması konusunda görevlendirildi.²⁹⁷

Ahmet Paşa, aldığı kararlar neticesinde barış görüşmelerini Safevi Devleti adına, Rıza Kulu Han ile müzakerelere başladı.²⁹⁸ Ahmet Paşa, anlaşma için müzakerelere devam ederken Tebriz'in alındığını haberi üzerine Sultan I. Mahmut, Tebriz'in anlaşmalarda da Osmanlıda kalması hususunda Ahmet Paşa'ya hüküm göndermiş.²⁹⁹ Ancak Ahmet Paşa tarafına bu bilgilerin geç ulaşması neticesinde anlaşmalar imzalanmış ve Sultan I. Mahmut tarafından da Tebriz'in çok istenilmesine rağmen anlaşma safhasında İran tarafında kalmıştır.³⁰⁰ Tarihi Kaynaklara *Ahmet Paşa Muahedesi*³⁰¹ olarak geçen Osmanlı- Safevi anlaşması, 10 Ocak 1732 yılında imzalanmıştır.³⁰² Yapılan anlaşmaya göre Revan, Gence, Nahcivan, Tiflis, Şirvan, Şamahi, Dağıstan, Kilit, Karteli Osmanlı Devletine kalırken Tebriz, Kirmanşah, Hamedan, Luristan ve Erdelan ise İran tarafında kalmıştır.³⁰³ Ayrıca iki ülke arasındaki sınırlar Azerbaycan tarafında Aras Nehri, Irak tarafında ise eski sınırların yanı sıra Derne Nehri olarak kabul edilmiştir.³⁰⁴ Yapılan bu anlaşma her iki devlet içinde razı olmayacak bir anlaşma haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, seferlerde galip devlet olmasına rağmen, yapılan anlaşmada istediği sonucu elde edememiştir. Bağdat Valisi Ahmet Paşa, Osmanlı Devletinin elinde bulunan, Kirmanşah, Erdelen, Hamedan, Luristan, Huveyze, ve Tebriz'i anlaşma sırasında Safevilere bırakması; Osmanlı Devletini anlaşma maddelerinde mağlup devlet konumuna

²⁹⁵ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 151.

²⁹⁶ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 390-391.

²⁹⁷ Ahmet Paşa'nın bu konuda görevlendirildiğine dair gönderilen hüküm için bk. BOA. DVNS. MHM. d. Defter Nr., 138, s. 150.

²⁹⁸ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 151.

²⁹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d., Defter Nr. 138, s. 1.

³⁰⁰ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2478.

³⁰¹ Yapılan anlaşmayı Ahmet Paşa *Muahedesi* olarak belirten İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yanı sıra, Cihangir Hüseyin Efşar ise bu anlaşmayı '*Kirmanşah Sulhi*' olarak zikretmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Cahangir Hüseyin Efşar, *Azerbaycan Nadir Eşraf Devleti*, Bakü 2014, s. 57.

³⁰² Adıgüzel- Yıldırım, *I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri*, s. 68.

³⁰³ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 152.

³⁰⁴ Koca Ragıp Mehmet Paşa, *Tahkik ve Tevfik (Osmanlı- İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları)*, Haz. (Ahmet Zeki İzgüler), Kitap Evi Yayınları, İstanbul 2003, s. 22-23.

getirmiştir.³⁰⁵ Anlaşma sonuçlarından memnun olmayan Sultan I. Mahmut, anlaşma sürecinde sadrazam Topal Osman Paşa'yı görevinden azlederek Erzurum valiliğine atamıştır.³⁰⁶ Yerine ise Azerbaycan cephesinde büyük başarılar gösteren ve Tebriz'in fatihi olarak kabul edilen Hekimoğlu Ali Paşa getirilmiştir.³⁰⁷

Ahmet Paşa Muahedesi, Osmanlı Devleti tarafından memnuniyetle karşılanmadığından sadaret değişikliğine neden olmuştur. Çünkü Sultan I. Mahmut, yapılan bu anlaşma halk arasında hoşnutsuzluğa neden olduğunu ve daha öncesinde amcası döneminde bu durumun nasıl sonuçlar doğurduğunu bildiği için bu gibi tedbirler almıştır.³⁰⁸ Anlaşma Safeviler tarafından da memnuniyetle karşılanmamış. Bu durum Safevi Devletini, Osmanlının anlaşma yoluyla aldığı toprakları tekrar geri alma düşüncesine sevk etmiştir. Sonuç itibarıyla imzalanan bu anlaşma her iki devletten karşılık bulamayan kısa süreli bir anlaşmadan öteye geçememiştir.³⁰⁹ Anlaşma yapıldığı sırada Afganlar üzerine seferde olan Nadir Han, Şah II. Tahmasb'ın Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşmayı kabul etmeyerek sert bir şekilde reddetmiştir.³¹⁰ Bu durum karşısında Nadir Han, Şah Tahmasb'ı saf dışı bırakmak ve hâkimiyeti eline almak için fırsat kollamaya başladı.³¹¹

Nadir Han, Mehmet Ağa ile birlikte İstanbul'a gönderdiği mektupta; anlaşmanın kabul edilemeyeceğini ve Osmanlı Devletinin elinde bulunan toprakların tekrar iade edilmesi istemiş aksi durumda savaş açılacağını ifade etmiştir.³¹² Ayrıca İsfahan'da ikamet eden Şah II. Tahmasb'a ise gönderdiği mektubunda; Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan toprakların tamamı İran'a iade edilmediği sürece barış anlaşması olmayacağını bildirmiştir.³¹³ Ayrıca İran'ın önde gelenlerine gönderdiği mektubunda; yapılan anlaşmanın İran Devletini küçük ve aciz duruma düşürdüğünü dile getiren Nadir Han, bütün İran halkının kendisine katılmasını aksi düşüncede bulunanların Hariciler olarak

³⁰⁵ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 79.

³⁰⁶ Nicolae Jorge, *Osmanlı İmparatorlu Tarihi (1640-1774)*, C. IV, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 343.

³⁰⁷ Mehmet Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 25.

³⁰⁸ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 152.

³⁰⁹ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2478.

³¹⁰ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 79.

³¹¹ *Osmanlı- İran- Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak (I. Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi II. Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji)*, Hrand D. Andreasyan, s. 86.

³¹² Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 405.

³¹³ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 80.

niteleneceklerini söyleyen Nadir Han'ın, bu tutumu Şah II. Tahmasb'a karşı hâkimiyetini sağlamlaştırma adına yapılan bir hareket olduğunu söyleyebiliriz.³¹⁴

İran'ın bütün ileri gelenlerinin desteğini alan Nadir Han, Rusya ile Gilan ve Saliyan'a kadar olan bölgelerin sorununu yapılan Reşt Anlaşmasıyla³¹⁵ güvence altına aldıktan sonra yönünü İsfahan'a çevirmiştir. Nadir Han, savaştaki büyük başarısızlıkları ve ağır kayıplarından dolayı II. Tahmasb'ın hali için İsfahan üzerine harekete geçti.³¹⁶ Nadir Şah, Şah II. Tahmasb'ı tahtan indirdikten sonra Horasan bölgesindeki Kelat Kalesine haps etmiştir.³¹⁷ Yerine ise Altı aylık olan oğlu Şah III. Abbas'ı tahta oturtmuş ve devleti yönetecek duruma gelene kadar kendini ise Vekilü'd -devle (Şah vekili) olarak ilan etmiştir.³¹⁸ Nadir Han, kendini Şah olarak ilan etmemesinin altında muhtemel sebeplerden biri olarak: halkın hala büyük bir kesiminin Şah ve hanedanlığına olan saygı ve bağlılığının bilincinde olduğundan tahta kendisi yerine, Şahın oğlu III. Abbas'ı oturtmuştur.³¹⁹

Nadir Han'ın bu hareketi ileride hiçbir kargaşa ve isyana neden olmayacak şekilde şahırlığını ilan etmek için attığı en büyük adım olmuştur. İran'daki yönetimi tamamen kontrol altına alan Nadir Han, Şah Tahmasb'ın dönemindeki bütün devlet ricalini azlederek yerine kendisine bağlı seçkin adamlar yerleştirmiştir.³²⁰ Devlet içindeki isyanları³²¹ bastırdıktan sonra Nadir Han, ilk olarak Şah II. Tahmasb'ın anlaşma ile Osmanlıya bırakmış olduğu toprakları tekrar geri almaya çalışmıştır. Bunun için ilk etapta

³¹⁴ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 80.

³¹⁵ Reşt Anlaşması; Şubat 1732 yılında İran-Rusya arasında imzalanan bu anlaşmaya göre Ruslar Gilan ve Saliyan şehirlerini terk edecek. İran ve Rusların tüccarları karşılıklı serbestçe ticaret yapabilecekler. Son olarak her iki devlet karşılıklı elçilikler açacaktır. Detaylı bilgi için Bkz; Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı- İran Mücadeleleri*, s. 81.

³¹⁶ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi(1730-1754)*, s. 153.

³¹⁷ BOA. A. DVNS MHM. d., Defter Nr., 138, s. 388-410.

³¹⁸ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi(1730-1754)*, s. 153.

³¹⁹ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 80.

³²⁰ Eravcı, "Safevi Hanedanı", s. 882-892

³²¹ Şah Tahmasb esir edildikten sonra İran'ın büyük aşiretlerinden olan Bahtiyari Aşireti Luristan Eyaleti'nde isyan başlatmış. Bahtiyariler, İsfahan Güneybatısındaki Şuşter, Ram-ı Hüzmüz, Doğuda Burucerd ve Çahamashall arasındaki Dağalar ile Batıda Dizful, Şuşter dağlarına kadar uzanan bir coğrafya içinde Göçebe ve yarı yerleşik hayat süren Bahtiyariler; Lurlar'ın büyük Lur koluna mensup İran'ın en eski ahalilerinden olduğuna dair genel kanı ve bilgiler mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz; <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114284> 18/03 / 2022

Nadir Han, Luristan üzerine hareket etmesi üzerine kısa sürede isyanı bastırmıştır. Bkz; Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 85.

Bağdat valisi olan Ahmet Paşa'ya şahın imzalamış olduğu anlaşmanın geçersiz olduğunu ve savaş hazırlığında olduğunu bildirmiştir.³²²

Nadir Han, yönetimdeki hâkimiyetini sağladıktan sonra Osmanlı ile savaşa hız vermeye başladı. Savaş için harekete başlayan Nadir Han, komutanlarını Azerbaycan (Gence) ve Irak (Şehrizar- Derne) olmak üzere iki taraftan Osmanlı üzerine hareket ettirmiştir.³²³ Nadir Han Bağdat'ı kuşatmak için (1732) harekete geçti. Şehrizar ve Derne üzerine saldıran Nadir Han, akşama kadar devam eden savaş sonucunda Osmanlılar yenilmiş ve Derne Beyi de esir alınmıştır.³²⁴ Derne, Erbil ve bazı diğer bölgeleri alan Nadir Han, Bağdat³²⁵ üzerine harekete geçerek şehri 8 ay muhasara altında tutmuştur.³²⁶

Nadir Han'ın askeri harekâtına karşı Bağdat valisi Ahmet Paşa durumu İstanbul'a iletmiştir. I. Mahmut, Erzurum valisi (Eski sadrazam) Topal Osman Paşa'yı Bağdat kuşatmasını kaldırması için Anadolu Beylerbeyliğine tayin etmiştir.³²⁷ Aynı şekilde sınır valilerine de Bağdat valisi Ahmet Paşa'nın emrine girmeleri için emirnameler göndermiştir.³²⁸ Bağdat valisi Ahmet Paşa ise gelecek askeri takviyeye zaman kazanmak için Nadir Han'a şehrin teslim edilmesi için kendisine biraz zaman vermesini istemesi için Ragıp Paşa ve Defterdar Mehmet Ağa'yı göndermiştir.³²⁹ Bu sırada Diyarbekir üzerinden hızla hareket eden Topal Osman Paşa'ya, yol güzergâhında bulunan eyalet ve sancaklardan askerlerin katılmasının yanı sıra Rumeli'den³³⁰ gelen askerin katılmasıyla Osmanlı ordusu 250.000 ulaşmıştı.³³¹ Osmanlı Devleti Patrona Halil isyanının ortaya

³²² Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2479.

³²³ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 153.

³²⁴ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 86; *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak (I. Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi II. Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji)*, Hrand D. Andreasyan, s. 90-91.

³²⁵ Farsça kökenli olan ve "Tanrının İhsanı veya Armağanı" anlamlarına gelen Bağdat şehri Osmanlı ve Safeviler için son derece stratejik bir şehir konumunda idi. Osmanlı Devleti 16. yüzyılın ilk yarısında alınan ve Beylerbeylik vasfı verilen Bağdat Eyaleti önemli stratejik bir şehir haline geldi. Safevi Devleti içinde önemli bir konumdaydı. Nadir Han, Bağdat'ı tekrar geri almak istemesinin altında yatan sebep; Halep, Musul şehirlerinden geçen ve deniz ticaret yoluna ulaşan ve buralardan Avrupa'ya kadar uzanan ticaret yollarının hâkimi olma düşüncesindeydi. Detaylı bilgi için bkz; Abdülaziz Ed-Duri, "Bağdat", C. 4, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, s. 425-433; Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 86.

³²⁶ Abdülkadir Özcan, "I. Mahmut", C. 27, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, s. 348-352.

³²⁷ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 153.

³²⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d., Defter Nr., 138, s. 258.

³²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 224.

³³⁰ Sefer için Rumeli'den gelen asker sayısı 80.000 kişiydi. Detaylı bilgi için bkz; *Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji*, Hrand D. Andreasyan, s. 93.

³³¹ *Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji*, Hrand D. Andreasyan, s. 93.

çıkarmış olduğu buhranın ayak izleri hala silinememişti. Nitekim askeri, ekonomi ve adli teşkilatlarında bozulmalar baş göstermeye başlamıştı. Uzun süren savaşların maliyeti ve bu savaşların ağır vergileri halkın sırtından çıkarılması ve seferlerin akıbetinin sınır komutanlarının olurlarına bırakılması devletin eski düzenin bozulmaya başladığının göstergesi olarak kabul edilebilir.³³² İran ile 1722 yılından beri süren savaşlar da sadece Bağdat, Erzurum, Van, Kars, Diyarbakır gibi sınır eyaletlerine talimat veriliyordu.³³³ Decum (Dulceylık) mevkiinde konuşlanan Topal Osman Paşa, Nadir Han'ın gelmesiyle birlikte iki ordu karşı karşıya geldi. Yaklaşık dokuz saatlik savaşın sonunda İran ordusu büyük bir yenilgiye uğrayarak geri çekilmiştir.³³⁴ Temmuz 1733 yılında meydana gelen bu savaşta ordusundan 40.000 kişiyi kaybeden Nadir Han geri çekilmek zorunda kalmıştır.³³⁵

Topal Osman Paşa, Bağdat muhasarasını kaldırdığı için İstanbul'da büyük sevinçle karşılanmış ve Cuma namazında Sultan adına "gazi" ve "şeref" unvanı eklenmiş.³³⁶ İran tarafında ise yenilgiyi kabul edemeyen Nadir Han, ordusunu toparlayarak hazırlıksız olan Osmanlı ordusuna Kerkük yakınlarında saldırmıştır.³³⁷ Osmanlı ordusu ağır kayıplar verirken, Topal Osman Paşa savaşın sonunda şehit düşmüştür.³³⁸ Mağlubiyetle sonuçlanan savaşın sonunda Nadir Han, Kerkük, Derne, Şehrizer şehirlerini ele geçirmiştir.³³⁹ Nadir Han aldığı bu galibiyet sonrasında Osmanlı Devletinin barış yapacağı umudu ile Sultan Mahmut'a teklifte bulunmuştur. Ancak herhangi bir olumlu cevap alamamıştır.³⁴⁰

Savaşa hâlihazırda devam etmek isteyen Sultan Mahmut, İran üzerine yapılan seferlerde büyük başarılar elde eden Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'yı Serdar-ı ekrem olarak tayin etmiş.³⁴¹ Şehit olan Topal Osman Paşa'nın yerine ise Köprülüzade Abdullah

³³² Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 84.

³³³ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 84.

³³⁴ Özcan, "I. Mahmut", s.349..

³³⁵ Adıgüzel, Yıldırım, *I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri*, s. 70.

³³⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d., Defter Nr., 139, s. 318; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 410.

³³⁷ Cezar- Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2479.

³³⁸ Abdülkadir Özcan, "Topal Osman Paşa", C. 41, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, s. 244-246.

³³⁹ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi(1730-1754)*, s. 155.

³⁴⁰ Kurtaran, " Yeni Kaynaklar Işığında Sultan I. Mahmut Dönemi Osmanlı İran İlişkileri (1731- 1734)", s. 189-190.

³⁴¹ BOA, A. DVNS. MHM. d., Defter Nr., 139, s. 267.

Paşayı seraskerliğe tayin etmiştir.³⁴² Daha sonra Anadolu, Rumeli ve Bağdat'tan asker temin edilmesi için Halep valisi olan Abdullah Paşa'ya Sultan Mahmut tarafında hüküm gönderilmiştir.³⁴³ Kerkük muharebesinden aldığı galibiyet sonrası Nadir Han, yönünü tekrar Bağdat üzerine çevirmiştir. Nadir Han, Ahmet Paşa'ya elçi göndererek Revan, Gence, Şirvan, Tiflis ve Kaht eyaletlerinin tekrar İran'a verilmesini istedi.³⁴⁴ Ahmet Paşa diğer kuşatmadan da alınan hasar ve henüz savunmaya hazır olmayan Bağdat'ın verilmemesi için Nadir Han'a durumu İstanbul'a bildireceği için biraz zaman verilmesini istedi.³⁴⁵ Ahmet Paşa, Nadir Han ile savaşmayarak barış akdetti.³⁴⁶ Ahmet Paşa sultanın talimatı olmadığı halde Nadir Han ile yaptığı anlaşmada;

- Son 10 yıllık süre zarfında Osmanlı Devleti'nin işgal etmiş olduğu toprakların Revan,
- Gence, Şirvan, Tiflis ve Kaht dâhil tamamını geri iade edecek ve Kasrı Şirin anlaşmasının sınırlarına geri dönülecek.
- Her iki devlet karşılıklı esir iadesi yapacak
- İran topraklarında Hacca giden İranlılara her türlü kolaylıklar sağlanacaktır.³⁴⁷

Ahmet Paşa yapılan anlaşma gereğince Gence, Şirvan, Revan ve Tiflis'in geri verilmesi için buradaki askerlerin tahliye edilmesi için bölge valilerine mektup göndermiştir.³⁴⁸ Yapılan bu anlaşmanın tasdiki için Nadir Han, Abdülkerim Efendi'yi elçi olarak sulh teklifi için İstanbul'a göndermiş. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından olumlu bulunan sulh teklifine cevap olarak sadrazam³⁴⁹ ve şeyhülislam³⁵⁰ tarafından cevap olarak mektup yazıldı. Ancak İran seraskeri olan Köprülüzade Abdullah Paşa, anlaşmanın hükümlerinki maddelerde Aras Nehri'nin sağ sahillerinin tamamının İran'a

³⁴² BOA, A. DVNS. MHM. d., Defter Nr.. 139, s. 1.

³⁴³ Bundan evvel mecruhen firar eden Tahmasp Kulu Han'ın bu kere Kerkük üzerine hücum ile vukua gelen muharebede Serasker Osman Paşa'nın şehit olmasına mebni İran üzerine sefer-i hümayun mukarrer olup Anadolu Valisi Köprülü zade Abdullah Paşa serasker tayin ve Anadolu, Rumeli ve Bağdad taraflarından asakiri külliye tertip edilmiş olduğundan bahisle iki bin kadar genç ve tuvana asker tertibi ile harbe iştirak etmesine dair Halep Valisi Abdullah Paşa'ya yazılan hüküm. BOA. C. HR., Dosya- Gömlek Nr., 24/ 1157, s. 1.

³⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 227.

³⁴⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 227.

³⁴⁶ *Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji*, s. 95.

³⁴⁷ *Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji*, s. 95.

³⁴⁸ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 95.

³⁴⁹ BOA. A. DVNS. NHM. d. Defter Nr.. 3, s. 16-17.

³⁵⁰ BOA. A. DVNS. NHM. d. Defter Nr.. 3, s. 17-18.

terk edileceğini bildiği için bu anlaşmayı kabul etmemiştir.³⁵¹ Abdullah Paşa'nı bu anlaşmaya karşı çıkması üzerine, Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa sadaret görevinden alınmasına neden olmuştur.³⁵² Ayrıca hükümetten bihaber Nadir Han ile yaptığı için Ahmet Paşa görevinde azledilmiş ve yerine vezir İsmail Paşa getirilmiştir.³⁵³

Sultan I. Mahmut, Ahmet Paşa'nın yapmış olduğu anlaşma gereği Nadir Han'a verilmesi gereken Şirvan, Gence, Tiflis ve Revan valilerine şehri terk etmemeleri ve kalelerin muhafazasını yapmaları hususunda emirname göndermiştir.³⁵⁴ Nadir Han teklif edilen barış anlaşmasının kabul edilmemesi üzerine direk olarak sefere çıkmadı. Çünkü Topal Osman Paşa'ya karşı Decum muharebesinde yenildiğini duyan Bahtiyariler, Nadir Han'a karşı tekrar isyan etmişlerdi.³⁵⁵ Bahtiyariler üzerine hareket eden Nadir Han, Çımlah mevkiinde yapılan 18 günlük çatışmalar sonucunda Bahtiyariler bozguna uğratıldı ve şehirde bulunan 48.000 kişilik nüfuslu halkı gruplara ayırarak farlı bölgelere sürgüne gönderilmiştir.³⁵⁶ Böylelikle isyanı bastırarak Şiraz'ı tekrar geri alan Nadir Han, 1734 senesinin baharında İsfahan'a geri döndü.

Osmanlı Devleti ise barış anlaşmasının yapmak için Abdülkerim Efendi'yi İsfahan'a elçi olarak gönderdi.³⁵⁷ Ancak Nadir Han anlaşmanın sağlanabilmesi Aras Nehrinin sağındaki eyaletlerin tamamının İran'a geri verilmesiyle mümkün olabileceğini söyledi.³⁵⁸ Fakat Nadir Han'ın anlaşmanın sağlanabilmesi için koyduğu bu şart kabul edilmeyince Şirvan ve Şemahi üzerine hareket etti.³⁵⁹ Nadir Han, harekete başladığında ilk olarak güneye doğru ilerlemekteydi. Kerkük savaşından sonra Bağdat'a gerekli zahire³⁶⁰ ve mühimmat ihtiyaçların giderilmesi ve askerlerin büyük bir bölümünün

³⁵¹ Kurtaran, “Yeni Kaynaklar Işığında Sultan I. Mahmut Dönemi Osmanlı İran İlişkileri”, s. 190.

³⁵² Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 157.

³⁵³ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 96.

³⁵⁴ Revan muhafızı ve seraskeri vezir Ali Paşa'ya, Gence muhafızı Ali Paşa'ya, Tiflis muhafızı İshak Paşa'ya ve Şirvan Hanı Sürhay Han'a gönderilen hüküm; Bağdat valis Ahmet Paşa'nın, Nadir'in iltimasıyla Gence, Şirvan, Revan ve Tiflis'i İran'a vermek şartıyla musalahaya razı olup; halbuki müşarün ileyhin bu güne musalahaya değil mukabelesine dahi me'mur olmayup memalik-i mahrusa muzafatında olan kalelerin bir taşını ve tevabi'atından olan mahallerin düşmana teslimine rızayı hümayun olmamakla keyfiyet böylece bilinip, muhafazasına me'mur oldukları kalelerin hıfzı hırsasetine dikkat ve ihtimam olunması emr olunmakla. *BOA. Mühimme Nr. 139*, s. 431.

³⁵⁵ *Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji*, çev. ve Haz. Hrand D. Andreasyan, s. 96.

³⁵⁶ *Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji*, çev. ve Haz. Hrand D. Andreasyan, s. 96-97.

³⁵⁷ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 90.

³⁵⁸ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 97.

³⁵⁹ *Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji*, çev. ve Haz. Hrand D. Andreasyan, s. 100..

³⁶⁰ *BOA. A. DVNSMHM. d, Defter Nr., 139*, s. 418.

güneye kaydırılmasından kaynaklı, Nadir Han harekâtın yönünü Kuzeye çevirmesine neden olmuştur.³⁶¹ İlk olarak Şirvan üzerine hareket eden Nadir Han, Şirvan Han'ı Sürhay Han'ın bölgede olmaması ve bölgede bulunan Kızılbaşların yardımıyla 24 Ağustos 1734'de Şemahi'yi ele geçirdi.³⁶²

Osmanlı Devleti, Sürhay Han'ın bölgenin tekrar geri alması için Gence taraflarında bulunan Tatar askerlerinin Han'ın emrine vermiştir.³⁶³ İran kuvvetlerine karşı yaptığı ilk harekâtında başarılı olan Sürhay Han, ikinci harekâtında Nadir Han'a yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁶⁴ Başarılı harekâtın sonucunda Şemahi merkezli olan Şirvan bölgesini ele geçiren (1734) Nadir Han, Osmanlı hâkimiyetinden Gence'yi geri almak için harekete geçti.³⁶⁵ Nadir Han'ın Gence üzerine hareket ettiğini duyan Gence valisi Genç Ali Paşa, Erzurum ve Revan valilerine yardıma gelmelerini isterken³⁶⁶, durumun gidişatını bildirmek adına ise İran seraskeri olan Abdullah Paşa'ya mektup göndermiştir.³⁶⁷ Yine aynı şekilde Erzurum, Van, Çıldır ve Tiflis valilerini Gence muhafazasına katılmaları için hükümler gönderilmiştir.³⁶⁸

Şirvan ve merkezi Şemahi'yi ele geçiren Nadir Han, bir sonraki hedefi Gence üzerine olmuştur. Nadir Han, Gence yakınlarında "Gök Kilise" mevkiinde ordusunu 25 gün kadar dinlendirdikten sonra Gence'yi kuşatmak için harekete geçti.³⁶⁹ Yaklaşık olarak 3 ay devam eden muhasaradan başarı elde edemeyen Nadir Han, Gence 'ye gelen her türlü ikmal yollarının kapanması için ordusunda on bin kişilik gurubu Tiflis'i kuşatmak için göndermiştir.³⁷⁰ Bu durumda Osmanlı Devleti ise, Gence'ye gerekli ordu desteğinin sağlanması ve kuşatmanın kaldırılması için Kırım Hanı'na gerekli yardımı sağlaması için ferman gönderilmiştir.³⁷¹

³⁶¹ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 98.

³⁶² Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 157.

³⁶³ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 91.

³⁶⁴ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 91-92.

³⁶⁵ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 157.

³⁶⁶ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 155.

³⁶⁷ BOA. A. DVNS. MHM d., Defter Nr., 140, s. 206.

³⁶⁸ BOA. A. DVNS. MHM d., Defter Nr., 140, s. 207-209.

³⁶⁹ *Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji*, çev. ve Haz. Hrand D. Andreasyan, s. 100-101.

³⁷⁰ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 157.

³⁷¹ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 93.

Ancak Ruslar, yardım için harekete geçen Kırım Hanı'nı engelleme hareketleri ileride Osmanlı-Rus savaşının tekrar başlamasına neden olacak zemin hazırlamış oldu.³⁷² Ayrıca kuşatmanın kaldırılması için Revan Hâkimi olan Timurtaş Paşa, Van dolaylarında bulunan Kürt aşiretlerinden ve Türkmenlerden oluşan 6.000 kişilik orduyla yardıma gitmişti.³⁷³ Nadir Han, Gence kuşatmasında istediği başarıyı elde edemeyince kuşatmayı kaldırarak Kars dolaylarında olan bulunan serasker Abdullah Paşa üzerine harekete geçti. Kars yakınlarında yapılan muharebe sonucunda yenilen Nadir Han, geri çekilmek zorunda kaldı.³⁷⁴ Kars kalesini kuşatmada başarısız olan Nadir Han, bu sefer yönünü Revan üzerine harekete geçti.³⁷⁵

Abdullah Paşa'nın gerek Kars kalesinin savunmasında gösterdiği başarılar gerekse Nadir Han üzerine sefere çıkması için, Sultan I. Mahmut tarafından Serasker Abdullah Paşa ve ordusunu öven bir hatt-ı hümayun göndermiştir.³⁷⁶ Yine aynı şekilde Abdullah Paşa'nın, Nadir Han üzerine hareket etmesi istendi aksi takdirde cezalandırılacağına dair emir gönderildi.³⁷⁷ Ancak Serasker Abdullah Paşa'nın İran askerlerine nazaran sayıca üstün olmasına rağmen disiplinli davranmaması ve ihmalkârlıkları Osmanlı ordusu için büyük bir hezimetin yaşanmasına neden olmuştur. Serasker Abdullah Paşa komutasındaki 80. 000 kişilik ordu ile Nadir Han kumandasındaki 70.000 kişilik oluşan iki ordu Bogevar mevkiinde karşılaştılar.³⁷⁸ Yapılan savaş (Arpaçay savaşı) sırasında yakalanan serasker Abdullah Paşa'nın kafası kesilerek öldürülmesi üzerine Osmanlı ordusu tamamen dağılarak geri çekilmiştir.³⁷⁹ Arpaçay Savaşında Osmanlı ordusunun bu yenilgisi Tiflis Gence ve Revan şehirlerinin kaderini de belirleyecekti.³⁸⁰ Zira aylardır

³⁷² Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 101.

³⁷³ Kurtaran, “Yeni Kaynaklar Işığında Sultan I. Mahmut Dönemi Osmanlı İran İlişkileri”, s. 190.

³⁷⁴ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 157.

³⁷⁵ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 93.

³⁷⁶ Serasker Abdullah Paşa ve ordusuna gönderilen Hatt-ı Hümayun; “Senki serasker hamiyet perverim Abdullah Paşa ve sizki müşarılileyhin ma’iyyetine memur Askerim siz cümleliz berhûrdâr olası zatınızda merkuz olan gayreti diniye muktezasınca kışa ve yağmura bakmayıp Revan taraflarına teziyye gayret edip vardığınız haberine işittim cümleliz mezhur dua-yı hayr-ı padişahan nam olmuşsuzdur göreyim sizi gayre kuşağı kuşanıb Kurân-ı azimü’ş-şânda buyrulan ‘Harrizil mu’minin ‘alel kıtal’ ayeti kerimesi ve Peygamberimiz Hazretlerinin buyurduğu ‘El cennetil tahtel zelallel zıvaf’ hadisi şerifi muciblerince askerim eshabı kiramın Ve ehlişünnetin düşmanı olan revafizlerin üzerlerine tesellid ile mel’un mezburları Kahrı tarumar edib dini ağıvarında devleti aliyem yolunda gayret ederek Rıza-i ilaha ve peygamberimizin rızasına muvafak ğaza ve cihada bazel kudret eyleyesiz Duayı hayrım sizinle böyledir.” BOA. HAT., Nr., 1448/ 3, s. 1.

³⁷⁷ BOA. A. DVNS. MHM d., Defter Nr., 140, s. 410.

³⁷⁸ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 94.

³⁷⁹ Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, s. 238.

³⁸⁰ Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, s. 238

devam eden Tiflis, Revan ve Gence kuşatmaları Arpaçay zaferinden sonra, durumu öğrenen Gence Valisi Ali Paşa, Tiflis Muhafızı İshak Paşa şehri Nadir Han'a teslim ederek Karsa çekilmek zorunda kaldılar.³⁸¹

Revan valisi vezir Ali Paşa ise şehri vermemek için bir müddet savunmuşsa da yapılan anlaşma gereğince şehri terk etmek zorunda kaldı.³⁸² Arpaçay Savaşının yenilgisi bölge valilerine gönderilen hükümlerde; yenilginin serasker Abdullah Paşa'nın düşman üzerine tedbirsiz ve düzensiz hareket etmesinden kaynaklandığı belirtilmiştir.³⁸³ Savaşta serasker Abdullah Paşa'nın ölümü üzerine Sivas Valisi Ahmet Paşa seraskerlik makamına getirildi. Ancak daha sonrasında dönemin Rakka Valisi Ahmet Paşa'ya seraskerlik verilmiştir.³⁸⁴ Nadir Han Arpaçay muharebesinden sonra tekrar Kars üzerine yürüdü. Osmanlı tarafında ise, Doğu cephesinde gelen bu yenilgilerin öfkesini Sultan I. Mahmut, Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'dan çıkarmıştır. Hekimoğlu Ali Paşa'yı sadrazamlıktan (Temmuz 1735) azlederek yerine Gürcü İsmail Paşa getirilmiştir.³⁸⁵

Nadir Han ise Ağustos 1735 yılında Kars önlerine gelerek Şehri tekrar kuşatmaya başladı.³⁸⁶ Kars giden suyuolları ve çevre yerleşimleri yağmaladıktan sonra Kars kalesine hücumu başladı.³⁸⁷ Nadir Han esasen Kars'ı kuşatmasının altında yatan sebep; Revan kalesinin savunulması ve teslim olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu hareketi kuşatmadan ziyade göz korkutma yolu ile Revan Kalesinin geri verilmesini amaçlamaktaydı.³⁸⁸ Nadir Han, Revan Kalesinin geri verilmesi durumunda kuşatmanın kaldırılacağını ve barış anlaşmasının yapılacağını bildirdi.³⁸⁹ Ortaya atılan barış anlaşması, Osmanlı Devleti için Batı cephesinde Rusya-Avusturya ile savaşa girme olasılığı ve Nadir Han'ın ise, şahlığının ilanı için çabalaması her iki devleti anlaşmaya sevk etmiştir.³⁹⁰

³⁸¹ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2483.

³⁸² Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 158.

³⁸³ BOA. A. DVNS. MHM d., Defter Nr., 140, s. 418-422.

³⁸⁴ Şem'dani-Zade Fındıklı Süleyman Edendi, *Tarihi Mür'it-Tevarih*, (M. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 39.

³⁸⁵ Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, s. 240.

³⁸⁶ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 105.

³⁸⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası Yayınları, Ankara 1983, s. 540-541.

³⁸⁸ Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, s. 240.

³⁸⁹ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 541.

³⁹⁰ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 106.

Kars'tan çekilen Nadir Han, Gence'ye vardktan sonra Hazine­dar Mirza Mehmed'i Serasker Ahmet Paşa'ya sulh yapmak için göndermiştir.³⁹¹ Durum Ahmet Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmiş, bunun üzerine Gence Valisi Ali Paşa merkezi yönetimden aldığı emirler üzerine barış tekliflerini kabul etmiştir.³⁹² Böylelikle Damat İbrahim Paşa zamanında başlayan Osmanlı-İran savaşları kısa süreli bir duraksama dönemine geçmiştir.³⁹³ Serasker Ahmet Paşa, Devlet-i Aliye tarafından daha önce 4. Murat zamanında imzalanan anlaşma maddelerine uygun olarak hazırlanması ve daha önce İran tarafında Ruslarla yapılan ittifak muahedesi­nin kaldırılması ve Rusların Dağıstan'dan çekilme şartını sunmuş ve bunu şartlar çerçevesinde barış yapmaya Ahmet Paşa memur edilmiş.³⁹⁴ İran tarafında ise delege olan Mirza Mehmed'in bu anlaşma şartlarını kabul etmesi üzerine barış görüşmeleri başlamış oldu. Genç Ali Paşa ve Mirza Mehmet, Nadir Han ile görüşmek için Tiflis'e ve daha sonra Mogan ordugâhına giderek Nadir Han ile görüşmeler başladı.³⁹⁵ Bu sırada Osmanlı Devleti ile savaşı bitiren Nadir Han Şahlığını ilan etmek için hazırlıklara başladı.³⁹⁶

Mogan ordugâhında topladığı devlet adamlarıyla görüşerek artık seferlere çıkmak istemediğini ve seferlerin getirdiği yorgunluktan dolayı inzivaya çekilmek istediğini belirtmiştir.³⁹⁷ Ancak gerek ordu komutanları gerekse devlet ricali, Nadir Han'ın kabul etmesi halinde devletin başına şah olarak geçmesini istediler.³⁹⁸ Nadir Han, teklifi kabul etmesi halinde, beyan edeceği şartların kabul edilmesini ve uyulmasını istedi. Buna göre şahlığının kabul edilmesini şu şarta bağlamıştır: *"İmparatorlukta mezhep birliğine bundan böyle uyulacak, devletin resmî mezhebi Sünnilik olacak ve gelecekte, Hanefî, Maliki, Şafî ve Hanbelî mezhepleri arasına Caferî mezhebi katılacak."*³⁹⁹ Böylelikle İran tarihine geçen bu konuşma ile birlikte artık İslam'ın üç büyük halifesine yapılan hakaretler yasaklanmış oluyordu. Çünkü Nadir Han, inançlarına ters düşen sapkın düşüncelerin terk edilmesini ve halifelerin izinden gidilmesi ve Caferilik Mezhebini kabul

³⁹¹ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2483.

³⁹² Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 439-440.

³⁹³ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 95.

³⁹⁴ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 105; Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 159.

³⁹⁵ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 159.

³⁹⁶ Saim Arı, *Nadir Şah- I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet-Şii Diyalogu*, s. 47.

³⁹⁷ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 95.

³⁹⁸ Arı, *Nadir Şah- I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet-Şii Diyalogu*, s. 48.

³⁹⁹ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 96.

etmelerini emretmiştir.⁴⁰⁰ Şiiliğe koluna bağlı olan Caferiliğin İran halkı için daha iyi olacağını beyan etmiştir.⁴⁰¹

Nadir Han'ın bu şartları devlet adamlarınca kabul edilmesi üzerine Şubat 1736 yılında Şahlığını ilan etmiştir.⁴⁰² Genç Ali Paşa ve beraberindeki heyet 10 Şubat 1736'da Nadir Han'ın ile görüşmüştür. Genç Ali Paşa ilk olarak Sultan I. Mahmut tarafından getirdiği name-i hümayunu Nadir Şah'a⁴⁰³ sunmuş.

Sultan I. Mahmut tarafından gönderilen namede şu ifadeler yer alıyordu: *Şah İsmail Safevi'nin Osmanlı ülkesine taarruz ve İslam dininin esaslarına aykırı bazı fikirleri yayması, Müslümanlar arasında ve bilhassa Osmanlı ülkesi halkıyla İran milleti arasında derin bir nifak ve muhalefete yol açtığı, fakat son zamanlarda İran'da bu dalaletten feragatla Sünniliğe avdet hususunda cehd ü gayretler vaki olduğu beyanıyla iki hükümet arasındaki muhalefetin refi ve musalaha akdi için bir zemin hazırlanması yolunda mezkûr musalaha müzakerelerini idare etmek üzere taraf-ı Saltanat-ı Seniyye'den Karaman valisi ve Gence muhafızı Hacı Ali Paşa'nın gönderildiği; İran'dan da elçilik vazifesiyle beraber musalaha esaslarını müzakere etmek için İran'ın mümtaz devlet ricalinden Kirmanşah Hâkimi Abdülbaki Han ve maiyetinde Mirza Abdülkasım, ulemadan Horasan Müderrisi Ali Ekber'in vürud ettiği, keyfiyet, inşallah hüsn-i surette musalahanın sağlanmasını netice vererek Hz. Peygamber'in ruhunun şad edileceğinin memul bulunduğu...*⁴⁰⁴

Nadir Han'ın elçilik heyetini oluşturan Kirmanşah hâkimi Abdülbaki Han, Mirza Abdülkasım ve Horasan Müderrisi Ali Ekber ile birlikte elçilik nezdindeki görüşmelere başlamış oldu.⁴⁰⁵ Yapılan görüşmelere neticesinde İran heyeti bazı şartlar sunmuştur. Buna göre:

- Hac ibadetleri için gidecek olan Hacılardan bac alınmaması ve bunlara emirül-hac tayin edilmesi.

⁴⁰⁰ Arı, *Nadir Şah- I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet-Şii Diyalogu*, s. 48.

⁴⁰¹ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii ittifakı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 61.

⁴⁰² Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 96.

⁴⁰³ 1736 yılında Şahlığını ilan eden Nadir Han için, bundan sonraki süreçte Şah unvanı ile hitap edilecektir.

⁴⁰⁴ BOA. TS.MA.d., Defter Nr., 7133, s. 1.

⁴⁰⁵ BOA. TS.MA.d., Defter Nr., 7133, s. 1.

- Caferilik mezhebini 5. büyük mezhep olarak kabul edilmesi ve Kâbe’de bununla ilgili ayrı bir namazgâh yeri bulundurulması.
- Her iki devlet karşılıklı olarak başkent İstanbul ve İsfahan’da Şehbender bulundurulacak.
- Savaş zamanında alınan esirler karşılıklı olarak iade edilmesi.⁴⁰⁶

Anlaşma maddeleri Ahmet Paşa tarafından İstanbul’a gönderilmiş. Ancak Sultan I. Mahmut, İran ile Rusya arasında imzalanan anlaşmanın bozulması durumunda bu şartları kabul edeceğini bildirmiştir.⁴⁰⁷ Ayrıca Genç Ali Paşa ve İran heyetinin de İstanbul’a gelmeleri için emir göndermiştir.⁴⁰⁸ Nadir Han ise hem Şahlığını bildirmek hem de anlaşma maddelerini görüşülmesi için İran murassah heyetini İstanbul’a göndermiştir.⁴⁰⁹ Eylül 1736’da İstanbul’da başlayan barış görüşmeler yapılan sekiz toplantıdan sonra Nadir Şah’ın sunmuş olduğu 4 maddeden oluşan anlaşmaya aşağıda belirtilen şekilde dönüştürüldü.⁴¹⁰

- İran’dan gidecek hacıların Şam yolu ile gitmemesini, bunun yerine Necef ve Lahsa yollarını kullanmaları kararlaştırıldı. Ayrıca Şam yolunun kullanılması durumunda da emirül-hac tabirinin kullanılmamasına karar verilmiştir.
- Caferilik mezhebinin beşinci mezhep olarak tanınmasının sorunları beyan edilmiş. Ancak bize zararları olmadığı ve kendi mezhepleridir deyip acık kapı bırakılmış. Ayrıca Kâbe’de ise rükün tahsisi kabul görülmemiştir.
- Üç yılda bir değiştirilmek üzere her iki devletin başkentlerinde elçilikleri olacaktır.
- Bu süreçte sonra herhangi bir İran esirinin alınıp satılmayacağına ve ülkesine geri dönmek isteyen olursa sınırlarda kolaylık sağlanmasına karar verildi.⁴¹¹

Sultan I. Mahmut büyükelçi olarak Mustafa Paşa’yı şahlığını tebrik etmek ve barış anlaşmalarının tasdikini bildirmek için İran’a göndermiştir.⁴¹² Böylelikle Damat İbrahim

⁴⁰⁶ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 159-160.

⁴⁰⁷ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 160.

⁴⁰⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d., Defter Nr., 142, s. 96.

⁴⁰⁹ İzzet Sak, “1736-1741 Yılları Arasında İstanbul’a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları”, *Selçuklu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 16, Konya 2006, s. 121.

⁴¹⁰ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 98-99.

⁴¹¹ BOA. A. DVNS. NMH. d., Defter Nr., 3, s. 16-17; Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 160; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 224;

⁴¹² BOA. A. DVNS. NHM. d., Defter Nr., 7, s. 416-418.

Paşa'nın sadrazamlık dönemi ile başlayan Osmanlı- İran savaşları yapılan bu anlaşmayla birlikte son bulmuş oldu.⁴¹³ Ancak 2. maddede ki geçen Caferilik mezhebinin 5. mezhep olarak kabul edilememesi ileride sorun haline gelecekti. Çünkü bu sırada gerek Osmanlı Devletinin Rusya ve Avusturya ile devam eden savaşları, gerekse Nadir Şah'ın çıkacağı Hindistan seferlerinden kaynaklı çözüm her iki devlet tarafından ileri bir tarihe bırakıldı.⁴¹⁴ Nadir Şah'ın başarılı geçen Hindistan seferinden sonra Sultan I. Mahmut'a göndermiş olduğu namede: Hindistan Padişahının üzerine gidilerek Karnal mevkiinde yapılan muharebede ordusunun kılıçtan geçirildiği ve hazinesinin tamamına el konulduğu bildirmiş.⁴¹⁵ Ayrıca Nadir Şah'ın Caferilik mezhebinin kabulü üzerine ısrarla durması Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Çünkü savaştan (Avusturya-Rusya) yorgun çıkan Osmanlı Devleti İran ile savaşa girmek istemiyordu. Konunun dini boyutu gereği olarak, şerri hükümlere göre çözülmesi gerektiği ve bu nedenle sorunun çözümünü ulema ve vükela bıraktığını dile getiren bir mektup gönderilmiştir.⁴¹⁶ Gönderilen mektupta Devlet-i Aliye tarafından ileri sürülen konunun mazeretleri nedenleriyle açıklandığı ve neden kabul görülmediği izah edilmiştir. Belirtilen şerri hususların nedenleriyle birlikte kabul edilerek, eski usullere bağlı kalınması gerektiğini; her iki devletin barış ve huzuru için bu davranışların gerekli olduğu Nadir Şah'a name-i hümayun gönderilmiştir.⁴¹⁷ Aksi takdirde Sünni inancıya aykırı olduğu gerekçesiyle savaşın meşrulaştıran fetvalar alınmış oldu.⁴¹⁸

Nadir Şah'a durumun önemini ve Osmanlı Devletinin tutumunu bildirilmek üzere Mustafa Nazif Efendi⁴¹⁹ gönderilmiş, İran olumsuz cevap üzerine Osmanlı Devleti'ne cephe alarak Rusya ile ittifak kurmuş.⁴²⁰ Nadir Şah'ın bu tutumu üzerine Osmanlı topraklarına olası saldırıları önlemek için, tedbir olarak Irak cephesine Bağdat valisi Ahmet Paşa ve Azerbaycan cephesine ise Diyarbakır valisi Köse Ali Paşa serasker olarak

⁴¹³ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2485.

⁴¹⁴ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2521.

⁴¹⁵ I. Mahmut- Nadir Şah Mektuplaşmaları, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 136, 3 Numaralı Nâme-i Hümayun Defteri, İstanbul 2014, s. 97.

⁴¹⁶ BOA. A. DVNS. NHM. d., Defter Nr., 8, s. 57.

⁴¹⁷ I. Mahmut- Nadir Şah Mektuplaşmaları, s. 125.

⁴¹⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d., Defter Nr., 148, s. 218, 226, 243.

⁴¹⁹ Mustafa Nazif Efendini İran elçiliği için detaylara bkz: Adnan Budak, *Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği (1746-1747)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Trabzon 1999.

⁴²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 301.

atanmış.⁴²¹ Ayrıca Nadir Şah'ın halli ve def'i için fetvalar alınarak İran'a savaş ilan edildi.⁴²² Sultan I. Mahmut, 1730 yılında Safeviyye Hanedanından oldu iddia edilen ve Osmanlı Devletine sığınan şehzadeyi, Nadir Han'a karşı olarak İran Şah'ı ilan etti.⁴²³ Bu sırada Nadir Şah'ın harekete geçtiği haberleri üzerine veliaht olan Şah Safi değerli kürkleri, elli bin kuruş altınla birlikte Erzurum'a gönderildi⁴²⁴ ve oradan da İran ülkesine girmesi için gayret göstermesine dair tahrirat yazıldı.⁴²⁵

Nadir Şah ise Kerkük üzerine top ve humbara ile şehre saldırmış. Herhangi bir yardımın gelmeyeceği anlayan Osmanlı ordusu şehri terk etmek zorunda kalmışlardı.⁴²⁶ Ahmet Paşa, Nadir Şah'ın tekrar savaşmak için büyük bir orduyla hazırlık içinde olduğunu bildirmiş. Bu sırada sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın bizzat ordunun başında sefere çıkmasını istemeyen Kızlarağası Beşir Ağa'nın kışkırtmaları üzerine, padişah sadrazam Hekimoğlu'nu görevden azlederek yerine Hasan Paşa'yı getirdi.⁴²⁷ Osmanlı tarafında aziller ve tayinler gerçekleşirken Nadir Şah' Kerkük başarısında sonra Musul üzerine harekete geçti. 13 Eylül 1743 tarihinde Musul'u kuşatmaya başladı.⁴²⁸ Kuşatmanın kaldırılması için Sultan I. Mahmut bölgeye şahi toplar göndermiştir.⁴²⁹ Gidecek topların menzillerinin belirlenmesi ve yolların temizlenmesi için emirname yayınlatmıştır.⁴³⁰

Musul muhafızı Abdülcélil-zade Hüseyin paşanın kaleyi ısrarla savunması karşısında sonuç alamayan Nadir Şah geri çekilmek zorunda kaldı.⁴³¹ Nadir Şah, Musul kuşatması sırasında Osmanlı Devleti Safevi hanedanı olan Safi Mirza'yı İran'a göndermiş

⁴²¹ Bekir Şahin, "I. Mahmut", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1993, s. 46-76.

⁴²² Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 128.

⁴²³ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 167.

⁴²⁴ BOA. C. HR. Dosya – Gömlek No., 140/ 6999, s. 1.

⁴²⁵ BOA. HH. Dosya- Gömlek No., 814/ 37266, s. 1.

⁴²⁶ M. Münir Aktepe, "I. Mahmut", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1989, s. 158-165.

⁴²⁷ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 167.

⁴²⁸ Durumla ilgili Kars seraskerine yazılan tahrirat bkz. BOA. HH. Dosya- Gömlek No., 813/ 37257, s. 1.; Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 167.

⁴²⁹ İran üzerine sefer icrası ve ordunun Tokat'ta kışlaması mukarrerdir, şahi toplar denizden gönderilmiştir. Bu toplar için Boğdan'dan mubayaa edilen dört yüz çeken beygirler karadan gönderiliyor. Bunların uğrayacakları kazalarda bedelleri tekâlîfe mahsub edilmek üzere beş beygir için bir kile arpa ve her bir beygir için beşer kıyye saman, nal ve mih gibi levazımın verilmesi. Bkz. BOA. C. HR. Dosya- Gömlek No., 65/ 3220, s. 1.

⁴³⁰ İran üzerine sefer yapılacağından Ordu ile gidecek şahi topları ve sair mühimmatın geçeceği yolların tevsi, temizlenmesi, batakların doldurulması ve Boğaz kazası hududu dâhilindeki mahallerin ahalisi temizlemeye muktedir olamadığından Eflâni, Bolu ve Karıpazarı ahalisinin bedenen yardımları. BOA. C. AS. Dosya- Gömlek No., 515/ 21529, s. 1.

⁴³¹ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2525.

ve Kars seraskeri Ahmet Paşa'ya ise İran'da Safi Mirza adına propagandanın yapılmasını emretmiş.⁴³² Osmanlı Devletinin Safi Mirza üzerinden yaptığı faaliyetler işe yaramış Türkistan ve İran'ın bazı bölgelerinde isyanlar baş göstermeye başlamıştı.⁴³³ Nadir Şah ülkede çıkan isyanları kısa sürede bastırdıktan sonra Osmanlı Devleti ile anlaşma yapma girişimlerinde bulundu.⁴³⁴ Ancak Sultan I. Mahmut, bu girişimleri samimi bulmadığını ve Nadir Şah'ın hile ve aldatma içinde olduğu kanaatine vararak İran üzerine sefere çıkılmasına yönelik Şark seraskeri Yeğen Mehmet Paşa'ya⁴³⁵ bildirildi.⁴³⁶ Sultan I. Mahmut, bu hareketle Nadir Şah'ı kesin bir yenilgiye uğratmak ve her ne olursa olsun Nadir Şah'tan gelecek hiçbir barış teklifinin kabul edilmemesi yönünde Yeğen Mehmet Paşa'ya talimat göndermiştir. Yapılan tüm hazırlıkların ardından Divan meclisinde alına kararla birlikte İran topraklarına üç koldan (Diyarbakır Kars ve Bağdat) saldırılması yönünde karar verildi.⁴³⁷ 11 Temmuz 1745 tarihinde Revan'ın kuzeyindeki Bergaverd mevkiinde çatışmalar başladı. Savaşta Osmanlı ordusunun üstünlüğüne rağmen, Hastalığından dolayı Yeğen Mehmet Paşa'nın ölümü Osmanlı Ordusunun bu üstünlüğünü kaybettirdi.⁴³⁸

Bergaverd sahrasında yapılan meydan savaşında Nadir Şah, Osmanlı Devletine karşı büyük bir zafer kazanmış oldu.⁴³⁹ Yeğen Mehmet Paşa'nın ölmesiyle birlikte yerine ikinci defa Şark seraskerliğine Şehla Ahmet Paşa getirilmiş oldu.⁴⁴⁰ Revan savaşından sonra çok büyük asker ve teçhizat kaybı olan Osmanlı ordusunun düzensiz geri çekilişini fırsat bilerek saldırıya geçmek isteyen Nadir Şah harekete geçmek istedi. Ancak İran meydana gelen iç isyanlar nedeniyle Osmanlı Devleti ile barış yapmaya karar verdi. Böylece 1723 yılından beri devam eden Osmanlı-İran savaşları son verilmiş

⁴³² BOA. A. DVNS. MHM. d., Defter Nr., 150, s. 423.

⁴³³ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 107.

⁴³⁴ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 227.

⁴³⁵ Kars seraskeri Ahmet Paşa: Kerkük ve Musul yenilgilerinde sonra Ahmet paşayı görevinden alınarak yerine Aydın muhassılı olan Yeğen Ahmet Paşa, Şark seraskeri olarak görevlendirildi. BOA. A. DVNS. MHM. Nr. 151, s. 68-70.

⁴³⁶ Nadir Şah'ın İslamiyet'ten ve sulh ten bahsetmesi hile ve desise eseri olmağla katiyen itimat etmeyerek üzerine hücum ile tedip ve tenkillerine ikdam ve gayret eylemesi hakkında Şark Seraskeri Sadr-ı esbak Yeğen Mehmed Paşa'ya ve İran üzerine sefer muhakkak olmağla asker celp ve hududa sevk edilmesine dair sürücü tayin olunan Aydın Muhassılı Mehmed Paşa'ya yazılan hüküm. BOA. C. HR., Dosya- Gömlek No.,143/2121.

⁴³⁷ Külbilge, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747), s. 338.

⁴³⁸ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 169.

⁴³⁹ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 110.

⁴⁴⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 301: BOA. A. DVNS. MHM., Defter Nr., 151, s. 353.

oldu.⁴⁴¹Revan muharebesinden sonra barış görüşmelerine girişen Nadir Şah, Kars seraskeri Şehla Ahmet Paşa ve Bağdat valisi Ahmet Paşa'ya birer mektup gönderdi.⁴⁴²

Gönderilen mektupta daha önceden anlaşma metninde geçen Caferilik mezhebinin tanınması ve Kâbe'de bir rüknün tahsisinde vazgeçtiğini bunu yerine ise Şah İsmail zamanında alınmış olan Van, Bağdat, Basra, Kerbela ve Necef'in taraflarına verilmesini istiyordu.⁴⁴³ Nadir Şah'tan gelen mektubun cevaplanması için Ahmet Paşa İstanbul'a göndermiştir. Gönderilen mektuba cevaben Ahmet Paşa'ya olası bir anlaşmaya varılabileceği barış görüşmeleri için taraflara sıcak ve istekli davranılması hususunda telkinlerde bulunuldu.⁴⁴⁴ Bunun üzerine Nadir Şah, barış görüşmeleri için Fetih Ali Han'ı görevlendirerek İstanbul'a göndermiştir.⁴⁴⁵ 18 Ocak 1746 tarihinde Fetih Ali Han ve beraberindeki elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'da Ragıp Paşa konağında misafir edildiler.⁴⁴⁶ Şubat ayı içerisinde Fetih Ali Han, Nadir Şah'tan getirmiş olduğu mektubu Sultan Mahmut'a taktim etti.⁴⁴⁷

Nadir Şah yazmış olduğu mektupta; Osmanlı Devletinin Caferilik ve rükün maddelerini lüzumsuzca ısrar edip kabul etmeyişleri nedeniyle çok fazla kan döküldüğünü, kendi taraflarında ise bu tarz ısrarların kan dökeceği nedeniyle bu maddeden vazgeçtiğini bildiriyordu.⁴⁴⁸ Ayrıca musalla yapmak için görevlendirilecek olan elçilerin Bağdat valisi Ahmet Paşa ve Nazif Mustafa Paşa olmasını istedi.⁴⁴⁹ Gönderdiği bir diğer mektupta ise: Osmanlı Devletinin evvelden İran'a ait olan Irak veya Azerbaycan'dan birisini İran'a tamamen verirse, Osmanlı devletine kalan kısmı üzerinde İran Devleti herhangi bir hak iddia etmeyecektir.⁴⁵⁰

Sultan I. Mahmut evvelden beri devam eden savaşların sona ermesine uygun zemin hazırlamayan bu iki maddeden vazgeçilmesine ve sınır meselesinin Padişahın onayına

⁴⁴¹ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 148.

⁴⁴² BOA. HH. Dosya- Gömlek Nr., 4/ 126, s. 1.

⁴⁴³ BOA. A. DVNS. NMH., Defter Nr., 8, s. 36-38: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 306.

⁴⁴⁴ BOA. HAT. Dosya- Gömlek No., 5/ 171, s. 1.

⁴⁴⁵ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 111.

⁴⁴⁶ BOA. HH., Nr. 4, s. 127: İran elçisinin misafir edildiği süre zarfında yapılan masraflar için bkz. BOA. C. ML., Dosya- Gömlek No., 775/ 31650, s. 1.

⁴⁴⁷ Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, s. 149.

⁴⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 306-307.

⁴⁴⁹ BOA. HH. Dosya- Gömlek Nr., 6/ 193, s. 1.

⁴⁵⁰ Şah'ın Sultan I. Mahmut'a göndermiş olduğu ahidnamenin şartları için bkz. BOA. HH., Nr. 1, s. 5.

bırakmasına, Nadir Şah'ın ise barış anlaşmasına gösterdiği samimiyetten ötürü barış görüşmeleri için Nazif Mustafa Efendiyi elçi olarak İran'a gönderilmesi kararlaştırıldı.⁴⁵¹ Böylelikle Nazif Mustafa Efendi İran elçisi olan Fetih Ali Han ile birlikte İran'a gitti. Sultan I. Mahmut gönderdiği namede: Savaşa son verilmesine ve her iki İslam devletinin barış yapmasının şartı olarak Nadir Şah'ın arazi ve mezhep meselesini bırakmasıyla birlikte, iki devlet IV. Murat zamanında imzalanan anlaşmaya geri dönülebileceğini bildirdi.⁴⁵² Yapılan görüşmeler sonucunda İran murahhası Ali Han ve Nazif Mustafa Efendi⁴⁵³ gönderilen name-i hümayun gereği olarak da şu esaslar üzerine durmuşlardı: sınırlar IV. Murat zamanındaki sınırlara göre belirlenip, İran hacılarının emirül-hac tayini, devlet merkezinde şehbender bulundurulması ve esir iadesi üzerine anlaşma 4 Eylül 1746 tarihinde imzalanmış oldu.⁴⁵⁴

Bağdat'a dönen Mustafa Nazif Efendi, muahedenameyi Bağdat valisi Ahmet Paşa'ya onaylattıktan sonra 1747 Şubat ayında İstanbul'a geri dönmüş oldu.⁴⁵⁵ Sultan Mahmut anlaşma gereği olarak kıymetli hediyeler⁴⁵⁶ ve name-i hümayunu götürmesi için Sivas valiliğine getirilen Hacı Ahmet Efendi İran'a elçi olarak gönderilmiştir.⁴⁵⁷ Mahiyetiyle birlikte Hamedan'a gelen Ahmet Paşa, Nadir Şah'ın ölümüyle⁴⁵⁸ birlikte ülkede çıkan çatışmalar nedeniyle Bağdat'a geri dönmek zorunda kaldı.⁴⁵⁹ Nadir Şah'ın

⁴⁵¹ BAO. HH. Dosya- Gömlek Nr., 6/198, s. 1.: Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2530.

⁴⁵² BOA. A. DVNS. NMH. d., Nr. 3, s. 48-50: Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 167.

⁴⁵³ Mustafa Nazif Efendi'nin İran elçiliği için detaylı bilgi için bkz. Budak, *Mustafa Nazif Efendinin İran Elçiliği (1746-1747)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Trabzon 1999.

⁴⁵⁴ Bağdat ve Basra eyaletlerine mutasarrıf Sivas Valisi Müşir Ahmed Paşa'nın tahdid-i hudud için murahhas tayin ve 1159 senesi Şaban'ının on yedinci günü akdedilen ahitnameden: 1- Murad-ı Rabi zamanındaki musaleha ve tahdid-i hudud şurûtuna riayet edilmesi, 2- Hac zamanlarında İran, Bağdat, Şam yollarıyla Emirülhac Nezareti'nden hacca gidip gelmenin emniyet altında bulundurulması, 3-Tarafeyn esirlerinin alınıp satılmaması, 4-İranlıların Şah İsmail Safavi zamanındaki İmam-ı Azam Mezhebinden tehaşi ve seb ve şetim gibi bidatların terk, Ehl-i Sünnet Mezhebinde sülük edilmesi, Mekke'ye gelip gidenlere güzel muamele edilmesi, 5- İran hacılarının beraberinde ticaret emvali olmadıkça Bağdat'da kendilerinden bac alınmaması, 6- Taraflardan firar edenlerin himaye edilmeyerek talep halinde iade olunması. BOA. HH., Dosya- Gömlek Nr., 1/2, s. 1.

⁴⁵⁵ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 84-85.

⁴⁵⁶ Gönderilen hediyelerin detayları için bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d., Defter Nr., 152, s. 315.

⁴⁵⁷ Süleyman Toğaç, *Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, s. 3-4.

⁴⁵⁸ Nadir Şah, Osmanlı Devleti ile girişmiş olduğu uzun savaşlar nedeniyle ülkede ortaya çıkan ekonomik bulanımın telafisini halktan çıkarmaya çalışması, Safevi hanedanına bağlı bulunan kişiler başta olmak üzere Şii ulemanın Nadir Şah'ın başlatmış olduğu dini reformlara karşı oluşturdukları tepkiler ülkede isyanlara ve kargaşaya neden olmuştur. Nadir Şah'ın bu tutumu karşısında Afşar boyundan olan emirler, 20 Haziran 1747 yılında bir suikast sonucunda Nadir Şah'ı öldürmüşlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Ateş, "Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra İran'da Hâkimiyet Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nin İran Politikası" s. 55.

⁴⁵⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 310.

ölümü ülkede otorite boşluğunu ve dolayısıyla saltanat mücadelelerine dönüşmüştü.⁴⁶⁰ Ali Kulu Han, amcasının ölüm haberi üzerine hazinesine el koyduğu gibi bütün veliahtlarını da öldürmüştü. Böylelikle önünde hiçbir engel kalmayan Ali Kulu Han, 6 Temmuz 1747 tarihinde Adil Şah unvanıyla kendisini şah ilan etmiştir.⁴⁶¹

İran'da meydana gelen bu karışıklıklardan istifade etmek isteyen Erzurum ve Bağdat valileri, İstanbul'a gönderdikleri mektupta; İran'ın bu durumundan dolayı yapılacak seferle birlikte ülkeyi kolayca işgal edilebileceğini dile getirmişlerdi.⁴⁶² Ancak Sultan I. Mahmut, anlaşma maddelerine sadık kalınması yönündeki barışçıl düşüncelerinden dolayı bu teklif ret edilmiştir.⁴⁶³ Böylece İran ile 1746 yılında yapılan barış anlaşması ile birlikte III. Ahmet döneminde başlayan savaşlar yapılan bu anlaşma ile son bulmuş oldu.⁴⁶⁴ Osmanlı tarafından, İran'a gönderilen heyet ile Nadir Şah tarafından İstanbul'a gönderilmeye çalışılan heyet çıkan içi karışıklıklardan ötürü Bağdat'a ikamet etmek zorunda kaldılar. Bu nedenle beraberlerinde getirdikleri name ve Sultan Mahmut'a sunulacak değerli hediyelerle birlikte Bağdat'a kaldılar.⁴⁶⁵

Bağdat'ta dört yıl ikamet eden İran elçileri, Sultan I. Mahmut tarafından Bağdat valisi Süleyman Paşa'ya gönderilen fermanda; İran elçilerinin ülkelerine geri iade edilmesine ve beraberinde getirdikleri hediyelerin cinsi ve adedi belirlenip muhafaza edilmesini emretmiştir.⁴⁶⁶ Bütün bu olumsuzluklara rağmen her iki taraftan daha öncesinde barış için gerekli olan işlemler yapıldığından dolayı anlaşma yürürlüğe girmiştir. Sultan I. Mahmut'un ölümüne kadar Osmanlı- İran ilişkileri normalleştiği gibi herhangi bir tanışmada söz konusu olmamıştır.

⁴⁶⁰ Ateş, “Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra İran'da Hâkimiyet Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nin İran Politikası”, s. 53-64.

⁴⁶¹ Adıgüzel, Yıldırım, *I. Mahmut Dönemi (1730-1754) Osmanlı- İran İlişkileri*, s. 89.

⁴⁶² Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 173.

⁴⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 310.

⁴⁶⁴ Kurtaran, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi (1730-1754)*, s. 173.

⁴⁶⁵ Münir Aktepe, “Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı Sultan I. Mahmut'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında”, s. 115.

⁴⁶⁶ BOA. HH., Dosya Gömlek No., 93/ 560, s. 87.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İRAN ÜZERİNE YAPILAN SEFERLERDE ULAŞIM VE SEFER YOLLARININ GÜVENLİĞİ

Lojistik olarak adlandırılan kavramın günümüzde pek çok tanımı bulunmaktadır. Günümüz 21. yüzyılında hızla gelişen bir sektör haline gelen lojistiğin Türk Dil Kurumu'na göre kelime anlamı: “*Geri hizmet, geri hizmetle ilgili, kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürünün, hizmetin ve bilgi akışının çıkış noktasında varış noktasına kadar taşınmasının etkili ve verimli bir biçimde planlanması ve uygulanması*” anlamlarına gelmektedir.⁴⁶⁷ Ele alınan konu itibarıyla askeri açıdan ise: ordunun temelde stratejik hareketlerine bağlı olarak yapılan harp tekniklerine uygun bir şekilde gerekli olan ikmal maddeler ile hizmet desteğini sağlamak için yapılan faaliyetlerdir.⁴⁶⁸ Osmanlı Devleti, yüzyıllardır devam eden genişleme politikası sonucunda Doğu-Batı ve Güney eksenli kazandığı topraklarla birlikte devlet merkezi ile sınırları arasında fark bir hayli açılmış. Bu denli sınırlara ve büyük bir orduya sahip olan Osmanlı Devleti için sefer hazırlıkları genelde Nisan ayı gibi başlanır Haziran ayında yani 3 ay gibi bir sürede tamamlanıp hareket edilebiliyordu.⁴⁶⁹

Osmanlı Devletinin bu seferlerde yüzbinleri bulan ordunun sefer öncesindeki hazırlıklarının ne zaman başlatıldığı ve ordunun temel ihtiyaçlarının ne şekilde karşılandığını anlamak oldukça önemlidir. Çünkü yapılacak olan seferlerin nihayetine ulaşmak ve başarı sağlayabilmek için sefer öncesinde uygulamakta olan lojistik faaliyetler ne denli organizasyonlu yapıldığına bağlıydı. Günümüz lisanında lojistik olarak ifade ettiğimiz sefer öncesi organizasyon ve stratejik hareketler, Osmanlı Devletinin nihai hedeflerine ulaşmasında önemli bir etkeni. Osmanlı Devletinin Dünya tarihi içerisindeki yerine baktığımızda sürekli savaş içerisinde olmasından kaynaklı harp yeteneğini artırma yönünde bir ivme kazandırarak kendi ordusuna has bir askeri özellik kazandırmıştır. Ordunun sefer hazırlıkları için gerekli olan maddelerin karşılanması idari ve mali birimlerini seferber eden Osmanlı Devleti sefer organizasyonunu başarılı bir

⁴⁶⁷ <https://sozluk.gov.tr> 20/06/ 2022.

⁴⁶⁸ Mehmet Tanyaş, *Lojistik Yönetimi” Lojistik Temel Kavramlar (Lojistiğe Giriş)*, Ed. Mehmet Tanyaş-Köksal Hazır, Çağ Üniversitesi Yayınları, Mersin 2011, s. 6.

⁴⁶⁹ Ömer İşbilir, “Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, S. 21, Ankara 2007, s. 21.

şekilde yürütülmesini sağlamıştır.⁴⁷⁰ Ayrıca ordunun seferde gerekli olan iaşesini temin etmek için, kendisine has stratejilerle birçok yöntem uygulamaya sokmuştur. Bunlardan bazıları; nüzul, sürsat, iştira ve mubayaadan oluşmaktadır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlanan Nüzul vergisi; Sefere çıkacak olan ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak için devlet tarafından önceden belirlenmiş olan ambarlara stoklanması için arpa ve buğdaydan alınan vergidir.⁴⁷¹

Osmanlı Devletinin belirlemiş olduğu bu depolar her zaman belirlenen standartlarda dolu olmasına son derece önem veriyordu. Çünkü ordunun savaşı devam ettirebilmesi ve nihai hedeflerine ulaşabilmesi için önceden depolarda toplanan ve cephe ardından orduya yetiştirilecek olan iaşeye bağlıydı.⁴⁷² Sefer çıkacak olan ordu için gerekli şartların sağlanması için yapılan bir diğer yöntem ise iştira olmuştur. İştira sefer hazırlığında bulunan ordunun zahire ihtiyacını sağlamak için alınacak ürünün piyasa fiyatının üstünden veya devletin belirlemiş olduğu alış fiyatı üzerinden halktan alınmasıydı.⁴⁷³ Bu yöntemdeki temel amaç hem ordunun sefer için gerekli olan zahire ihtiyacını karşılamak hem de seferler için belirlenmiş olan ambarları istenilen seviyede dolu tutmaktır. Böylece bu yöntem 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış oldu.⁴⁷⁴

Mubayaa yöntemi ile de Osmanlı-İran savaşlarının çok yoğun olduğu dönem olan 18. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Mubayaa; halktan belirlenen ücretler karşılığında zahire ve et ihtiyacını gidermek için kesim hayvanlarının alınmasıdır.⁴⁷⁵ Çıkılacak sefer öncesinde ordunun gideceği yol güzergâhları belirlenir ve belirlenen yol güzergâhlarında bulunan ambarlara nüzul vergisi kapsamında belirlenen vergiler, Nüzul emini tarafından ambarlara depolanırdı. Bu şekilde sefere çıkan ordunun zahire konusunda herhangi bir sorun yaşamamasının önüne geçilmiş olunuyordu.

Osmanlı Devletinde sefer öncesinde yaptığı bir diğer hazırlık ise menzil sistemidir. İstihbarat- haberleşme ağı olarak kullanılan ve Kanuni Sultan Süleyman

⁴⁷⁰ Ertaş, “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, s. 690-697.

⁴⁷¹ Lütfü Göçer, XVI –XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s. 69.

⁴⁷² Ömer İşbilir, “Nüzul”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 311-312.

⁴⁷³ Genç, *Lale Devrinde Savaş(İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik)*, s. 27.

⁴⁷⁴ Göçer, XVI –XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, s. 115-127.

⁴⁷⁵ Genç, *Lale Devrinde Savaş(İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik)*, s. 27.

döneminde faaliyete geçen menzil sistemi; sefere çıkacak olan ordunun sevk ve iâşesini sağlamak için kullanılan bir sistemdir.⁴⁷⁶ Menzil yöntemi ile Osmanlı Devleti, ordunun gideceği yol güzergâhı üzerindeki kadılar vasıtasıyla yolun nakliye seferleri için uygunluğuna, yol boyu konaklama yerleri, bölge üzerinde gidilecek yol güzergâhlarındaki köprüler durumu ve su ihtiyacının temin edilecek yerler gibi ordunu asayışı için son derece önemli olan konular üzerinde durulurdu.⁴⁷⁷ Seferler genellikle karayolu üzerinde gerçekleşmekteydi ve bu nedenle binek hayvanlar(at, deve katır, merkep) kullanılmaktaydı. Ancak mevsim koşulları ve yolların durumu nedeniyle seferler bazı dönemlerde aksaklıklara neden olmuştur. Bu nedenle deniz taşımacılığına da ihtiyaç duyulmuştur.

Akdeniz ve Karadeniz'in yanı sıra Osmanlı Devleti'nin İran üzerine gerçekleştirmiş olduğu seferlerde Dicle, Fırat ve Van Gölü de orduya zahire, mühimmatın ulaşması için ikmal yolu olarak kullanılmıştır.⁴⁷⁸ Van özellikle Osmanlı Devleti'nin İran üzerine yapacağı seferlerde son derece kritik bir sınır karakolu görevi üstlenmiş. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat döneminde sefer yönünün ağırlıklı olarak batıya çevrilmesi nedeniyle, Safevilerin doğuda güçlenmekte olduğu bir sorunun farkına varıldı.⁴⁷⁹ Bu noktada Kanuni Sultan Süleyman İran seferlerinde, önemli olan stratejik bölgelerin alınmasına özen göstermiştir. Bu doğrultuda yapılan ilk stratejik hareket, Van Eyaleti'nin Osmanlı'ya bağlanması olmuştur. Çünkü Osmanlının İran üzerine yapacağı seferlerde konum itibariyle Van önemli bir bölgedeydi. Sınır aşırı yapılacak seferlerde ordunun iyi bir sonuca ulaşabilmesi için, sınır güvenliğinin sağlanması ve cephane, erzak gibi kaynakların savaş bölgesine hızlı ve sorunsuz bir şekilde ulaştırılması gibi konularda Van Eyaleti'ne önemli bir sorumluluk düşmekteydi.

Ayrıca jeopolitik konum itibariyle Osmanlı Devleti'ne siyasi açıdan olduğu kadar ekonomik ve ticari açıdan da son derece önemli bir yere sahipti. Van Gölü'nden kaynaklı

⁴⁷⁶ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, s. 7.

⁴⁷⁷ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, s. 29.

⁴⁷⁸ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Dergisi*, Sy. 17-18, İstanbul 1963, s. 77-102.

⁴⁷⁹ Karakaya, *Osmanlı Devleti İle İran Arasındaki Diplomatik İlişkilerde Görev Yapan Âlim Diplomatlar (XVII ve XVIII Yüzyıllar)*, s. 27.

göle kıyısı olan sancaklarda gelişen deniz taşımacılığı ve İran ile olan yolların⁴⁸⁰ kesiştiği bir noktada olmasından ötürü önemli bir merkez üssü haline gelmiş.⁴⁸¹ Osmanlı dönemi öncesine baktığımızda özellikle 12 ve 14. yüzyıllarda Van Gölü çevresindeki yerleşim bölgelerinde (Ahlat, Erciş, Vastan ve Van) limanların olduğu biliniyor.⁴⁸² Bu durum Osmanlı döneminde de gelişim göstererek devam etmiştir. Van Gölü kıyısında bulunan sancaklar ve yerleşim birimleri birbirleri ile olan iletişimlerde Van Gölü'nü kullanmaktaydı. Örneğin İran ile kesişim noktası bulunmasından kaynaklı, İran'dan gelen tüccarlar getirdikleri mallarını Tatvan'dan Van'a nakli için deniz taşımacılığını seçiyorlardı. Bununla ilgili dönemin seyyahlarından olan Fransız tüccar Jean Baptiste Tavernier gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır; Van'a götürülecek olan mallar kayıklara bindirilerek gönderiliyor. Bu şekilde Van'a genellikle 24 saate gidiliyor. Ayrıca kullanılan bu yolculuk güvenli olduğu gibi mesafede kısalmış oluyor. Çünkü Tatvan'dan Van'a eğer binek hayvan kullanılarak kara yolu ile gidilirse, yaklaşık olarak 8 günlük bir yolculuk yapılması gerekiyor.⁴⁸³

Van Gölü'nün bu avantajından dolayı Osmanlı Devleti, özellikle İran üzerine yapılacak seferlerde ordunun zahire, mühimmat ihtiyacını Van Eyaleti'nde belirlenen depolarda toplandıktan sonra kara ve deniz yolu ile sefer bölgelerine ulaştırılmaktaydı. 1633-1634 yılları arasından Mardin, Urfa, Nusaybin bölgelerinden temin edilen zahirenin orduya hızlıca ulaştırılması için Tatvan iskelesinde depolanmış. Burada depolanan mallar daha sonra orduya sevk edilmesi için Van'da bulunan ambarlara gemiler (33 adet azaban gemisi) kullanılarak nakledilmiştir.⁴⁸⁴ İleriki konularda da değinileceği üzere bu durum aynı şekilde 1723 yılında başlayan şark seferlerinde de görülmüştür.

4. 1. Van Eyaleti'nin Doğu Seferlerindeki Lojistik Önemi

Osmanlı Devletinin, geniş topraklara sahip olması savaş dönemlerinde ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve düzene sokulması bakımından bazı zorlukları beraberinde

⁴⁸⁰ İran'dan gelen kervanlar Doğu tarafından geldiklerinde Van'dan gelip geçiyorlardı. Osmanlı tarafından ise ticaret için İran üzerine giden kervanlar Trabzon-Erzurum- Van-İran yol hattını kullanmaktaydılar. Faroqi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, s. 63.

⁴⁸¹ BOA. MD., Defter Nr., 16, 50/98.

⁴⁸² Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 118.

⁴⁸³ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyehatnamesi*, s. 291-292.

⁴⁸⁴ BOA. MAD., Defter Nr, 4390, s. 82: BOA. D. BŞM., Nr., 167, s. 8: Kılıç, “ Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret”, s. 1-24.

getirmiştir. İhtiyaçların karşılanması ve ordunun düzene sokulması uzunca bir süreye tekabül etmekteydi. Bu gibi sorunları göz önünde bulunduran devlet yönetimi, ordunun gideceği muhtemel yere ulaşacağı süre zarfına ve bu sürede olası saldırıları önlemek için çeşitli tedbirlere de başvurmuştur. Bu önlemlere; Sefer kararı öncesinde sınır uçlarında bulunan eyalet ve kendisine bağlı bulunan sancaklara kalelerin tamir ve *onarım*larının yapılması, *istihkâmların güçlendirilmesi, sınıra yakın güvenli bölgelere mühimmat ve erzak depolanması bu tür hazırlıklar arasında yer almaktadır.*⁴⁸⁵ Osmanlı Devleti, sefer dönemlerinde belirlenmiş olduğu yol güzergâhları üzerinde kurulan ve kadıların denetimine verilen menziller, askerlerin zahire ve mühimmat ihtiyacının karşılandığı belirli merkezlerdi. *Anadolu bölgesinde başlıca zahire ambarları bulunan şehirler, Erzurum, Bayburt, Batum, Karahisar-ı Şarki, Van, Diyarbakır, Haleb, Payas, Sivas, Samsun, Niğde, Çorum, Karahisar-ı Sahip, Konya ve Tokat'tır.*⁴⁸⁶ Bu menzillerde bulundurulanan ambarlar her daim dolu bir şekilde bekletiliyordu. Çünkü ani bir sefer hareketinde ordunun bu tarz sıkıntılarla karşılaşmamasına özen gösteriliyordu. Bu nedendir ki menziller, sefer zamanlarında ihtiyaç duyulan iâşe ve emtianın sağlandığı ve toplandığı mahaller olması bakımından önemli merkezlerdi. Bu önemli merkezlerden biri olan Van Eyaleti ayrıca sınır Eyaleti olmasından ötürü de çeşitli görev ve sorumlulukları da bulunmaktaydı. Van Eyaleti'nin görev ve sorumluluklarını şu şekilde sıralanabilir:

- Sefer öncesinde İran topraklarına casuslar göndererek haber toplamak.
- Sefer zamanlarında sınır güvenliğini ve ordunun ihtiyaç duyduğu zahireyi toplamak.
- Kalelerin tamiri ve askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak.
- İran'dan gelen elçilerin sınırda geçişlerinde güvenliğini sağlamak ve gidilecek yere kadar eşlik etmek.
- Özellikle sulh zamanlarında, İran üzerine yapılan ambargonun denetimini yapmak ve tüccarların yol güzergâhlarını ve konakladıkları menzillerin güvenliğini temin etmek.
- Osmanlı- İran arasında yapılan görüşme ve yazışmalarda arabuluculuk yapmak.

⁴⁸⁵ Yıldırım, “1724-1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar”, s. 141.

⁴⁸⁶ Ömer, İşbilir, “*Osmanlı Ordularının İâşe ve İkmalî: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği*”, (Ed: Güler Eren), Türkler, C. X, İstanbul 2002, s. 151-163.

- Yeni fethedilen kalelerin, tayin, muhafaza ve askerlerin ulufelerini belirlemek ve bunları defterlere kaydını yapmak.
- Osmanlı Devleti’ni İran üzerine yapacağı seferlerde, ordunun serdarlık görevini yapmak.⁴⁸⁷

Osmanlı Devleti, sefere çıkmadan yol güzergâhlarının düzenlenmesi ve sınır bölgelerinde bulunan eyaletlerin gerekli tedbirlerin sağlanması üzerine çokça durmuştur. Van da bir sınır eyaleti olduğundan merkezden bu konu başlıkları üzerinden çokça hüküm gönderildiğini görülüyor. Özellikle sefer öncesinde merkez ve sancak kalelerinin tamiri ve sınır güvenliğinin sağlanması bakımından hükümler gönderildiğini görülmektedir. Van Kalesi’nin tamire muhtaç olmasından dolayı, merkez ve sancaklara gönderilen bir hükümde: Bargiri sancakbeyi Ali’ye gönderilen emirnamede Van Kalesinin tamire muhtaç olduğu ve bizzat görevlendirildiği mahalde tamire başlaması hususunda emir gönderilmiştir.⁴⁸⁸ Yine aynı şekilde gönderilen başka bir hükümde ise eskiden olduğu gibi Van kalesinin tamirini ve gerekli olan mühimmatın taraflarından gönderilmesi için, Hakkâri, Hoşab (Mahmudi), Kakar, Erciş, Adilcevaz, Bargiri, Bayezid sancakbeylerine emirler gönderilmiştir.⁴⁸⁹ Yine ordunun ihtiyacı olan ve Van’a gönderilecek olan hazine ve cephanelerinin ulaştırılması için, Adilcevaz, Ahlât, Erciş ve Bargiri sancakbeylerinin gerekli olan tedbirlerin alması hususunda emirnameler gönderilmiştir.⁴⁹⁰

Yukarıda da zikr ettiğimiz gibi sefer öncesinde, sınır bölgelerinde bulunan Eyaletlerin önceden gerekli hazırlıkları yapmaları konusunda talimatlar göndermişlerdir. Çünkü olası sorunlarda ilk olarak bu eyaletler sorun yaşıyordu. 1723 tarihli olan bir menzil defterinde sınır menzilleri hakkında şu ifadeler yer verildiği belirtilmektedir; *iki yıldır devam eden İran ihtilali nedeniyle Van, Tiflis, Erzurum ve Çıldır taraflarındaki menziller artık tahammül edemeyip, hayvanda yetiştiremedikleri ve gelip gidenler vakti ile varamadıkları için İran’ın galesi bertaraf olunca her sene miri tarafından bir miktar yardım yapılmasına muhtaç olunduğu için Sapanca, Hendek, Doruca, Bolu, Bayındır, Karacalar ve Karacaviran, Koçhisar ve Merzifon menzilleri 1.782,5 kuruş imdadiye*

⁴⁸⁷ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kılıcı Van (16-18 Yüzyıl)*, s. 157

⁴⁸⁸ A. DVNSMHM. d., Defter Nr.,136 / 1371, s. 329.

⁴⁸⁹ A. DVNSMHM. d., Defter Nr, 155/ 2562, s. 579.

⁴⁹⁰ A. DVNSMHM. d., Defter Nr, 85/ 118, s. 52.

vermeye tayin olundu.⁴⁹¹ Görüldüğü üzere İran tarafına yapılan seferlerde, genel olarak bütün ağır yükleri sınır bölgesindeki eyaletler üstlenmektedir. Bu nedendir ki sefer öncesinde bu gibi durumların yaşanma olasılığını en aza indirmek için öncesinde gerekli tedbirler alınmaktaydı. Osmanlı Devleti, Doğu seferlerinde bir diğer mesele ise, merkezden savaş bölgesini gönderilecek zahire ve mühimmatın güvenli ve zamanında ulaştırılması meselesidir.

Doğu seferlerinde daha çok karayolu tercih edilmekteydi. Bu nedenle karayolunda gönderilecek emtia için gerekli yük hayvanlarının sağlanması gerekiyordu. Yük hayvanları bu süreçte üç aşamada toplanıyordu: *İlk olarak ordunun merkezden hareketinden itibaren ağırlıklarını taşıyabilmek için Üsküdar'a hayvan toplandığı görülür. Daha sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden hayvanların toplanarak, iskelelerde bulunan mühimmat ve zahireleri Erzurum, Bayburt, Van, Bitlis, Diyarbakır gibi merkezlere taşıdığı, son olarak da bu merkezlerde toplanan mühimmat ve zahireleri harp sahasına taşıyan hayvanların yine o bölge ve civarında bulunan sancak ve nahiyelerden toplandığı görülmektedir.*⁴⁹² Bu süreçte toplanan zahireler Van ve Edremit ambarlarına nakledilerek depolanırdı.

Van merkezli toplanan bu zahirelerin daha sonra çevre sancaklardan toplanan yük hayvanlarının vasıtasıyla savaş bölgelerine nakledilirdi.⁴⁹³ İran tarafına yapılan seferlerde ağırlıklı olarak lojistik destekler kara yoluyla yapılmasına rağmen, daha uygun ve hızlı olmasından kaynaklı, deniz ve nehir taşımacılığı da yapılmıştır. Genel olarak deniz ulaşımında Trabzon güzergâhı kullanılmasına rağmen, Van Gölü de aktif bir şekilde kullanılmıştır. 1725 tarihinde Diyarbakır kadısına gönderilen bir hükümde; Diyarbakır'da toplanan 30.000 kile buğdayın Tatvan tarafına sevk edilmesi emredilirken, aynı zamanda Tebriz seraskerlik görevinde bulunan Abdullah Paşaya yazılan hükümde ise, Tatvan iskelelerine gönderilen zahirenin Van ambarına taşınması için Van Gölün de otuz adet geminin yapılması emrini vermiştir.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Işık, *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, s. 12.

⁴⁹² Işık, *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, s. 25.

⁴⁹³ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 923/ 39905, s. 1.

⁴⁹⁴ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 583/ 24549- 1049/ 46106, s. 1.

Sefer kararı kesinleştiği durumlarda tamamen saldırıya açık hale gelen sınır eyaletleri, sefer öncesinde kalelerin tamiri ve buralara ek askeri sevkiyatta yapıldı. Düşman saldırılarında ilk olarak saldırıya uğrayacak yerler; Van, Erzurum, Kars ve Musul gibi sınır bölgeleridir.⁴⁹⁵ Osmanlı- İran sınırında önemli bir sınır bölgesinde bulunmasından dolayı ve Diyarbakır Eyaleti’ni doğuya bağlayan kapısı olmasında kaynaklı Van Eyaleti büyük bir öneme sahip olmuştur. Önemi eyalete gönderilen emirnamelerde vurgulanmıştır.

1737 tarihinde Van muhafızı olan Timur Paşa’ya gönderilen hükümde; Van’da ne miktar top, cebehane ve zahire bulunduğunun baş muhasebeye bildirilmesi ve eksiklerinin belirlenerek tamamlanması istenmiştir.⁴⁹⁶ Genel olarak değinilen bu bilgiler ışığında bakıldığında Osmanlı Devleti, sefer öncesinde bazı hazırlıklara giriştiğini ve bu hazırlıklarda Van Eyaleti’nin de önemli bir parçasını oluşturduğu görülüyor.

4. 2. Osmanlı Sefer Yolları ve Menzil Sistemi

Tarih boyunca yollar, devletler için ekonomi, askeri ve sosyal açıdan önemini korumuştur. Çünkü ticarete kullanılan malların nakliyesi, devletlerarası iletişimin sağlanması ve sefer dönemlerinde orduya gerekli olan zahire ve mühimmatın taşınması yollar üzerinden sağlanıyordu. Osmanlı Devleti ise hâkim olduğu bu geniş coğrafya üzerindeki ulaşım ve nakliyenin kesintisiz olarak devam etmesi adına yol yapım faaliyetlerine girişmiştir. Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Safevi toprakları üzerine aynı anda üç koldan harekât başlatmıştı.⁴⁹⁷ Bu şekilde başlatılan geniş çaplı harekâtın öncesi ve sonrası için orduya gerekli olan zahire ve mühimmatın hızlı ve kesintisiz ulaştırılması için kapsamlı bir sefer organizasyonunun ve yol teşkilatının olması gerekiyordu. Osmanlı Devleti, sefer öncesinde ordunun gideceği güzergâh yollarını kararlaştırıyordu. Belirlenen yolların durumu hakkında önceden yaptıkları çalışmaları, Osmanlı kadıları hazırladıkları raporlar doğrultusunda hareket edilirdi.⁴⁹⁸ Sefere üç ana koldan hareket edilirdi. Osmanlı ordusu sağ, sol, orta olmak üzere üç koldan seferi gerçekleştirmekteydi. Hazırlanan raporlar çerçevesinde hareket ederdi. Sağ koldan

⁴⁹⁵ Işık, *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, s. 46.

⁴⁹⁶ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 1210/ 54230, s. 1.

⁴⁹⁷ Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, s. 338.

⁴⁹⁸ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 32.

gidilecek güzergâh; Üsküdar'dan başlayıp Gebze- Eskişehir- Akşehir- Konya-Antakya yolu ile Halep ve Şam güzergâhı oluşturuyor.⁴⁹⁹

Orta kol güzergâhı ise: Üsküdar, Gebze, İzmit, Sapanca, Hendek, Düzce Pazarı, Bolu, Gerede, Bayındır, Karacalar, Karaca, Viran, Koçhisar, Tosya, Osmancık, Hacı Köyü, Merzifon, Amasya, Turhal, Tokat, Sivas, Hınıs, Deliklitaş, Kangal, Hasan Çelebi, Hasan Patrik, Malatya, İzmit, Harput, Ergani, Diyarbakır, Mardin, Nusaybin Musul, Karakuş, Erbil, Altinköy, Kerkük, Dakuk, Tuz hurmatı, Yenice Bağdat şeklindeydi.

Sol kol güzergâhı ise: Merzifon'a kadar orta kol güzergâhla aynı olan yol güzergâhı buradan Lâdik, Sonisa, Tilemse, Hacı Murat, Niksar, Karahisar-ı Şarki, Şiran, Kelkit, Karakulak, Aşkale, Erzurum şeklinde devam ediyordu.⁵⁰⁰ Bu yol güzergâhları içerisinde kullanılan Trabzon-Van- Tebriz yol hattı, Tebriz'e gönderilecek zahire ve mühimmatın yapıldığı bir diğer önemli ulaşım yoludur.⁵⁰¹ Bu da olası sevkiyatlarda gecikmelerin yaşanmasına neden olmaktaydı. Bu ana yollar haricinde kullanılan en mühim yollardan birisi de Batman ile Tatvan arası olan yol güzergâhıdır. Bu yol güzergâhında Tebriz'deki ordunun zahire ihtiyacını zamanında karşılamak için, Diyarbakır ve Mardin civarında satın alınan zahire, Batman güzergâhında toplanıp oradan Tatvan-Tebriz hattı ile orduya ulaştırılmaktaydı.⁵⁰²

Bu güzergâhı mühim kılan gidiş ve geliş mesafesinin Trabzon-Van hattına göre daha kısa olmasıdır. Trabzon-Van güzergâhındaki nakliye işi yaklaşık 34 veya 35 gün sürerken Diyarbakır-Van- Tebriz hattı yaklaşık olarak 14 gün gibi kısa bir sürede kat ediliyordu.⁵⁰³ Özellikle savaş dönemlerinde ordunun temel ihtiyacı olan zahirenin zamanında temin edilmesi için yol güzergâhı ve zaman kavramı son derece hayati öneme sahip oluyordu. Çünkü orduya zamanında lojistik desteğin sağlanmaması durumunda, kazanılmış olan bölgelerin Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkacağı anlamına gelirdi. Kullanılan bir diğer alternatif yol güzergâhı ise Van Gölü'dür. Taşımacılık bakımından önemli ölçüde alternatif bir yol olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu deniz yolu güzergâhının yanı sıra ayrıca Tatvan- Van hattı üzerinde iki ana karayolu da mevcuttu.

⁴⁹⁹ Işık, *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, s. 10.

⁵⁰⁰ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, s. 69-94.

⁵⁰¹ BOA. MAD., Defter Nr., 3598, s. 231: Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 32.

⁵⁰² Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s.33.

⁵⁰³ BOA. MAD., Defter Nr., 3606, s. 64.

Bunlar Van Gölü'nün Kuzey ve Güney taraflarından dolaşarak Van'a ulaşıyordu.⁵⁰⁴ Belirlenen bu sefer yolları üzerinde uygulanan menzil sistemi ile zahire ve mühimmat gibi ordunun temel ihtiyaç maddelerinin organizasyonlu bir şekilde ulaşmasını sağlıyordu. XVI. yüzyılda kurulan menzil sistemi⁵⁰⁵, Osmanlı Devleti'nin iâşe temin edilmesindeki gerekli olan sistemin temellerini oluşturuyordu.⁵⁰⁶ Belirlenmekte olan bu yol güzergâhlarındaki menzillerde ordunun ihtiyacını gidermek için ambarlar inşa edilirdi. Bunun yanı sıra yeni nakledilen lojistik maddelerinin depolandığı ambarlarda mevcuttu.⁵⁰⁷

Bu çerçevede Van Gölü ve çevresinde kurulan başlıca ambar merkezleri şu şekilde sıralayabiliriz;

Ambarlar

- Erciş
- Tatvan
- Adilcevaz, Ahlat, Karmuş
- Norşin⁵⁰⁸

Bu ambarlarda ordunun ihtiyacını karşılayacak miktarda zahire depolanırdı. Örneğin sefer döneminde ordunun zahire ihtiyacı için önemli depolama alanları olan bu ambarlarda ordu için toplam 113.758 kile zahire depolanmıştır.⁵⁰⁹ Sefer zamanları için belirlenen bu zahire ambarları dolu olmasına özen gösterilirdi. Çünkü olası bir sefer anında ordunun zahire ikmalinin aksamaması ve ordunun savaş kabiliyetini artırılmak isteniyordu.⁵¹⁰ Menzil masrafları için harcanan bütçe gümrük mallarından veya bir yerin

⁵⁰⁴ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s.33.

⁵⁰⁵ Kelime kökü Arapça olan menzil kelimesi konaklamak ve konaklanan yer anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise hareket edecek ordunun, ticari kervanların, ulakların ve devlet görevlileri için günlük kat edilecek mesafe hesaplanarak geceyi dinlenerek geçirmek, at değiştirmek veya dinlenmek için konakladıkları yer, bina veya han yerine kullanılan bir tabirdir. Cemal Çetin, “İşlevleri Ve Özellikleri Bakımdan Konya Menzilleri (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, s. 297.

⁵⁰⁶ Kurtaran, “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”, s. 2274.

⁵⁰⁷ İşbilir, “*Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalî: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği*”, s. 152.

⁵⁰⁸ BOA. D. MKF. Nr. 28464, s. 3.

⁵⁰⁹ Erciş'te 37.000 kile, Tatvan'da 44.080 kile, Adilcevaz- Ahlat- Karmuş'dan 19.954 kile ve Norşin'den 12.724 kile zahire ambarlara depolanmıştır. BOA. D. MKF. Nr. 28464, s. 3.

⁵¹⁰ Tahir Sevinç, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010, s. 200.

ocaklık statüsünde menzillere bağlanmasından karşılanıyordu.⁵¹¹ Ayrıca verilen ocaklıkları aşan ve karşılanamayacak seviyeye geldiğinde bu defa başka kazalardan menzil imdadiyesi alınması emri verilirdi.⁵¹²

Osmanlı Devleti savaş kararı aldıktan sonra, sınırdaki eyalet ve sancaklara padişahın savaş kararının verildiği fermanlar gönderirdi. Ordu sefere çıkmadan önce alınacak savaş kararı ile birlikte ilk olarak sınır eyaletlerinin sınır güvenliğini sağlamaları ve kalelerin güçlendirilmesi üzerine durmaktaydı.⁵¹³ Sefere çıkmadan önce sınırda bulunan Van Eyaleti'ne; sınır güvenliği, asker sayısı, mühimmat ve zahire nakliyesi için gerekli olan binek hayvanlarının temini ve önceden belirlenen menzillerdeki zahirelerin ulaştırılması, sefer yollarının düzenlenmesi şeklinde tedbirlerin alınması için pek çok ferman göndermiştir. Van Eyaleti özellikle İran üzerine yapılacak seferlerde çok kritik bir rol üstlenmekteydi. Sefer için menzillerin belirlenmesi, nakliye için gerekli olan hayvanların temini, nakliye sırasında yolların tamiri ve güvenliği, ambarların oluşturulması ve zahire ihtiyacı gibi pek çok görev ve sorumlulukları bulunmaktaydı.

Yazılan bir hükümde Van- Tiflis tarafındaki askerlere gönderilecek tayinatlar için Trabzon İskelesi'nden gönderilecek zahire ve mühimmatın nakli hizmetinde kullanılacak bir miktar katırın bir an evvel temin edilip gönderilmesi gerektiğine dair hükümler gönderilmiştir.⁵¹⁴ Yine aynı şekilde Tatvan İskelesi'ne gönderilmek için hazırlanmış olan zahirenin nakliyesinde gerekli olan davarların temin edilmesi ve bu süreçte zorluk çıkaran Diyarbakır çavuşlar kethüdası Milli oğlu Timur'un görevden alınıp Adana'da hapsedilmesine dair hüküm verilmiştir.(1724-1725).⁵¹⁵ Sefer dönemlerinde nakliye ve zahire hizmetlerinde kullanılan binek hayvanları bazen az olduğu için, Anadolu ve

⁵¹¹ Işık, *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, s. 11.

⁵¹² Dergah-ı Mualla kapıcıbaşlarından olup Trabzon Eyaleti'nin imdad-ı seferiye ve hazariyesi nizamına mübaşir tayin olunan El-Hac Ali'ye: Van tarafına sefere memur edilen Trabzon eyaleti mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın sefer masraflarına harcanmak üzere eyaletteki kazalar için belirlenen imdad-ı Seferi yenin tahsil edilerek kendisine teslim edilmesi. A. DVNSMHM. d. Defter Nr., 131/ 1184, s. 390; Işık, *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, s. 11-12.

⁵¹³ Yetiş, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, s. 19-20.

⁵¹⁴ BOA. AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek Nr.,188/ 18193, s. 1.

⁵¹⁵ Diyarbakır mütesellimi ve voyvodasına: Diyarbakır Eyaleti'nde bulunan kazalardan satın alınıp Tebriz tarafına memur Van muhafızı vezir Abdullah Paşa'nın emrindeki askere verilmek üzere Tatvan iskelesine nakli ferman olunan zahire için gereken davarların da Diyarbakır'dan temini gerekirken bu konuda zorluk çıkartan Diyarbakır çavuşlar kethüdası Milli oğlu Timur'un görevden alınıp Adana'da kalebind edilmesi. H-29-02-1136.

A. DVNSMHM. d. Defter Nr., 132, s. 250

Rumeli’de bulunan konargöçerlerden alınan develer İstanbul’da toplanıp Van Eyaleti’ne gönderiliyordu.⁵¹⁶

1724- 1725 tarihleri arasında Bergos, Evreşe, Ferecik, Hatunili, İspala, Kavak, Keşan, Şarköy, Yanbolu ve Zağra-yı kazalarından toplanan 1.700 deve ilk olarak İstanbul’a getirilmiştir.⁵¹⁷ Daha sonra toplanan bu develer İran seferlerinde nakliye hizmetinde kullanılması için Van dolaylarına gönderilmiştir.⁵¹⁸ Bu develerin Tebriz seraskeri Abdullah Paşa tarafına hızlıca ulaştırılması için Tatvan’da da ayrıca gemi inşası için emir gönderilmiştir.⁵¹⁹

Osmanlı-İran arasındaki yol güzergâhının kesiştiği bölgede bulunan Van Eyaleti sefer dönemlerinde toplanma merkezi işlevi görmesinden kaynaklı stratejik öneme sahipti. Yapılacak seferlerin öncesinde zahire-mühimmat ve sefere sonradan dahil olan takviye ordularının sevkiyatı Van merkezi üzerinden yapılmaktaydı. Trabzon kadısına gönderilen bir hükümde Van muhafızı Abdullah Paşa’ya gönderilecek olan mühimmatın azami derecede dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵²⁰ Gönderilen mühimmatlar belirlenen güzergâhlardaki menzillerden geçmekteydi. Van Eyaleti’nde belirlenmiş olan menzillerdeki sayıların savaş dönemlerinde savaşın seyrine göre değiştiğini ve sayısında artma veya azalmaların olduğu görülmektedir. Bununla ilgili yazılan bir hükümde: İran üzerinde meydana gelen sıkıntılardan dolayı başlayan sefer hareketi neticesinde gidip gelen ulakların çokluğundan menzillerin bu duruma göre düzenlenmesi gerektiğinden Erzurum ile Van sınırına kadar olan menzillerin düzenlenmesine dair hüküm gönderilmiştir.⁵²¹

Belirlenen bu menziller zahire ve mühimmat temin için önemli olduğu kadar istihbarat açısından da son derece önem arz ettiği dile getirilmiştir. Bu nedenle Van Eyaleti’nin bu yönüyle bir toplanma dağıtım merkezi olduğu kadar, istihbarat merkezi olarak da ön plana çıktığını söylemek mümkündür. İran ile yapılan savaşların genel durumu ve hakkında toplanılan bilgiler Van üzerinden İstanbul’a iletiliyordu. Bununla

⁵¹⁶ BOA. AE.SAMD.III, Dosya- Gömlek Nr., 188/ 18193, s. 1.

⁵¹⁷ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 37.

⁵¹⁸ BOA. MAD. Defter Nr., 3375, s. 190.

⁵¹⁹ Zahire nakliyatında kullanılmak üzere ordu emrine verilen deve, katır, at gibi mekkari hayvanlarına, Tatvan’da inşa olunması emr edilen sefaine ve mezkûr hususlar. BOA. MAD., Defter Nr., 3375. s. 190.

⁵²⁰ BOA. AE.SAMD. III, Dosya- Gömlek No., 141/ 13653, s. 1.

⁵²¹ BOA. C.. HR., Dosya- Gömlek Nr., 178/ 8895, s. 1.

ilgili görevlilere gönderilen hükümde: İstanbul'dan Van'a veya Van'dan İstanbul'a acil bir iş için yanında yazıyla gönderilen ulaklar hastalanarak bir yerde üç günden fazla kaldıkları ve yanlarında taşıdıkları kâğıdın asla açılmayarak mühürlü bir kese içinde, ulağın hastalandığı yer İstanbul'a yakınsa İstanbul'a, gideceği mahalle yakınsa oraya mutemet bir kişi ile ulaştırılmasına dair hüküm gönderilmiştir.⁵²² Yazılan bu hükümde bilgilerin her ne pahasına olursa olsun açılmaması için yapılan uyarılar durumun ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Artan ulak sayıları ve menzillerin sayısı bölgenin ne derece stratejik bir konumunu ortaya koyduğu gibi başkent ile iletişimin sıklığını da ortaya çıkarmaktadır.

Ulaşım her zaman yapılacak seferlerin seyrini doğrudan doğruya etkileyen bir faktördür. Bu nedenle her hangi olası bir aksaklığın yaşanmaması için önceden bölge sorumlularına gerekli tedbirlerin alınmasına dair bilgiler gönderiliyordu. Örneğin bu konuda yazılan bir hükümde şu ifadelere yer verilmiştir; Tebriz taraflarında seferde olan Abdullah Paşa'ya ve emrindeki orduya gönderilmek için Diyarbakır Eyaleti'nden tedarik olunan zahirenin Van'a gönderilmesi için Tatvan iskelesine nakli gerekmekte olup, Diyarbakır-Tatvan yolu üzerinde bulunan Hazo Nehrinin üzerindeki harap köprü'nün geçilebilecek derecede tamirinin yapılması üzerine emirname gönderilmiştir.⁵²³ Van Eyaleti, Osmanlı ile İran arasında bir sınır eyaleti olduğu için bir üs bölge niteliği vasfı taşımakta. Bunu nedenle İran üzerine yapılacak seferlerin öncesinde İstanbul'dan Van Eyaleti'ne gönderilen belgelerin çoğunluğunda:

- Menzillerin belirlenmesi.⁵²⁴
- Sefer için gerekli olan mühimmatın taşınmasında lazım olan hayvanların tedariki.⁵²⁵
- Sefer de belirlenen yolların tamiri ve güvenliğinin sağlanması.⁵²⁶
- Zahirenin toplanacağı ambarların belirlenmesi, gerekli olan zahirenin temin edilmesi⁵²⁷

⁵²² A. DVNSMHH. d. Defter Nr., 131, s. 905.

⁵²³ A. DVNSMHH. d. Defter Nr., 131, s. 1305.

⁵²⁴ BOA. C.. HR., Dosya- Gömlek Nr., 178/ 8895, s. 1.

⁵²⁵ BOA. AE. SAMD. III. Dosya- Gömlek Nr., 188/ 18193, s. 1; BOA. AE. SAMD. III. Dosya- Gömlek Nr., 127/ 12505, s. 1; A. DVNSMHH. d., Defter Nr., 132, s. 250

⁵²⁶ BOA, A. DVNSMHH. d., Defter Nr., 131/ 1305, s. 426.

⁵²⁷ BOA, A. DVNSMHH. d., Defter Nr., 131, hk. 772, s. 287; BOA, AE. SAMD. III. Dosya- Gömlek Nr., 147/ 14397.

- Sefer çıkacak olan askerlerin buradan toplanıp gönderilmesi gibi pek çok konu mevcut olduğu gözlemlenmiştir.

Bölgeye doğrudan doğruya gönderilen hükümler ve emirlerin içeriğinden de anlaşılıyor ki, eyaletin Osmanlı Devleti için İran üzerine yapılacak seferlerde son derece kritik rol oynadığı ve bu bölgede yaşanabilecek her türlü sıkıntıya mahal vermemek adına ilgilenildiği görülmektedir.

4. 3. İran Seferlerinde Ulaşım ve Sefer Yolunun Güvenliği

Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinden sonra ardından Anadolu siyasi birliğini tamamlanmış, merkezden başlayan ve ülkenin her yerine bağlanan güçlü bir yol ağı kurmuştur. Bu yolların ve sosyo-ekonomi açıdan her zaman açık kalması için çeşitli önlemler alarak devamlılığını sağlamaya çalışmıştır.⁵²⁸ Ancak alınan önlemlere rağmen zaman zaman aksaklıklar ve bağlantılar kesilebilmiştir. Bu bağlamda İran üzerine yapılan sefer harekâtları bazen ordu ile bağlantıyı sağlayan kara ve deniz yollarının, beşeri ve doğal etkenler neticesinde kesilebiliyordu. Özellikle Trabzon-Erzurum hattından gelen lojistik desteğin Van'a ulaştırılması, bölgenin iklim koşullarından dolayı bir hayli güçleşiyordu. Doğu Anadolu'nun sert geçen iklimi, kışların uzun sürmesine ve haliyle Nisan-Haziran aylarında kadar karların yerde kalması neden oluyordu.⁵²⁹

Bu nedenle Trabzon- Erzurum hattından gelen lojistik destek, Van'a ulaşmada zaman zaman aksamasına neden oluyordu. Dönemin seyyahlarından olan Tournefort göre; Erzurum'da Haziran ayında bile yolların hala karla kaplı olduğu ve bu karların Ağustos ayına kadar erimediğinden bahsetmektedir.⁵³⁰ Dönemin seyyahlarının yanı sıra İran seferleri sırasında yazılan yazışmalarda da, Ağustos ayından sonra artık havaların soğuduğu hatta kar yağışlarının başladığına dair bilgiler mevcuttur.⁵³¹ Bu bilgiler neticesinde İran üzerine yapılan seferlerde lojistik ikmalin önündeki en büyük engellerden biri ilkim koşulları olduğu anlaşılmaktadır. Sefer dönemlerinde ordu ile bağlantıyı sağlayan ikmal yollarındaki bağlantının kesilmesindeki bir diğer etken ise

⁵²⁸ Ümit Ekin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi", *Kadim*, S. 3, İstanbul 2022, s. 36.

⁵²⁹ Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1989. s. 8- 10.

⁵³⁰ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s. 125-128.

⁵³¹ BOA, MAD, Defter Nr., 3598, s. 384: Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 63.

beşeri unsurlardır. Merkezden oldukça uzak ve bilinmeyen bir coğrafyada savaşan ordunun zahire ve mühimmat ihtiyacının zamanında ulaştırılması, yolların engelsiz ve güvenli bir şekilde işlemesine bağlıydı. Bununla birlikte olası bir aksaklık veya gecikme sorunu, orduyu zor durumda bırakabiliyordu.

İran üzerine yapılan seferlerde sancakbeyleri ve valilerin komutasında gerçekleştiği için, sancak ve vilayetlerde oluşan otorite boşluğundan kaynaklı problemler yaşanıyordu. Bundan kaynaklı cephe ardından gelen lojistik ikmali engelleme, el koyma gibi bir takım girişimlere neden olabilmekteydi.⁵³² Örneğin 1724 yılında ordunun zahire ihtiyacı için Diyarbakır'dan Beşiri'ye sevk edilmesi için depolanan zahireye orada bulunan bazı Kürt aşiretleri tarafından el konulmaya çalışılmış.⁵³³ Bu saldırıların sebebi, bölgede bulunan eyalet askerleri ve Diyarbakır valisi Ahmet Paşa'nın sefere çıkmasından kaynaklanan otoriter boşluğundan kaynaklanmış olup, bu nedenle zaman zaman böyle asayişsizlik durumları ortaya çıkabiliyordu. Asker sayısındaki sıkıntıdan dolayı Diyarbakır merkezindeki köylerin muhafazasında bulunan görevlileri, Beşiri'de⁵³⁴ bulunan zahire ambarlarının muhafazası için görevlendirmiştir.⁵³⁵ Kısmen yaşanan zafiyetlerden kaynaklı oluşan güvenlik problemleri bununla sınırlı değildi. Özellikle sefer dönemlerinde Van Eyaleti'nde sık görülen sorunlardan biri eşkıyalık faaliyetleriydi.

Yaşanan bu sorunlar zaman zaman lojistik desteğin aksamasına da sebep olmaktaydı. Van kadısına gönderilen bir hükümde şu ifadeler yer verilmiştir; Genç kazasına konar-göçer olarak üç yüz hanesiyle gelen Şeyh Bızınlı Aşiretine, Bitlis Hâkimi Abid Han akrabasından Abdi Bey, Mahmud Ağa ve Zaza aşiretinden oluşan iki bin nefer ile bunların evlerine saldırarak, mallarını yağmalamış, yedi kişiyi katledip, iki kızlarını kaçırmışlardır. Eşkıyalık yapan kişilerin eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı yakalanıp cezalandırılmasına dair hüküm gönderilmiştir.⁵³⁶

Yine Van Kalesi'ni tamiri için görevlendirilen Şirvi sancağı sakinlerinden olan Mehmet Bey'in kalenin inşası için geldiğini ancak burada zorbalık ve eşkıyalık

⁵³² Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 66.

⁵³³ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 66.

⁵³⁴ Mardin, Diyarbakır ve Koçhisar bölgelerinden alınan zahireler Tatvan-Tebiz nakli öncesinde Beşiri'de depolanmaktaydı. BOA. D. MKF. Nr. 28464, s. 3.

⁵³⁵ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 66, BOA. MAD. Defter Nr., 3606, s. 53,

⁵³⁶ BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 115/ 1647, s. 375.

faaliyetlerini girmesinden dolayı bölgeden def'i için hüküm gönderilmiştir.⁵³⁷ Kale inşasına gelen Mehmet adlı zorba gölgede bulunan sancakbeyine müdahale etmiş ve Kirmas bölgesinde kendisine yeni bir kale inşa ederek bölgedeki bazı zeametlere el koymuştur. Bununla ilgili gönderilen hükümde yapılan kalenin yıkılması ve sancakbeyliğinin Mustafa'ya tahsis edilmesine dair hüküm gönderilmiştir. ⁵³⁸ Kale yaparak eşkıyalık faaliyetlerine sebebiyet verecek kadar zafiyet oluşturan bu olayların asıl nedeni bölgenin otorite boşluğunda kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Van Eyaleti'nde oluşan bu otorite boşlukların önüne geçebilmek için merkezi hükümet çeşitli tedbirlere başvurmuştur.

Sefer dönemlerinde otoriter boşluğundan kaynaklı risklerin önüne geçebilmek için öncelikli olarak serhat bölgesinde lojistik desteğin sağlandığı merkezlerden olan Van Eyaleti'nin korunması gerekmektedir. Mühimmat ve zahire ihtiyacının sağlandığı ve depolandığı Van Eyaleti'nin de korunması son derece önem arz eden bir durumdur. Yönetimin eksikliğini ortadan kaldırmak için merkezden gönderilen hükümlerden anlaşılacağı üzer bir dizi önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır. Örneğin Sefere çıkan Van muhafızı Abdullah Paşa maiyetindeki topçuları da kendisiyle birlikte götürdüğünden dolayı kalede asker sayısı azalmıştır.

Devlet bu asker sayısındaki azalışı gidermek için süratle bazı tedbirler almaya çalışmıştır. Konu ile ilgili gönderilen hükümde şunlar ifade edilmiştir; İran üzerine yapılan seferde güvenli olan Van muhafızı Abdullah Paşa ve maiyetindeki kişilerin Van'da olmayışı güvenlik problemi oluşturmuştur. Bundan dolayı İstanbul ve civar mahallerden temin edilen topçuların bir an önce Van Kalesi'ne ulaştırılması gerektiği hususunda emir gönderilmiştir.⁵³⁹ Ayrıca ileriki bölümlerde görüleceği üzere devlet bu gibi faaliyetlerin önüne geçmek üzere bölgedeki askeri sayısını artırma politikasına uygulamaya çalışmıştır.

Arşiv taramasında 18. yüzyıla ait belgelerde, Van Eyaleti'nde eşkıyalık faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Bu bağlamda konu ile ilgili çok sayıda belgeye rastlanmıştır. Örneğin Erciş kalesinde bulunan topların çalınması ile ilgili yazılan

⁵³⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 116/ 301, s. 70.

⁵³⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 116/ 1338, s. 323.

⁵³⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 131/ 631, s. 236.

yazışmada; 400 kişilik gruptan oluşan bir Kürt aşireti tarafından topların zorla alındığını, ayrıca bölgeye tayin edilen Van Beylerbeyi'nin ise bu olaydan Erciş ahalisinin sorumlu tutarak ahaliyi baskı altında tutmuştur.⁵⁴⁰ Başka bir hükümde; Van Eyaleti sakinlerinden olan Camuşoğlu Halil'in oğlu Mehmet, kendi etrafına topladığı adamlar ile birlikte eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu ifade edilmiştir. Halkın malını gasp edip, öldürmek, ev basmak, mal yağmalamak suretiyle eşkıyalık yaptıkları ayrıca Van beylerbeyi Mehmed Paşa'nın sarayını topa tutukları ve Van Kalesi yeniçerilerinin ulufelerini alarak firar ve iç kaleye çıkıp tophane ve cephaneyi zorla açtırıp şehri muhasara amaçlı isyan etmişlerdi.⁵⁴¹

Bu İsyan girişimleri halkı zor durumda bıraktığı gibi devletin önemli bir lojistik üssü olmasından kaynaklı ikmal sorunlarının da yaşanmasına neden olmuştur. Konuyla ilgili görevlendirilen Diyarbakır Valisin meseleyi halletmiştir. Yine benzer bir durum ise, bölgede yaklaşık olarak 8 ile 10 seneden beri halka zulmeden ve mallarına el koyan Van yemin ağası Ali ve kardeşi Abdullah'ın zulmüne karşı ahalinin dayanamayıp vatanlarını terk etme durumuna gelmişlerdir. Bunun için asilerin yakalanıp cezalarının kesilmesine ve el konulan malların sahiplerine iade edilip emniyetin sağlanması için Diyarbakır valisini görevlendirmiştir.⁵⁴² Bölgenin hem sınır eyaleti olması hem de İran seferlerinde lojistik ikmal merkezi olarak kullanılmasında ötürü bazı sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Ancak yapılan araştırmalarda görüleceği üzere bu sorunlardan en çok etkilenen kesim bölge sakinleri olmuştur.

Yaşanan bu gibi isyan hareketleri Osmanlı Devleti'ni serhat bölgesinde zor durumda bırakıyordu. Bu çerçevede Van Kalesi'nin daha güvenilir ve müstahkem bir üs haline getirilmesi için İstanbul'dan şahi toplarının tedariki istenmiştir. Bununla ilgili İstanbul'dan tedarik edilen şahi toplar gemilerle Trabzon limanından Erzurum'a gönderilen toplar Van'a Kalesi'ne gönderilmiştir.⁵⁴³

⁵⁴⁰ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 121/ 1296, s. 327.

⁵⁴¹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 127/ 1659, s. 375.

⁵⁴² BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 127/ 1660, s. 377.

⁵⁴³ Van Kalesi'nde mevcut bulunmak üzere istenilen şahi top arabaları, koşumlar vesaire sefineye yüklenerek Trabzon'a; oradan Erzurum ve Van'a gönderildiği. H-21-06-1119. BOA, C., AS. Dosya- Gömlek No., 1223/ 54897, s. 1.

Van Eyaleti'nde dikkat çeken bir diğer asayiş olayı ise, Van'ın muhafazasında bulunan veya Tebriz seferine gönderilecek olan askerin giriştiği isyan faaliyetleridir. Merkeze gönderilen şikâyet ve hükümlerde görüldüğü üzere askerlerin yaptığı hukuksuzluklar azımsanmayacak kadar dikkat değer oranda olmuştur. Bununla ilgili yazılan bir hükümde; Kanar Kalesi'nin Beyi Emir Kasım, adamlarıyla birlikte köyleri bastığı halkın mallarına el koyduğu belirtilmiştir. Reayaya bu tür haksızlıkları yapan Kasım ve adamlarının kanlarının helal olduğu ve başlarının kesilip İstanbul'a gönderilmesi yönünde emir gönderilmiştir.⁵⁴⁴ Bunun yanı sıra Van Eyaleti'nin ocaklı askerleri silahlarıyla birlikte gezdikleri ve bu kişilerinde bazı olaylara karıştığı belirtilmiştir. Suça bulaşan bazı kişilerin yakalanmalarını yönünde emir gönderilmiştir.⁵⁴⁵

Merkezde bulunan bu eyalet ve ocaklı askerlerinin bir kısmı Osmanlı-İran arasında yaşanan kısa süreli sükûn döneminde isyan hareketlerinin örneğidir. Yine başka bir örnekte İstanbul'dan İran üzerine yapılacak olan seferde Van Eyaleti'ne gönderilen yirmi dokuzuncu cemaat ve kırk sekizinci bölük ortaları askerlerinin burada bulunan ahaliye zulmettikleri ve eşkıyalık faaliyetlerine giriştikleri için sorumlu olunan iki bölük ortalarına gereken cezanın verilmesine dair hüküm gönderilmiştir. Osmanlı Devleti, İran üzerine yapacağı seferlerde gerekli görülen ordu ihtiyacını Van üzerinden İran'a gönderirdi. Bu nedenle Van Eyaleti'ne gönderilen askerlerin bir kısmı bölgede eşkıyalık faaliyetlerine girişebiliyordu.

Osmanlı Devleti özellikle sefer dönemlerinde Van Eyaleti'nde yaşanan bu gibi eşkıyalık faaliyetlerinin ve otorite boşluktan kaynaklı meydana gelen başıbozuk davranışların önüne geçmek için görevliler gönderiyordu. Çünkü İran üzerine yapılan seferlerde Van beylerbeyi Tebriz seferiyle görevlendirildiğinden, bölgede otorite boşluk meydana geliyordu. Bununla ilgili gönderilen bir hükümde şu ifadeler yer almaktadır; Van Eyaleti'nde artan eşkıyalık faaliyetlerin önüne geçmek ve bölgeye yeni atanan valinin gelene kadar bölgeyi idare etmesi için Halep valisi vezir Ali Paşa görevlendirilmiştir.⁵⁴⁶ Bunun yanı sıra Diyarbakır valisi Abdullah Paşa'nın Van

⁵⁴⁴ BOA, İE., DH. Dosya- Gömlek No., 29/ 2588, s. 1.

⁵⁴⁵ BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 129/ 718, s. 196

⁵⁴⁶ BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 129/ 57, s. 13.

Eyaleti'nde meydana gelen isyan hareketlerini ortadan kaldırmak ve bölgede asayiş sağlamaya için görevlendirilmiş.⁵⁴⁷

Osmanlı merkezi yönetimi Van Eyaleti'nin Osmanlı-İran sınırında olması hasebiyle büyük önem vermiş, olabildiğince otorite boşluğunun önüne geçmeye çalışarak idarelerin tayinini yapmaya çalışmıştır. Örneğin 1173/1760 tarihli başka bir kayıta ise, Van muhafızı ve Erzurum Eyaleti eski valisi Şahsuvarzade vezir Mustafa'yı Van valiliğine atandığı görülmektedir. Atanma gerekçesinde de Van Eyaleti'nin İran'a sınır olması nedeniyle valisiz kalmasının güvenlik ve asayiş problemi meydana getireceği belirtilmiştir. Bundan dolayı Mustafa Paşa'nın adamlarını alarak bir an önce Van'a ulaşması, kaleyi ve eyalet çevresini muhafaza etmesi istemiştir.⁵⁴⁸

Serhat bölgesinde bulunan Van Eyaleti'nde bu gibi sorunların yaşanmaması ve bölgede eşkıyalık faaliyetleri yapan aşiretlerin haklarından gelinmesi yönünde talimatlar verilmiştir.⁵⁴⁹ Bu bağlamda özellikle sefer dönemlerinde eşkıyalık olayların yaşanmaması için, bölge valilerini sürekli emirnameler gönderilmiştir. Çünkü olası bir karışıklık sefer lojistiğinin durmasına veya aksamasına neden oluyordu. Bölgede ortaya çıkan asayişsizlikler nakliye ve nakliye vasıtalarında olumsuz etkilenmesine ve aksamasına sebep oluyordu.

İran seferlerinde önemli bir faktör olan nakliye vasıtaları Seferlerde lojistik desteğin güvenli ve zamanında ulaşması açısından son derece önemliydi. Olası bir aksaklığın önüne geçebilmek için, yakın kaza ve sancaklardan nakliye vasıtaları temin edilirdi. İran üzerine yapılan seferler çok geniş ve birden fazla cephede hareket edildiği için, bölgeye gönderilecek zahire, mühimmat vb. eşyaların zamanında ulaştırılmasını güçleştiriyordu. Sancaklardan temin edilecek olan hayvanların temini için, mübaşirler görevlendiriliyordu.⁵⁵⁰ Yük hayvanları içerisinde develer son derece önemli bir vasıtalar idi. İri cüsseleri ve ağırlığından fazla yük taşıma kapasitesine sahip olduğu için, seferlerde develer son derece önemli bir vasıta olarak görülüyordu. Bunun için devlet temin edilecek olan develerin başına Başbuğ⁵⁵¹ tayin etmiştir. Develer temin edilirken

⁵⁴⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 92, s. 21.

⁵⁴⁸ BOA, C. HD. Dosya- Gömlek No., 313/15606.

⁵⁴⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 131/ 733, s. 283.

⁵⁵⁰ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 66, BOA. MAD. Nr. 3606, s. 38,

⁵⁵¹ İhrac olunan develerin her sancakda a'yan-i vilayetden birer ve ikişer kimesne başbuğ olub ve develeri kendi yanlarına alub ve katar devenin birer sarbanları olub develerin kendi yanlarına alub develerin

uygulanan mesafelere göre kiralanırdı. Seferlerde Van Eyaleti'ne gönderilecek zahire ve mühimmat mesafeye göre belirlenmiştir.⁵⁵²

18. yüzyılda başlayan Osmanlı- İran savaşlarında, Erzurum- Van arasında mühimmat taşıyan develerin kiralari 13 kuruş olarak belirlenmiştir.⁵⁵³ Osmanlı Devleti seferde lojistik desteğin sağlanmasında kullandığı bir diğer vasıta hayvanı ise beygir ve katırlardır.⁵⁵⁴ Develere oranla beygir ve katırların çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kiralanen katır ve beygirlerin maliyetleri daha düşük olmuştur. Örneğin Erzurum- Van hattında taşınan mühimmat develerle 13 kuruşa taşınırken, beygirlerle taşınması ise 8 kuruş olarak belirlenmiştir.⁵⁵⁵ Develere göre temin edilmesi ve kira ücreti uygunluğu nedeniyle daha çok katır ve beygir vasıtaları kullanılmıştır.

Sefer için gerekli olan hayvanların ve ikmalin tedariki için görevlendirilen görevliler zaman zaman emirlerin uygulanmama durumları oluyordu. Buda İran üzerine yapılan seferlerde ulaşım ve güvenliği tehlikeye atıyordu. Ayrıca uygulanmayan emirler neticesinde ihmaller ve yolsuzluklar gibi bir takım sorunlar ortaya çıkıyordu. Devletin belirlemiş olduğu görevliler, yine devletin belirlemiş olan zeamet tımar sahiplerinden fazla akçe alarak halka zulmettikleri görülüyor. Örneğin Van Eyaleti'nde alaybeyi olarak göreve getirilen bazı kişilerin hak etmedikleri halde zeamet ve tımar sahiplerinden fazla akçe aldıkları görüldüğü, bunların yerine her sancakta göreve uygun olan kişilerin getirilmesi emri verilmiştir.⁵⁵⁶ Benzer bir diğer olay, Van Kalesi neferatı ocaklığı olan ve Harput Kazası'nın avarız ve nüzül vergisini toplamak için gelen memurların defterde belirlenen ücretin üstünde ücret isteyerek halkı zor durumda bırakmıştır.⁵⁵⁷ Sefer zamanında ordunun zahire ve mühimmat ihtiyacının en önemli kaynağı reayaydı.⁵⁵⁸ Çünkü Van Eyaleti, bazı dönemlerde kıtlık ve isyan dolayısıyla vergiler istenildiği oranda toplanmamaktaydı. Bundan dolayı sefer masrafları için halktan yardım isteniyordu.⁵⁵⁹

semerleri ve havutları - tekmi olub ve beher mehar devenin ikişer çift çuvalları ve urganları ile asla irtifakları olmamak üzere ihrac ve beher mehar deveye onar kile şair mübayea ve tahmil ve doğru gönderüb. Hacı Mustafa Ağa, *Karaosmanoğullarına Ait Bazı Vesikalar*, Tarih Vesikaları, C. II, S.9, s. 304.

⁵⁵² Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 39.

⁵⁵³ BOA, D. BŞM. ERG. Dosya Nr. 4.

⁵⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu, "At İslami Devir", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, s. 28-31.

⁵⁵⁵ BOA, MAD.D, Defter Nr., 3288, s. 181.; Nr 1943, s. 16-18.

⁵⁵⁶ BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 120/ 301, s. 71.

⁵⁵⁷ BOA, AE. SAMD., III, Dosya- Gömlek No., 44/ 4402, s. 1.

⁵⁵⁸ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 73.

⁵⁵⁹ BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 129/ 462, s. 127.

1718/1719 yılında yazılan bir hükümde Van eyaletindeki kadılara ve şehir görevlilerine ilişkin şu ifadeler yer verilmiştir; Van valisi vezir Ali Paşa'nın arzuhalı üzerine eyaletin gelirinin azlığından dolayı eskiden beri uygulanmakta olan mutad-ı kadim üzere halkın yardımına başvurulmuştur.⁵⁶⁰ Ancak Uzun süren savaş ve zaman zaman usulsüzce alınan vergiler nedeniyle devlet-reaya arasında da bazı sorunlar doğuruyordu. Örneğin Van beylerbeyi Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde; birkaç seneden beri devam eden seferler dolayısıyla halkın vergi yükünden dolayı sıkıntı çektiği belirtilmiştir. Bundan dolayı barış döneminde reayadan sefer dolayısıyla alınan vergilerde esnek olunmaları ve ağır vergi yükünden kaçınılmasını istenmiştir.⁵⁶¹

Netice itibarıyla uzun süren savaşlar nedeniyle cephe ardında ki halkın ağır vergilerden yorgun düşmüş. Bu nedenle tımar ve zeamet sahiplerinin seferlere katılmayarak firar ettikleri ve bundan dolayı yerlerin boş kaldığı görülmektedir.⁵⁶² Devam eden savaşlar neticesinde halk vergilerini ödeyemez duruma gelmiş, yaşanan bu gibi sıkıntılar isyanları beraberinde getirmiştir. Bu durum seferde lojistik desteğin aksamasına neden olmaktaydı. Bundan kaynaklı ulaşımda ciddi problemlere meydana gelmekteydi.

4. 4. Nakliye Vasıtalarının Temini

Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu geniş sınırlara ve birçok devlete komşu olmasından kaynaklı yaşanacak olası bir savaş durumunda, devleti en çok meşgul eden sorunlardan biri hiç şüphesiz nakliye sorunu olmuştur. Savaş öncesinde ve sonrasında ordu için gerekli olan iâşe ve ikmalin zamanında savaşın yaşandığı hudud bölgelerine nakli önemli bir durum idi. Çünkü sefer zamanında istenilen başarı ve sonuçların elde edilmesi için, orduya gönderilecek olan erzak ve mühimmatın zamanında teslim edilmesi ile alakalıydı. Bunun için, Osmanlı Devleti sefer öncesinde ordunun lojistik ikmalini zamanında sağlamak üzere kapsamı geniş bir organizasyon sürecine giriyordu. Orduya gerekli olan iâşe ve mühimmatın sevki için, kara ve deniz yolu olmak üzere iki ana yol

⁵⁶⁰ BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 462, s. 127.

⁵⁶¹ Van beylerbeyi Mehmed Paşa'ya: Barış anlaşmasının akdedilmesinden sonra Devlet-i Aliyye'de bulunan reaya fukarasının mutlu ve müreffeh olmaları istendiğinden bundan sonra kanunsuz vergilerin menedilmesi ve ahali üzerinden zulmün kaldırılması için çıkarılan emre rağmen vüzera, beylerbeyleri ve mütesellimlerden bazılarının eşkiyanın defedilmesi için aldıkları emri menfaat celbine vesile ittihaz ederek kanun ve emirler hilafına ahaliye zulmettikleri haber alındığından birkaç seneden beri seferler dolayısıyla vergilerin çokluğundan sıkıntı çeken ahalinin barış zamanında bu şekilde zulm ile rencide edilmemesi, zulme cesaret edenlerin cezalandırılması, BOA, A. DVNSMHHM. d., Defter Nr., 127/ 1161, s. 268.

⁵⁶² BOA, A. DVNSMHHM. d., Defter Nr., 129/488, s. 131.

seçeneği kullanırdı. Kara ve deniz yolları ile gerçekleştirilen nakliye seferleri belirlenen liman veya hudut bölgelerindeki ileri karakol vasfı gören vilayetlere taşınırdı. Deniz yolu ile gerçekleştirilen seferlerde derinlik, genişlik, konumu gereği nehir taşımacılığı da mevcut idi. Fırat ve Dicle nehirlerinin yanı sıra Van Gölü'nün de bulunduğu konumu ve büyüklüğü açısından önemli bir ulaşım yolu olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bölümümüzde Osmanlı Devleti için son derece önemli bir mesele olan nakli yolları ve bu yollarda kullanılan nakli vasıtalarından bahsedilecektir.

4. 4. 1. Kara yolu

Osmanlı Devleti'nde cereyan eden savaşlarda devleti en çok meşgul eden sorunlardan biri hudut bölgelerine gönderilecek olan malzemelerin belirlenen menzillere nakli olmuştur. Osmanlı Devleti 1722 yılında Safevi topraklarına üç cepheden harekâta başladığından ve ordunun lojistik ikmalini karşılamak amacıyla kapsamlı bir sefer organizasyonunu planladı. Osmanlı Devleti'nin büyük ve geniş bir coğrafyaya sahip olmasından dolayı iyi bir sefer organizasyonuna ihtiyaç duymaktaydı. Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğu ana yollar, menziller ve tali yollar ile birlikte sefer dönemlerinde kullanabileceği düzenli ve sistemli bir yol ağı oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti, Safevi topraklarına düzenlemiş olduğu seferlerde, kullanılmak üzere gönderilen erzak ve mühimmatın sevkini kara ve deniz olmak üzere iki yolla sevk ediyordu. Ayrıca genişliği açısından nehir ve göller de mühimmat ve erzak sevkinde kullanılan ilave yol güzergâhıdır. Coğrafi şartların etkisinin çokça görüldüğü Doğu seferlerinde ekseriyetle kara yolu taşımacılığı kullanılmaktaydı. Ancak hububat ve mühimmatın taşınmasının masraflı olması, yolların bakımsızlığı ve tedarik edilen vasıtaların zaman zaman yetersiz kalması nedeniyle seferde istenilen sonuçlar elde edilemiyordu. 16. yüzyılda olduğu gibi 18. yüzyılda da aynı sorunlar yaşanıyordu. Örneğin 16. yüzyıla ait bir arşiv belgesinde de Van'a gönderilmek için Diyarbakır'dan 200.000 akçeye alınan buğday, 13 günlük süren yolculuk sonrasında 1.500.000 akçe nakil ücreti ödendikten sonra Van Eyaleti'ne ulaştırılmıştır. Satın alına buğdayın nakliye ücretiyle birlikte maliyeti 2.700.000 tutarına ulaşmıştır.⁵⁶³ Buda buğdayın fiyatında ciddi artışların yaşanmasına sebep oluyordu. Ayrıca buğdayın taşınması için 25.000 ata ihtiyaç

⁵⁶³ Güçer, XVI- XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergi, s. 29.

duyulduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı Divan-ı Hümayundan alınan bir kararla Van’a sevk edilecek buğdayın maliyetinden dolayı izin verilmemiş, sadece 200 kile buğdayın gönderilmesine karar vermiştir.⁵⁶⁴ Hububatın geriye kalan kısmının ise çevre bölgelerden temin edilmesini için Beylerbeyine emir gönderilmiştir.⁵⁶⁵ Hazineye büyük yük bindiren kara yolu taşımacılığı özellikle sefer dönemlerinde masraf daha da katlanıyordu. Bu nedenle devlet hazineye büyük bir yük olan nakliye maliyetini hafifletmek maksadıyla bu işi zeamet ve tımar sahiplerinin sorumluluğa veriyordu.⁵⁶⁶

Devlet sefer dönemlerinde erzak malzemelerin taşınması için kullandığı kara yolunda uygulamış olduğu yöntemler, kullanmış olduğu vasıtalar nedeniyle iki gruba ayrılırdı. Seferlerde ulaştırılması gereken nakliyat malzemelerin karadan yük hayvanı ve yük arabası olarak iki şekilde gönderilmekteydi.⁵⁶⁷ Seferde kullanılan yük hayvanları temini, iklim şartlarında nedenlerden kaynaklı çeşitlilik gösterebilmekteydi. Kara ulaşımında deve, beygir, katır, merkep gibi hayvanlar daha çok yük hayvanı olarak kullanılmaktaydı. Öküz ve manda ise yük arabası kullanımı için temin edilirdi.⁵⁶⁸

Gerek dayanıklılığı ve gerekse yük kapasitesi nedeniyle Osmanlı Devleti’nde yük taşımacılığında ilk sırayı her zaman deve⁵⁶⁹ almıştır.⁵⁷⁰ Çünkü develer zorlu koşullara dayanabiliyor ve 25. kg’a kadar yük taşıyabilmekteydiler. Bu nedenlerden dolayı develer Osmanlı Devleti için önemli bir yük hayvanı olmuştur.⁵⁷¹ Konargöçerlerden temin edilen bu develer İran seferleri sırasında Trabzon- Erzurum- Van hattında erzak ve mühimmatın taşınması için kullanılmıştır.⁵⁷² Develer daha çok Türkmen konargöçerlerden temin ediliyordu. Ancak İran seferlerinde bazı Kürt aşiretlerinden de temin edilirdi. Nitekim Adana çevresinde bulunan Lekvanik Kürt aşiretleri ile Amasya bölgelerinde bulunan Milli aşiretlerinden de develer temin ediliyordu.⁵⁷³ Sefer dönemlerinde İran sınırında

⁵⁶⁴ Güçer, XVI- XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergi, s. 28-29.

⁵⁶⁵ Güçer, XVI- XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergi, s. 30.

⁵⁶⁶ İşbilir, XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri, s. 67.

⁵⁶⁷ Işık, Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750), s. 22.

⁵⁶⁸ Işık, Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750), s. 22.

⁵⁶⁹ Devler ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmet Önkal- Nebi Bozkurt, “Deve”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994, s. 222-226.

⁵⁷⁰ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 33.

⁵⁷¹ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 33.

⁵⁷² Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 35.

⁵⁷³ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 35.

orduya lojistik destek sağlanması için, Anadolu ve Rumeli kazalarından da yük hayvanları temin ediliyordu. Örneğin 1724-1725 yıllarında Rumeli kazalarından sefer için toplanan yaklaşık 1.700 adet deve, önce İstanbul'a buradan da Tebriz Seraskeri olan Abdullah Paşa'nın emrine verilmek üzere Van Eyaleti'ne gönderilmiştir.⁵⁷⁴

Osmanlı Devleti, kara ulaşımı için kullandığı binek hayvanlarını kiralama veya satın alma usulüne uygun olarak iki yöntem uygular. Uygulanan bu yöntemler devlete olan maliyetine göre şekillenmekteydi. Örneğin develerin daha çok tercih edilmesinin sebebi, fiyat ve kapasitesi bakımında daha uygun olmasından kaynaklı tercih ediliyordu. Sefer dönemlerinde Osmanlı Devleti herhangi bir aksaklığın yaşanmaması için, ücret miktarını öncesinden verilmesi hususunda son derece özen göstermiştir. Bu yönde temin edilen develerin sahiplerine belirlenmiş olan üç aylık kiralari ödeniyordu.⁵⁷⁵ Çünkü sefer dönemlerinde belirlenen ve gönderilmesi gereken develerin gönderilmediği durumlar olabiliyordu. Böylelikle yük hayvanları açısında oluşacak olası engeller önlenmeye çalışılıyordu.

1734 yılında Adana, Antep ve Ruha kadılarına gönderilen bir emirde, İskenderun İskeleyi'nden Musul canibinde bulunan Osmanlı ordusuna gönderilmesi gereken top, barut gibi mühimmatın nakli için gerekli olan develer gönderilmemiştir. Kadıların develeri rehavetten kaynaklı göndermediği ve develerin biran önce İskenderun limanına gönderilmesi emredilmiştir. Ayrıca böyle bir durumun tekrar yaşanması durumunda ve develer belirlenen zamanda teslim edilmediği takdirde özürlerinin kabul edilmeyip sorumluluğu olan kişilerin cezalandırılacakları bildirilmiştir.⁵⁷⁶

Develer için ödenen kira ücretleri belirlenen mesafeye göre hesaplanıyordu. Sefer döneminde lojistik üs olarak kullanılan Van Eyaleti'nden, Tebriz-Revan bölgelerine gönderilecek olan zahire ve mühimmatın kira ücretini belirlemek için mesafe hesaplaması yapılırdı.⁵⁷⁷

⁵⁷⁴ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 37.

⁵⁷⁵ BOA. C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 25894, 33803, s. 1.

⁵⁷⁶ Kemal Erkan, *1734- 1735 Osmanlı- İran Savaşı Mühimme Defteri (Ramazân 1146- Zilhicce 1147)*, Çamlıca Basım Evi, İstanbul 2011, s. 9-10.

⁵⁷⁷ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 33.

Tablo: 5. İran Seferlerinde Kullanılan Develerin Bölgelere Göre Kira Ücreti.⁵⁷⁸

Güzergâh	Yük Hayvanı	Malın Cinsi	Kira Ücreti (Kuruş)
Erzurum-Tiflis	Deve	Mühimmat	14
Erzurum-Van	Deve	Mühimmat	13
Erzurum- Tebriz	Deve	Mühimmat	14
Erzurum Revan	Deve	Mühimmat	9

Kiralama usulü Osmanlı Devleti için masraflı olsa bile, sadece sefer dönemlerinde kiraladığından ve sulh dönemlerinde yük hayvanlarının barınma ve otlatma ihtiyaçları gibi masraflardan kurtulduğu için bu yöntem devlet için avantajlı hale geliyordu.⁵⁷⁹ Osmanlı Devleti, sefer dönemlerinde kullandığı bir diğer yük hayvanları ise beygir ve katırlardır.⁵⁸⁰ Develer kadar yük taşımacılığında öküz, katır, merkep ve bargirlerden de etkili bir şekilde yararlanılmıştır. Özellikle Trabzon- Erzurum hattından gönderilen lojistik ikmal maddeleri, bölgenin coğrafi koşulları nedeniyle sarp arazilerden oluşmaktaydı. Bundan kaynaklı bu güzergâhta bargir ve katırlar kullanılmıştır. Çünkü bargir ve katırlar sarp arazi koşullarına dayanıklı olmaları onların rağbet görmelerine neden olmuştur.⁵⁸¹

Arşiv kaynaklarında Trabzon- Erzurum yol güzergâhlarının engebeli ve arazinin sarp oluşu ile ilgili çok sayıda kayıt bulmak mümkündür. Trabzon- Erzurum hattından Van Eyaleti'ne gönderilen zahire ve mühimmatlar önceden belirlenen eyalet ve sancaklardan temin edilen katır ve bargirlerle nakliyesi sağlanırdı.

⁵⁷⁸ Bu tablo Serdar Genç'in "Lale Devrinde Savaş" adlı eserinden yararlanarak hazırlanmıştır. *BOA. D. BŞM. ERG.*, Nr. 4.

⁵⁷⁹ İşbilir, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi; İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", s. 26.

⁵⁸⁰ Atların Osmanlı Devleti döneminde kullanımı için detaylı bilgi için bkz. Halaçoğlu, "At İslami Devir", s. 28-31.

⁵⁸¹ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 42.

Tablo: 6. Trabzon'dan Zahire ve Mühimmat Nakliyesi için Eyalet ve Sancaklardan Temin Edilen Katırlar.⁵⁸²

EYALET- SANCAKLAR	KATIR
Kastamonu	300
Ankara ve Kengiri	200
Sivas- Tokat- Merzifon- Amasya	400
Bolu	400
Toplam	1300

Erzurum gümrüğüne gönderilen zahire ve mühimmat için kullanılan beygir ve katırlar, yine develerde olduğu gibi kiralanıyordu.⁵⁸³

Tablo: 7. 1723-1725 Yıllarında İran Seferlerinde Kullanılan Beygirlerin Nakliye Ücretleri.⁵⁸⁴

Güzergâh	Taşınan Malın Cinsi	Kira Ücreti (Kuruş)
Trabzon- Erzurum	Mühimmat	5
Erzurum- Van	Mühimmat	8

Osmanlı'da sefere çıkan ordunun iaşesini ve mühimmat ikmalini sağlanması için istenilen miktarda yük hayvanı temin etmek oldukça güç bir durumdu. Sefer kararı sonrasında devlet ordunun ihtiyacı olan kaynaklardan⁵⁸⁵ evvel, bu kaynakları taşıyacak olan hayvanatı temin etmeye çalışıyordu. Çünkü sefer zamanı hayvan tedarikinde sıkıntılar yaşanabilmekteydi. Örneğin İstanbul'a taşınması gereken hububat yük hayvanı bulunamadığı için taşınamamıştır. Bunun için ise yazılan bir hükümde her köylü kendi hayvanlarıyla mühimmat taşımaya karar verilmiştir. Zaman zaman yaşanan bu

⁵⁸² BOA, MAD, Defter No., 3375, s. 199-200

⁵⁸³ İşbilir, Savaş ve Bölgesel Ekonomi; İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu, s. 26-28.

⁵⁸⁴ Bu tablonun oluşturulmasında yararlanılan Kaynaklar; BOA. D. BŞM. ERG. Nr. 4, BOA, MAD. Defter No., 3288, s. 181; BOA. D. BŞM. ERG. Nr 4: Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş İran seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

⁵⁸⁵ Güçer, XVI- XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergi, s. 30.

sorunların temel sebebi; yük hayvanlarının büyük bir çoğunluğunun konargöçer aşiretlerden temin edilmesidir. Çünkü konargöçer aşiretler bulundukları yerlerde sabit kalmadıkları için, istenilen zamanda bulunamıyor ve onların hayvanlarından istenildiği şekilde faydalanılmıyordu.⁵⁸⁶ Yaşanan bu gibi olumsuz durumlarda devlet bedeli karşılığında reayanın elinde bulunan yük hayvanlarınca taşıttırırdı. Nitekim 1610 yılında Trabzon'dan Van kalesine gönderilmek üzere gereken mühimmatın taşınması için, Trabzon'da bulunan reayanın davalarına yüklenerek taşınması için hüküm gönderilmiştir.⁵⁸⁷

Merkezden veya çevre eyaletlerden Van Eyaleti'ne gönderilen mühimmat ve zahirelerin orduya gönderilmesi yine kara yolu ile gerçekleştirildiği için buradan da gerekli yük hayvanlarının tedarik edilmesi gerekiyordu. Burada bulunan zahirenin gönderilmesi için gereken yük hayvanlarının sancaklardan veya civar eyaletlerden temin edilirdi. Yazılan bir hükümde şu ifadeler yer almaktadır; Hala Tebriz seraskeri olan Abdullah Paşa'ya ve maiyetindeki askerlere gönderilmek için Van ve Edremid ambarlarında nakledilen zahirelerin Tebriz'e gönderilmesi için Şelve, Malazgirt ve Diyadin sancaklarından temin edilen katır, öküz ve merkepler Van- Edremid'e gönderilmiş buradaki zahireler yük hayvanlarıyla Tebriz'e taşınmıştır.⁵⁸⁸

Karayolu taşımacılığında toplanan hayvanlar ilk olarak İstanbul ve civarından toplanmaktaydı. Bununla birlikte burada bulunan mühimmat ve zahireler daha sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden toplanan hayvanlar ile birlikte Van, Erzurum ve Diyarbakır gibi merkezlere gönderilir mühimmatın dağıtımı buradan da sefer bölgelerine yapıldı.⁵⁸⁹ 1724- 1725 yıllarında başlayan İran savaşlarında Rakka valisi ve Tebriz seraskeri Abdullah Paşa görevlendirilmiştir. Görevlilerin mahiyetindeki ordu için gerekli olan zahirenin Van ve Edremid ambarlarından tedarikinin sağlanması için Yakup Paşa'ya gerekli olan yük hayvanlarının temin edilmesi için görevlendirmiştir.⁵⁹⁰ Alınan emir üzerine Yakup Paşa, Malazgirt, Şelve ve Diyadin sancaklarından temin ettiği öküz, katır ve merkep ile askerlerin ihtiyacı olan zahireyi herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması için

⁵⁸⁶ Güçer, XVI- XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergi, s. 30-31.

⁵⁸⁷ BOA. MAD. Defter Nr., 3020.

⁵⁸⁸ BOA, C. AS, Dosya- Gömlek Nr., 923/ 39905, s. 1.

⁵⁸⁹ Işık, Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750), s. 25.

⁵⁹⁰ BOA, C.AS. Dosya- Gömlek Nr., 923/ 39905, s. 1.

ivedilikle belirlenen yere ulaştırmaya çalışmıştır.⁵⁹¹ İaşe ve mühimmat için gerekli olan bu yük hayvanlarının temin edilmesi ve kiralama bedelleri de zaman zaman artışlar gözlemlenmiştir.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Erzurum- Van arasında yollarındaki taşınan mühimmat ve zahire maddelerinin yıl içerisinde kira artışlarının arttığı görülmektedir. Ayrıca burada yükün cinsine göre de kiralara farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin aynı yıl içerisinde taşınan mühimmatın kira ücreti 6 kuruş iken, taşınan demirin kira ücretinin 9 kuruş olduğu görülüyor. Buda kira bedelinin mesafeye göre belirlendiği gibi malın ağırlığı ve cinsine göre de farklılık arz ettiği görülmektedir.

Tablo: 8. Erzurum- Van Kara Yolunda Taşına Malların Kira Ücretleri.⁵⁹²

Güzergâh	Taşınan Malın Cinsi	Kira Ücreti (Kuruş)	Yıllar
Erzurum- Van	Mühimmat	4	1722
Erzurum- Van	Mühimmat	6	1723
Erzurum- Van	Mühimmat	8	1724
Erzurum- Van	Demir	9	1723

Karayolu taşımacılığında kullanılan bir diğer nakliye vasıtaları ise arabalardır. Manda ve öküzlerin kullanıldığı bu arabalar sefer dönemlerinde nakliye vasıtaları olarak orduya zahire ve mühimmat taşımaktaydı. Arabalar, kullanılan beygir, katır ve merkeplere kıyasla 600 ve 1.000 kg arası yük taşıma kapasitesi ile daha çok kullanışlı ve elverişliydi.⁵⁹³ Ancak bu arabaların İran seferlerinde kullanımının yaygın olmadığı görülüyor. Yük taşıma kapasitesi daha çok olmasına karşı fazlaca rağbet görmemiştir. Çünkü arabaların çabuk bozduğundan ve her bir araba için bir görevlinin olması gerektiğinden arabaların masrafları büyük bir yük teşkil ediyordu.⁵⁹⁴ Devlet masraflardan kaçınmak için birbirine bağlı 5-6 deveyi bir kişinin idaresine vererek bu masrafı

⁵⁹¹ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek No., 923/ 39905, s. 1.

⁵⁹² Bu tablonun oluşturulmasında BOA, MAD., Defter No., 1943, s. 16-17. Genç, *Lale Devrinde Savaş İran seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, adlı eserinden ve arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

⁵⁹³ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 46.

⁵⁹⁴ Tekeli, İlhan- Selim, İlkin. “Osmanlı İmparatorluğu’nda On dokuzuncu Yüzyılda Araba Teknolojisinde ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler”. Çağını Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri. (haz. E. İhsanoğlu - M. Kaçar), IRCICA, İstanbul 1995, s. 407.

azaltmaya düşünmüştür. Bu durumun tek nedeni masrafların fazlalığı değildi, coğrafi koşullar ve arazinin engebeli oluşu önemli bir faktördü.

Bu durumun en belirgin nedeni coğrafi koşullar ve arazinin yapısıdır.⁵⁹⁵ Daha öncede zikredildiği üzere arazilerin sarp ve engebeli olması yük arabalarının kullanılmasını imkânsız hale getiriyordu. Örneğin Trabzon- Erzurum- Van hattı üzerinde bulunan ve Bayburt'a kadar bulunan yolların engebeli, bataklık ve tepelerden oluşması bu yollarda yük arabalarının kullanımını kısıtlamaktaydı.⁵⁹⁶ Ancak bazı durumlarda yük arabalarının kullanımı zorunlu duruma gelebiliyordu. Çünkü Arabalar kapasiteleri gereğinden daha fazla yük almasında kaynaklı Trabzon- Van hattına gönderilecek zahirelerin 35 ile 40 gün gibi uzun bir sürede gittiğinden kaynaklı, askerlerin zahire sıkıntısı gibi sorunlar yaşamaması için yük arabaları kullanıldığı da oluyordu.⁵⁹⁷

Döneme ait kullanılan arabaların kapasiteleri hakkında net bir bilgi veya veri sunmak mümkün olmasa da, bilinen bir gerçek şu ki kullanılan yük arabalarının taşıdığı ağırlık kapasiteleri neredeyse 1000 kg ağırlığa kadar ulaşmakta olduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁸ Sefer zamanında ordunun ihtiyacı olan zahire ve mühimmatının taşınması için kullanılan yük hayvanları gidiş ve dönüşlerin devletin belirlemiş olduğu güvenli kişilerle sağlanmaktaydı.⁵⁹⁹ Belirlenen hayvanların kira ücretleri nakdi olarak veriliyordu. 1726 tarihli bir hükümde, ordunun ihtiyacı olan mühimmat ve zahirenin nakliyesi için kiralanmış olan katırların 53 günlük kira ücreti için 19.956 kuruş ödenmiştir.⁶⁰⁰

Nakliyenin ehemmiyeti ve devamlılığı için gerçekleştirmiş olduğu organizasyonlu lojistik ikmalin kontrolünü sağlamak için devlet tarafından seçilen görevliler tarafından yönetiliyordu. Çünkü oluşabilecek olası aksaklıklar veya sorunların önüne geçmek

⁵⁹⁵ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 47.

⁵⁹⁶ Temal Öztürk, *İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1699/1723-1746)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 157.

⁵⁹⁷ BOA. MAD. Defter Nr., 3598, s. 231, Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 48.

⁵⁹⁸ Ümit Ekin, *XVII- XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 63.

⁵⁹⁹ BOA. MAD. Defter Nr., 3606, s. 50.

⁶⁰⁰ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 910/ 39292, s. 1.

isteniyordu. Bu denli yapılan organizasyonlu lojistik ikmale rağmen yaşanan olumsuzlukların ana sebebi iklim koşullarının elverişsizliğinden kaynaklanmaktadır.⁶⁰¹

4. 4. 2. Deniz yolu

Osmanlı Devleti sefer hareketi sırasında ordunun temel ihtiyacı olan ikmalin sağlanmasında kullanılan kara yoluna göre daha hızlı, daha kolay ve daha ucuz olan deniz ve nehir taşımacılığını mümkün oldukça kullanmaya çalışmıştır. İran üzerine yapılan seferlerde zahire ve mühimmatın yol boyu deniz veya nehir yolu ile cepheye kadar götürülmesi coğrafi şartlar nedeniyle pek mümkün olmuyordu. Bu nedenle sevkiyat deniz- kara ve nehir taşımacılığı ile aynı anda gerçekleşiyordu. İran üzerine yapılan seferlerde deniz yolu ile nakledilen mallar iki ana yoldan sağlanmaktaydı. Bunlar; İstanbul- Trabzon ve İstanbul- İskenderun hatları şeklinde gerçekleşmekteydi.⁶⁰² Gemi taşımacılığında kullanılan bir diğer yol ise Van Gölü'ydü. Özellikle sefer dönemlerinde gemi taşımacılığında önemli bir yere sahipti. Van Gölü yüz ölçümü bakımından Türkiye'nin en büyük gölüdür. Gölün deniz seviyesinden yüksekliği 1646 metre, yüzölçümü 3713 km² ve derinliği ise 450 metre üzerinde olup su oranı soda ve tuzludur.⁶⁰³

Van Gölü ismi dönemin kaynaklarında çeşitli isimlerle zikredilmiştir. Antik kaynaklarda Assur deyimlerinde Nairi'nin Yukarı Denizi/ Nairi'nin Dalgalı Denizi olarak zikrediliyordu.⁶⁰⁴ İslam fetihleriyle birlikte Arap kaynaklarında Van Gölü; Ahlat veya Erciş Gölü olarak zikredilmiştir.⁶⁰⁵ Dönemin arşiv kaynaklarında 18. yüzyıla (1724/1725) ait bir belgede Van Denizi olarak zikredilmiştir.⁶⁰⁶ Van Gölü'ne sahili bulunan sancaklarda çeşitli liman ve iskeleler mevcut bulunuyordu. Bunlar Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminde; Van, Vastan (Gevaş), Tatvan, Ahlat, Adilceviz, Erciş ve Bargiri (Muradiye) göle kıyısı bulunan önemli sancak merkezleridir.⁶⁰⁷ Van Gölü çevresinde bulunan yerleşim birimleri, Osmanlı dönemi öncesinde de gemicilik

⁶⁰¹ Serdar Genç, "III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması Ve Nakliye Vasıtaları (1722-1725)", *History Studies*, C. 4, Ankara 2012, s. 248.

⁶⁰² Yetiş, *Osmanlı- İran Savaşları (1722-1746)*, s. 28.

⁶⁰³ Ersin Güngördü, *Türkiye'nin Coğrafyası*, Geliştirilmiş 3. Baskı, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 59.

⁶⁰⁴ M. Taner Tarhan, "Urartu Krallığı'nın Başkenti Tuşpa M.Ö 840-590", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 21, İstanbul 2011, s. 65.

⁶⁰⁵ Nejat Göyünç, "Van Tarihi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Yıl 2001, s. 198.

⁶⁰⁶ BOA. C. AS., Dosya- Gömlek Nr., 1049/ 46106, s. 1.

⁶⁰⁷ Kılıç, "Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret", s. 5.

faaliyetleri yapıldığı bilinmektedir. Bölgede hakimiyet süren Ahlat-şahlar döneminde Ahlat- Erciş ile Ahlat- Tatvan- Van arasında gemicilik faaliyetleri yapılyordu.⁶⁰⁸

Osmanlı döneminde ise Van Gölü ile ilgili ilk bilgileri Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan Irakeyn seferlerinde görmekteyiz. Sefer döneminde Mimar Sinan, Van Gölü'nde 3 adet kadirga yapmak için görevlendirilmiştir.⁶⁰⁹ Devlet tarafından askeri amaçla kullanılacak olan gemilerin imalatı esnasında Mimar Sinan'ın da orada bulunduğunu anılarda ifade etmiştir.⁶¹⁰ 17. yüzyılın ortalarında gelindiğinde Van Gölü'nde çeşitli amaçlarla kullanılan yaklaşık 50 civarında geminin bulunduğu belirtilmektedir.⁶¹¹ Yine dönemin seyyahlarından olan Tavernier ise, 17. yüzyılın ortalarında Tatvan limanında yaklaşık olarak 20 ila 30 büyük kayığın yerleşebileceğinden bahsetmektedir.⁶¹²

Van Gölü'nde işletilmek için imal edilecek olan gemilerin yapımı devlet iznine bağılı idi.⁶¹³ Gemi yapımı, büyüklüğüne göre gemi taşımacılığı olsun, İstanbul'dan izin alamayan hiçbir deniz taşıtının gölde taşımacılık yapması veya gemi üretimi mümkün değildi.⁶¹⁴ Gemi imalatının devlet nezdinde izne tabi olarak belirlenmesinin altında yatan bazı ekonomik sebepler mevcuttur. Van Gölü'nde son derece karlı ve getirisi yüksek olan gemi işletmeciliğini mukataa haline getirilerek iltizamlara veriliyordu.⁶¹⁵ 1604-1606 yıllı icmâl defterinde, Van Gölü'nde kullanılan ve padişah hassı olarak işletilen 3 gemisinin mevcut olduğu ve gemilerin yıllık getirisinin ise 85.000 akçe olarak kaydedilmiştir.⁶¹⁶

Osmanlı Devleti ordunun ihtiyacı olan ikmalî sağlamak için, deniz taşımacılığının yanı sıra göl ve nehirlerden de faydalanmıştır. Doğu seferlerinde Van Gölü, Fırat ve Dicle nehirleri etkili bir şekilde kullanılmıştır. Van Eyaleti, İran sınırına yakınlığı, coğrafi

⁶⁰⁸ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat Yayınları, Ankara 2019, s. 105-119.

⁶⁰⁹ Serdar Genç, *XIII. Yüzyılın ilk Yarısındaki Şark Seferlerinde Van Gölü'nde Ulaşım*, CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu, Uşak 2011, s. 1407. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 646.

⁶¹⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler*, (çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 24.

⁶¹¹ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16-18 Yüzyıllar*, s. 295.

⁶¹² Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, s. 291.

⁶¹³ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16-18 Yüzyıllar*, s. 294.

⁶¹⁴ Kılıç, "Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret", s. 7.

⁶¹⁵ Kılıç, "Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret" s. 8.

⁶¹⁶ BOA. TT. Defter Nr., 730, s. 2-3., Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16-18 Yüzyıllar*, s. 294., Yılmaz Kurt, *Van Eyaletinde Vakıf ve Mülk Sahipleri*, Musa Çadırcı'ya Armağan Yazılar, (Yayına haz. Selda Kılıç, Bekir Koç, Tülay Ercoşkun), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2012, s. 300.

konumu ve Van Gölü havzası nedeniyle gerçekleştirmiş olduğu gemicilik faaliyetleri nedeniyle önemli bir stratejik öneme sahipti. 1723 yılında İran ile başlayan seferler neticesinde Osmanlı ordusu 3 cepheden harekete başlamıştı. Başlatılan sefer hareketleri ile birlikte ordunun temel ihtiyaçları olan mühimmat ve zahire Van Eyaleti'nde depolanarak sefer bölgesine sevk edilirdi.⁶¹⁷

İran üzerine çıkılan seferlerde önemli bir merkez üs haline gelen Van Eyaleti'ne, Diyarbakır, Mardin ve Van Eyaleti çevresinde bulunan yerleşim yerlerinde toplanan mühimmat ve zahire Tatvan, Erciş, Ahlât, Adilcevaz iskelelerinde toplanır ve buradan gemilerle Van veya Edremit ambarlarına nakledilirdi.⁶¹⁸ Bölgenin önemli depolama merkezi olan Van ve Edremit ambarlarına getirilen zahire ve mühimmat buradan Tosuc, Hoy ve Tebriz bölgelerine gönderilirdi.⁶¹⁹ Büyük bir bölümü Diyarbakır- Mardin ve Bitlis'ten temin edilen zahirelerin Tatvan iskelesinden gemiler ile Van'a ulaştırılması orduya ve devlete iki büyük avantaj sağlamaktaydı. Bunlardan ilki ekonomik boyutudur. Çünkü Osmanlı Devleti için son derece maliyetli olan nakliye sorunu gemi nakliyatı ile birlikte çok avantajlı ve uygun hale getiriyordu. İkinci bir diğer avantaj ise: ordu için son derece önemli bir durum olan zaman tasarrufu yapmasıdır.

Gemiler ile sağlanan sevkîyat, orduya ulaştırılacak olan zahirenin zamanında ulaştırılmasına olanak sağlıyordu.⁶²⁰ Bu nedenle Tatvan- Van Gölü hattı çokça kullanılan ve tercih edilen bir yol haline gelmiştir. Mardin, Diyarbakır, Bitlis bölgelerinden toplanan zahireler, Beşiri'de toplanıp buradan ise bölgenin zahire ambarı olan Tatvan iskelesine gönderiliyordu.⁶²¹

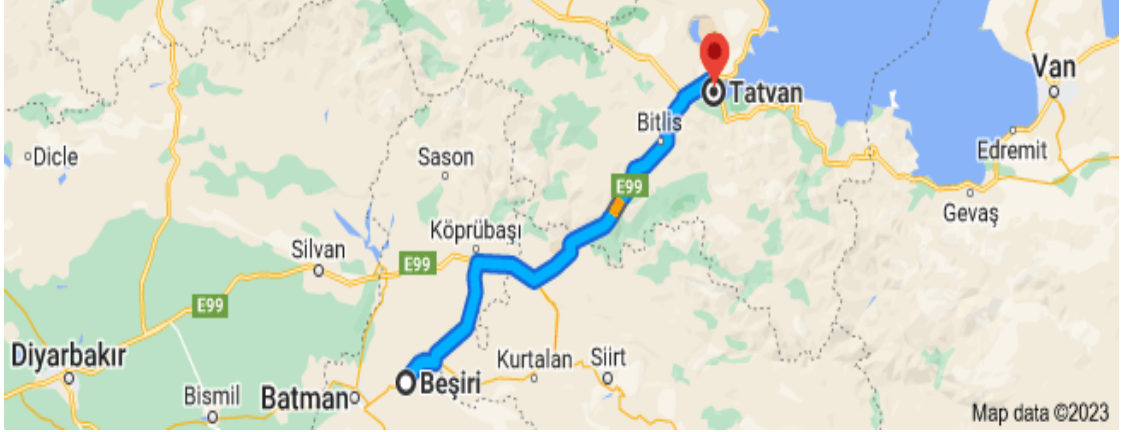
⁶¹⁷ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 113.

⁶¹⁸ BOA. D. MKF. Defter Nr., 28464, s. 4.

⁶¹⁹ Yetiş, *Osmanlı- İran Savaşları (1722-1746)*, s. 29.

⁶²⁰ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 Yüzyıllar)*, s. 295.

⁶²¹ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 23462, s. 1: BOA. MAD. Nr., 9911. s. 40: Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 60.

Şekil: 1. Beşiri- Tatvan Yol Güzergâhı.⁶²²

Sefer dönemlerinde artan zahire ihtiyacı ve sevkiyatının yetiştirilmesi için bazen mevcut olan gemiler yeterli olamıyordu. 1723 yılında başlayan İran seferlerinde Van Gölü'nde bulunan mevcut gemi sayısı 9 ile 10 adet arasında olurken, tekne sayısı ise 7 adetti.⁶²³ Bölgede bulunan gemilerin orduya gerekli olan zahirenin taşımada yetersiz görüldüğü için, yeni gemilerin inşa edilmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda bölgede bulunan zahirenin nakliyesinde kullanılması için, Azak Defterdarı Hasan Ağa nezaretinde 10 adet geminin daha inşasının yapılmasına kararı verilmiş (1724/1725).⁶²⁴ Bu gemilerin yapımında kullanılan malzemeler İstanbul'dan gönderilmiştir. Gemilerin inşası için gerekli olan 35 kantar zift, 150 kantar tel ve 35 kantar Üstüğü⁶²⁵, Van Eyaleti'ne gönderilmek üzere Trabzon'a gönderilmiştir.⁶²⁶

Devlet yapımına başladığı gemileri zamanında tamamlamak için malzeme sevkiyatında kara yolunu tercih etmiştir.⁶²⁷ Bu malzemeleri ulaştırmak için karayolu üzerinde kuzey ve güney olmak üzere iki ana güzergâhtan Van'a ulaştırıyordu. Bununla ilgili yazılan bir emirde, Tebriz Seraskeri Abdullah Paşa ve maiyetindeki askerlere

⁶²² <https://www.google.com/maps/dir/Be%C5%9Firi,+Batman/Tatvan,+Bitlis/@38.2170585,41.1262104,9z/data=!3m1!4b1!4m14!4m13!1m5!1m1!1s0x400b431e1baf7579:0x12/03/2023>.

⁶²³ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 Yüzyıllar)*, s. 295.

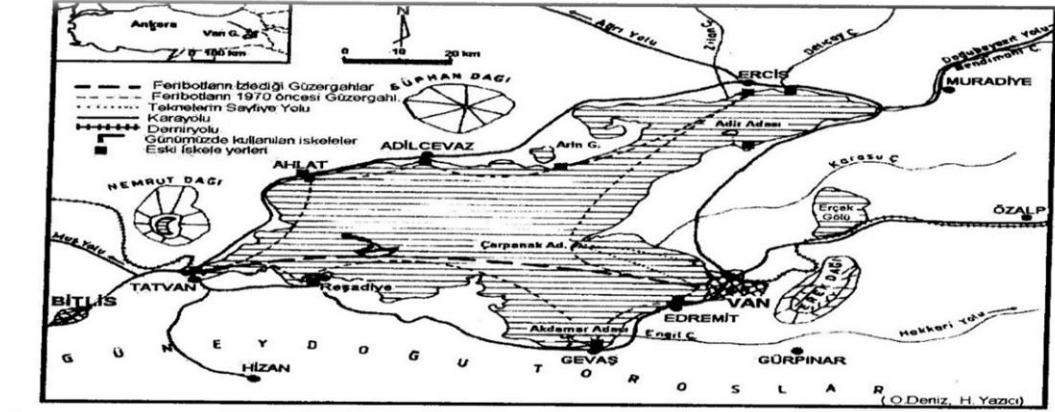
⁶²⁴ Genç, *XIII. Yüzyılın ilk Yarısındaki Şark Seferlerinde Van Gölü'nde Ulaşım*, s. 1408.

⁶²⁵ <http://www.lugatim.com/> 12/03/2023. Gemi teknelerinin kalafatlanmasında, atölye, tâmirhâne vb. yerlerde temizlik işlerinde kullanılan, genellikle yoluntu ve artık pamuk ipliği veya didilmiş kenevir.

⁶²⁶ Genç, *XIII. Yüzyılın ilk Yarısındaki Şark Seferlerinde Van Gölü'nde Ulaşım*, s. 1408-1411.

⁶²⁷ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 61.

ulaştırılması gerek zahirenin Tatvan iskelesinde inşa olunan gemilerin yapımının uzun sürmesi nedeniyle mühimmatın karadan sevkinin gerçekleştirilmesini istemiştir.⁶²⁸ Gemiler ile gönderilecek olan ikmal malzemeleri ağırlıklı olarak buğday, arpa, un ve bulgur gibi ana gıda malzemelerinden oluşuyordu.⁶²⁹

Şekil: 1- Van Gölü'nde feribotların izlediği güzergahlar.
Figure 1- The Routes of transport in Lake Van.

Şekil: 2. Van Gölü Ulaşım Hatları⁶³⁰

Sefer dönemlerinde ordu için hayati öneme sahip olan gıda malzemelerinin daha erkenden cepheye yetiştirilmesinde gemiler kullanılmıştır. Ancak Tatvan- Van veya Tatvan- Edremit arasındaki limanlarda kullanılacak gemilerin yetersiz kaldığı durumlarda, limanda şahıslara ait olan gemilere ücreti mukabilinde (navl-ı sefain)⁶³¹ kiralanıyordu.⁶³² Van Gölü havzasında yapılan gemi nakliyatı devletin buradaki ticarete ve taşımacılık faaliyetlerine önemli kolaylıklar ve avantajlar sağlamaktaydı.

Şahıslara ait gemiler daha çok balıkçılık ve önemli ticaret ağını oluşturan zengin yeraltı kaynaklarını taşımacılıkta kullanılmaktaydı. Van Gölü çevresinde de madenlerin çıkarıldığı ve işletildiği bilinmektedir. Bu nedenle çıkarılan madenlerin için gerekli olan taşıma araçları yine gemilerden sağlanıyordu.⁶³³ Burada çıkarılan madenlerin büyük

⁶²⁸ BOA. İE. BH. Dosya- Gömlek No 16/ 1438, s. 1-2. Tebriz Seraskeri Abdullah Paşa maiyetindeki askerler için sevk olunacak zehireyi Van Gölü'nde Tatvan İskelesi'nde tekrar inşa olunan on adet sefine ile nakli müteassir olacağından karadan dahi sevk hakkında telhis.

⁶²⁹ Genç, *Şark Seferlerinde Van Gölü'nde Ulaşım*, s. 1411.

⁶³⁰ Hakkı Yazıcı, Orhan Deniz, "Van Gölü'nde Ulaşım", *Türk Coğrafya Dergisi*, İstanbul 2003, s. 24.

⁶³¹ 1724 yılında Tebriz kuşatması sırasında kaydedilen masraflarda kiralık gemilerin ücretinde kaydedilmiştir. BOA. BŞM. ORH., Nr. 6. s. 41.

⁶³² Genç, *Şark Seferlerinde Van Gölü'nde Ulaşım*, s. 1411- 1412.

⁶³³ Kılıç, *Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret*, s. 15.

çoğunluğunu ve en dikkat çeken yeraltı rezervi güherçiledir. Ahlat, Adilcevaz ve Erciş gibi sancaklarda çıkarılan güherçile⁶³⁴ madeni barut yapımında kullanıldığı için, sefer zamanlarında bölgeye gönderilecek mühimmat ikmaline de önemli katkıda bulunuyor.⁶³⁵ Taşınacak olan mallarını Van- Tatvan, Tatvan- Van veya Edremit- Van üzerinde bulunan limanlar üzerinden gerçekleştirmektedir. Çünkü bu yol güzergâhıyla birlikte daha hızlı ve daha güvenli bir yolculuk imkânı sunmakta idi. Örneğin Tatvan'dan çıkan bir tüccar gemisi yolculuğu 24 saate gerçekleştirirken, aynı yolu kara bağlantısı olan kuzey yol güzergâhında ise 8 günde tamamlamaktaydı⁶³⁶. Zaman bakımında son derece büyük bir avantaj sağlamasından kaynaklı, sefer dönemlerinde devlet gemi ile lojistik desteğin taşınmasına büyük bir özen göstermekteydi.

İran cephesine gönderilmek için Van'a gönderilen ikmal maddelerinin ehemmiyeti açısından göze çarpan iki ana madde bulunmaktadır. Bunlar; zahire ve mühimmat olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu her iki ikmal maddesi gönderilen bölgeye göre ikiye ayrılabilir. Arşiv araştırmaları neticesinde tespit edilen bilgiler sonucunda bölgeye gönderilecek olan zahire ihtiyacının %90 Diyarbakır, Mardin, Bitlis ve çevre eyaletlerden karşılandığı tespit edilmiştir.⁶³⁷ Ordu için gerekli olan mühimmat tedarikinin ise daha çok İstanbul- Trabzon hattından geldiği tespit edilmiştir.⁶³⁸

Bölgeye sevk edilen ikmal maddelerinin hem karadan hem de Van Gölü üzerinde nakledildiği için, iklim koşullarından dolayı ordu ile bağlantı zaman zaman kesilmesine veya ikmali yapılan maddelerin gecikmesine neden olmaktaydı. Doğu Anadolu bölgesi şiddetli ve uzun süren kış aylarının Nisan, Mayıs aylarına kadar sürmesi bölgede ulaşımı sağlamayı olanaksız kılmaktaydı.⁶³⁹ Dönemin seyyahlarından olan Tournefort, Haziran ayı olmasına rağmen Erzurum yaylarında halen karların mevcut olduğunu ve bunların

⁶³⁴ <http://www.lugatim.com/s/g%C3%BCher%C3%A7ile> 13/ 03/2023. Barut ve patlayıcı madde yapımında oksitleyici, tarımda gübre, hekimlikte ilaç olarak kullanılan potasyum nitratın yaygın adı.

⁶³⁵ Kılıç, *Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret*, s. 15.

⁶³⁶ Kılıç, *Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret*, s. 12.

⁶³⁷ BOA, AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek No., 131/ 12877, s. 1: BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 131/ 992, s. 345: BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 132/ 250, s. 84.: BOA, AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek No., 147/ 14397, s. 1: BOA, A. DVNSMHM. d., Defter Nr., 131/ 771, s. 286: BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 131/ 772, s. 287: BOA, C.. AS., Nr., 559/ 23462, s. 1: BOA, C.. AS., Nr., 944/ 40964, s. 1: BOA, AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek No., 131/ 12885, s. 1.

⁶³⁸ BOA, AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek No., 188/ 18193, s. 1: BOA, AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek No., 127/ 12505, s. 1: BOA, AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek No., 128/ 12579, s. 1: BOA, İE. ML., Dosya- Gömlek No., 128/ 1209.

⁶³⁹ Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, s. 8-11.

Ağustos ayında eridiğini ifade etmektedir.⁶⁴⁰ Seyyahların aktardığı bilgilerin abartı olarak verilmiş olduğu fikri hâkimdi. Ancak bölgeden merkeze gönderilen belgelerde bu bilgileri doğrular niteliktedir.⁶⁴¹ Van'dan Diyarbakır arasındaki yol güzergahı olarak genellikle Van Gölü'nün kuzeyinde Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Bitlis ve Siirt yolu kullanılıyordu. Çünkü Van, Tatvan ve Bitlis yolu üzerinde bulunan Rahva, Kuskunkıran geçitleri kışın ulaşım için elverişsiz olmaktaydı. ⁶⁴² Ayrıca Osmanlı İran savaşlarında kullanılan bir diğer ana yol olan Trabzon- Erzurum- Van- İran⁶⁴³ hattı da yine aynı şekilde iklimin elverişsizliği ve arazi yapısının engebeli oluşu zaman zaman ulaşımı aksatabiliyordu.

Sonuç olarak arazi ve iklim koşulları gibi etkenler bir araya geldiğinde dolayı lojistik ikmalin sürekliliğin sağlanmasında ve işleyişinde aksaklıkların ve gecikmenin oluşmasına neden olmaktaydı. Ancak gönderilen hükümlere baktığımızda, devletin bu gibi sorunlara karşı tedbirler almaya çalıştığını ve özellikle ikmali sağlamakla görevli olan memurların bu gibi bahanelerinin kabul etmediği ve sorunların ivedilikle çözülmesine dair pek çok hüküm gönderdiği anlaşılmaktadır. Örneğin sefer bölgesine nakledilecek olan zahire ve mühimmat, hayvanlarla gidilecek bölgeye kadar gidilmesi ve sonrasında bölgede bulunan reayadan alınan yardımlarla bölgeye ikmalin sağlanması için hükümler gönderilmiştir.⁶⁴⁴ Bölgede bulunan sarp ve engebeli olan arazilerde kaynaklı oluşan aksaklıklara karşı yapılan ve göze çarpan tedbirlerden birisi de köprü inşasıdır. 18. yüzyılda meydana gelen İran seferleri nedeniyle ulaşımında oluşacak aksaklıklara engel olmak adına ulaşımına büyük ölçüde önem verildiği görülmektedir. Ayrıca bölgede bulunan ve harap olan köprülerin de onarılması ve faaliyete geçmesine büyük ölçüde özen gösteriliyordu.⁶⁴⁵ Özellikle 18. yüzyılda yapılan bazı köprüler örnek verilecek olursak eğer, bu köprülerden bazıları şunlardır:

⁶⁴⁰ Joseph de Tournfort, *Tournfort Seyahatnamesi*, s. 125- 128.

⁶⁴¹ BOA. C. AS. Dosya- Gömlek No.,744/ 31288, s. 1. (Mart 1725).

⁶⁴² Kılıç, *Doğu Serhaddin Kildi Van (16-18 Yüzyıllar)*, s. 297.

⁶⁴³ Faroqi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, s. 63-64.

⁶⁴⁴ BOA. C. AS. Dosya- Gömlek No., 352/ 14579, s. 1.

⁶⁴⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 131/ 1305, s. 426. Hazo hakimine: Van muhafızı olup Tebriz tarafında seferde olan Abdullah Paşa'nın maiyetinde bulunan kapıkulu vesair askerlerin tayinatları için Diyarbakır eyaletinden tedarik olunan zahirenin Van'a gönderilmesi için Tatvan iskelesine nakli gerekmekte olup, Diyarbakır-Tatvan yolu üzerinde bulunan Hazo nehrinin üzerindeki harap köprünün geçilebilecek derecede tamirinin yapılması. H-10-07-1136.

Şekil: 3. Çatak Hurkan Köprüsü. (18. Yüzyıl)

XVII-XVIII. yüzyıl içerisinde inşasının tamamlandığı belirtilen Çatak Hurkan Köprüsü, taş döşemeli olup, korkuluklar Ahlat taşından yapılmıştır. 1988 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen köprü, sağlam ve faal durumdadır.⁶⁴⁶

⁶⁴⁶ <https://www.kulturportali.gov.tr/> 17/03/2023.

Şekil: 4. Zeril Köprüsü

XVII-XVIII. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilen Zeril Köprüsü, vadideki patika yolları birbirine bağlamaktadır. Günümüzde sağlam ve faal bir şekilde kullanılan bir köprü olarak vazife görmektedir.⁶⁴⁷ Yapımına XVII ve XVIII. yüzyıllarda başlayan bu köprüler arazinin eğimi ve bölgede geçmekte olan dere ve nehirlerden geçişlerin kolaylaştırmış ve yol hatlarını kısaltmaya çalışılmıştır.

⁶⁴⁷ Alev Akilli El, Abdulrezzak Bakış, Fatih Hattatoğlu, Ercan Işık, “Van Gölü Havzasındaki Tarihi Ulaşım Yapıları”, 5. *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu*, Erzurum 2015, s. 339.

Şekil: 5. Sindiya Köprüsü⁶⁴⁸

Bitlis şehir merkezinin 5 km güneydoğusunda yer alan eski kilise mahallesi ile Sindiya köyü arasında bulunmaktadır. Kitabesi bulunmamakla birlikte XVII ve XIX. yüzyıllarda yapıldığı düşünülmektedir.⁶⁴⁹

⁶⁴⁸ <https://www.kulturportali.gov.tr/> 20/03/2023.

⁶⁴⁹ Ercan Işık, vd., “Van Gölü Havzasındaki Tarihi Ulaşım Yapıları”, s. 341.

Şekil: 6. Kuşluk Köprüsü.⁶⁵⁰

Kuşluk köprüsü Tatvan-Hizan karayolunun 24. km'sinde Kuşluk Çayı üzerinde yer almaktadır. Kitabesi bulunmamakla birlikte taşıdığı mimari özellikleriyle XVII ve XIX. yüzyılları arasında yapıldığı düşünülmektedir.⁶⁵¹ Yapılan köprüler Diyarbakır- Mardin- Bitlis ve çevre illerden gönderilecek mühimmat ve zahire gibi temel ihtiyaçların herhangi bir engelle karşılaşması için alınan önemli tedbirlerden biridir. Bölgede özellikle XVII-XVIII. yüzyıllarda birden fazla köprünün inşası bize arazinin ulaşım açısından engebeli ve bir o kadar da zorlu bir bölge olduğu çıkarımını vermektedir.

Ancak coğrafyanın olumsuz koşullarına karşı alına önlemler rağmen bölgede lojistik ikmalî zafiyete uğratan beşeri unsurlarda mevcuttu. Osmanlı Devleti, sınır aşırı bir coğrafyaya ve bilinmeyen topraklarda savaşılan ordunun zahire ve mühimmat ihtiyacını düzenli ve eksiksiz olarak ulaştırması için, ulaşım güvenliğini sağlaması gerekmektedir.⁶⁵² Cephede savaşılan ordunun temel ihtiyacı olan ikmal maddelerinin yolda oluşabilecek olası bir gecikme veya herhangi bir problem, cephede bulunan orduyu zor durumda bırakabiliyordu. Sefer zamanında sancakbeyleri ve valiler orduyla birlikte

⁶⁵⁰ <https://www.kulturportali.gov.tr/> 20/03/2023

⁶⁵¹ Ercan Işık, vd., "Van Gölü Havzasındaki Tarihi Ulaşım Yapıları", s. 342.

⁶⁵² Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 65.

sefere çıktığından, bölgede oluşan otorite boşluktan kaynaklı orduya gönderilmek istenen lojistik ikmalleri engellemeye yönelik girişimler ortaya çıkmaktaydı. Buda seferde bulunan ordunun büyük sorunlarla karşılaşmasına neden oluyordu. Dönemin arşiv kaynaklarına bakıldığında, Van Eyaleti'nde özellikle sefer dönemlerinde en çok göze batan suç oranlarından ikisi eşkıyalık ve görevlilerin ihmali ve yolsuzluk suçlarıydı. 18. yüzyıla ait arşiv yazışmalarında eşkıyalık faaliyetleri ile ilgili kaynak çokça bulunmaktadır. Yapılan eşkıyalık faaliyetleri lojistik ikmal hatlarını engelleyip yavaşlattığı gibi devletin bölgedeki otoritesini ve reayanın toplumsal huzur ve refahını da bozmaktaydı. Örneğin, Diyarbakır konar-göçerlerinden olan Şeyh Bızınlı Aşireti, 300 hanesi ile Genç kazasına geldiklerinde, Bitlis hâkimi olan Abid Han akrabasından Abdi Bey ve Mahmud Ağa ve Zaza Aşireti'nden yaklaşık iki bin eşkıya ile bunların evlerini bastıkları, mallarını yağmalayıp, ev hanesinden yedi kişiyi öldürüp, iki kızlarını da köle yapıp, eşkıyalık etmişlerdir.⁶⁵³ Özellikle reayaya karşı yapılan bu gibi eşkıyalık faaliyetleri, sefer organizasyonun aksamasına ve yavaşlamasına sebep olabiliyordu. Çünkü cepheye sağlanan lojistik ikmal maddeleri devlet ve reaya işbirliği çerçevesinde sağlandığı için, birinde yaşanan olumsuzluk sefer organizasyonunda aksamaların yaşanmasına neden oluyordu. Özellikle konargöçer reayanın sefer zamanında nakliye vasıtalarının karşılanması ve temin edilmesinde önemli bir rol oynadıklarını söylemek mümkündür.⁶⁵⁴ Buda bölgedeki konargöçer reayaya karşı yapılan eşkıyalık faaliyetleri lojistik ikmal hatlarını engelleyip yavaşlamasına neden olabiliyordu.

Artan eşkıyalık faaliyetleri devletin bölgedeki otoritesini de zaman zaman tehlikeye atabilmekteydi. Örneğin Van Eyaleti'nde ortaya çıkan ve bölgede eşkıyalık ve cinayet suçları işleyen Camuşçuoğlu Halil'in oğlu Mehmed'in önemli bir sorun olarak çıktığı görülmektedir.⁶⁵⁵ Bölgedeki gücünü iyice artıran Mehmed, saklandıkları taş kalelerden Van beylerbeyi Mehmed Paşa'nın sarayını topa tutup Van Kalesi yeniçerilerinin ulufelerini alarak firar ederek iç kaleye çıkmış, buradan da tophane ve cephaneyi zorla açtırıp şehri muhasara altına alabilecek bir güce ulaşmıştı.⁶⁵⁶

⁶⁵³BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 1647, s. 375.

⁶⁵⁴ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 73.

⁶⁵⁵ BOA. C.. ZB., Dosya- Gömlek No., 35/ 1708, s. 1.

⁶⁵⁶BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 127/ 1659, s. 375.

Yine benzer bir diğer suç ise: Şirvi kazası sakinlerinden olan Mehmed isimli kişinin kazayı zabt ederek bölgede bir de kale inşa ettiği ve sonrasında bölgenin zeamet akçelerine el koyara kendi adamlarınca toplamıştır.⁶⁵⁷ Bölgede yapmış olduğu bu eşkıyalık faaliyetleri merkeze bildirilmiş, merkezi yönetimde bu eşkıyanın yakalanması ve kalesinin yıktırılması dair hüküm gönderilmiştir.⁶⁵⁸ Özellikle sefer dönemlerinde reayaya yüklenen ağır vergilerin üzerine bir de eşkıyaların zorla mallarını gasp etme durumları, bölgede ki halkı ekonomik ve sosyal yönden çok zor durumda bırakıyordu. Ayrıca eyaletin gelirlerinin yetersizliği veya azlığından kaynaklı, kadim uygulamadan kaynaklı zaman zaman halkın yardımına başvuruluyordu.⁶⁵⁹ Bu da bölgedeki halkın üzerine ekonomik baskıları iyice artırıyor. 1717/1718 yılında gönderilen hükümde açıkça anlaşılıyor ki bölgedeki halkın sefer dönemlerinden ve eşkıyalık faaliyetlerinden kaynaklı oldukça sıkıntı çektiğini anlaşılmaktadır.⁶⁶⁰

Osmanlı Devleti, Van Eyaleti'nde oluşan otorite boşluktan kaynaklı artan eşkıyalık faaliyetlerinin engellenmesi için bölgeye yeni atanacak olan valinin gelinceye kadar Haleb valisi vezir Ali Paşa'ya, bölgenin idare ve sorumluluğunu almasına dair hüküm gönderilmiştir.⁶⁶¹ İran seferlerinde bölgenin önemli bir ikmal ve merkez üssü olmasından kaynaklı devlet, bu gibi durumların yaşanmaması adına sert tedbirler almaya ve bölgeye ilave askeri güç göndermeye çalışmıştır. Ancak bu süreçte lojistik organizasyonun yavaşlamasında veya aksamasında, devletin içinde yer alan ve yine devletin görevlendirdiği kişilerden kaynaklı sorunlarda yaşanmaktaydı. Örneğin Van Eyaleti'nde Kanar Kalesi Beyi olan Emir Kasım adamlarıyla birlikte eşkıyalık faaliyetleri adı altında köyleri basıp adam öldürdükleri ve halkın mallarına el koyuyorlardı(1718/1719).⁶⁶² Yine

⁶⁵⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 116/ 301, s. 70.

⁶⁵⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 116/ 300, s. 70; BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 116/ 1338, s. 323. Van valisine: Şirvi sancağında mütegalibeden Mehmed isimli eşkiyanın sancakbeyine müdahale ettiği, Kirmas mevkiinde yeni bir kale inşa ettiği, bir zeameti haksız olarak zabtettiği bildirildiğinden yapılan kalenin yıkılması ve sancağın da sancakbeyi Mustafa'ya zat ettirilmesi. H-29-12-1121.

⁶⁵⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 462. s. 127.

⁶⁶⁰ Van beylerbeyi Mehmed Paşa'ya: Barış anlaşmasının akdedilmesinden soNra Devlet-i Aliyye'de bulunan reaya fukarasının mutlu ve müreffeh olmaları istendiğinden bundan soNra kanunsuz vergilerin menedilmesi ve ahali üzerinden zulmün kaldırılması için çıkarılan emre rağmen vüzera, beylerbeyleri ve mütesellimlerden bazılarının eşkiyanın defedilmesi için aldıkları emri menfaat celbine vesile ittihaz ederek kanun ve emirler hilafına ahaliye zulmettikleri haber alındığından birkaç seneden beri seferler dolayısıyla vergilerin çokluğundan sıkıntı çeken ahalinin barış zamanında bu şekilde zulm ile rencide edilmemesi, zulme cesaret edenlerin cezalandırılması. BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 127/ 1161, s. 268.

⁶⁶¹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 57, s. 14.

⁶⁶² BOA, İE.DH., Dosya- Gömlek Nr., 29/ 2588.

benzer bir olay, Van ocaklı askerleri tarafından yapılan eşkıyalık faaliyetleridir. Bölgede silahlarıyla gezdikleri ve eşkıyalık faaliyetleri yaparak halkın mallarına el koydukları ortaya çıktığından azillerine dair merkezden hüküm gönderilmiştir.⁶⁶³

Devletin yetkilendirmiş olduğu görevliler tarafından yapılan bu gibi usulsüzlükler bölgedeki işleyişin aksamasına ve halkın ise zülüm ve sıkıntı çekmesine sebebiyet veriyordu. Bu gibi durumların yaşanmasındaki önemli bir etkeni liyakat sorunudur. Görevli olarak gönderilmiş olan bir kısım görevlilerin vasıfsız ve liyakatsiz olmasından kaynaklı oluşan ihmaller ve yolsuzluklar bölgede sorunların yaşanmasına sebep olmaktaydı. Örneğin 1721/1722 yılında gönderilen hükümde, dönemin Van valisi ve Maraş mutasarrıfı olan Ali Paşa'nın koltuk ve mal hırsı ile görevini layıkıyla yerine getiremediği ve Van Kalesi'ndeki yeniçerilere ait el koyduğu erzakları, cephaneden sattığı barut, kurşun, demir ve mühimmat gibi önemli ikmal maddelerini gasp ettiği...⁶⁶⁴ Bununla ilgili yapılan tahkikatta, malların bulunup sahiplerine teslim edilmesi ve Ali Paşa hakkında ise ilgili kanun gereğince gerekenin yapılmasına dair emirname gönderilmiştir.⁶⁶⁵ Van beylerbeyine gönderilen başka bir hükümde, hak etmedikleri halde alaybeyi yapılan kişiler, zeamet ve tımar sahiplerinde fazlaca akçe alarak halka zülüm ettikleri dile getirilmiş ve bu hukuksuzlukları yapanların azledilerek yerine uygun kişilerin getirilmesi hususunda hüküm gönderilmiştir.⁶⁶⁶ Bu örnekte de görüldüğü gibi bölgede eşkıyalık faaliyetlerinin yanı sıra devlet adamlarının da zaman zaman usulsüzlük-yolsuzluk hatta eşkıyalık faaliyetlerinde bulundukları görülmektedir. Bu gibi durumların yaşanması bölgedeki halkı ekonomik ve sosyal olarak yıpratmış kadar, bölgedeki önemli lojistik ikmal hatlarının da aksamasına ve duraksamasına sebep olmaktaydı. Sefer dönemi veya sefer harici durumlarda görevlilerin zaman zaman padişahın emirlerine zıt hareketlerde bulunulduğu durumların yaşandığı tespit edilmiştir. Tüm bu yaşanan olumsuzlukların yanı sıra bir diğer tarafıyla sefer öncesi veya sonrasında görevini hakkıyla yerine getiren görevlilerinde olduğu aşîkârdır.

⁶⁶³ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr.,129/ 718, s, 196.

⁶⁶⁴ Dergah-ı Mualla kapıcıbaşlarından [ismi yazılmamış] şahsa ve müvellaya: Sabıka Van valisi olan Maraş Mutasarrıfı Ali Paşa'nın mal sevdasına düşüp Van Kalesindeki yeniçerilere ait el koyduğu erzakları, cephaneden sattığı barut, kurşun, demir vesair alat ve mühimmatı ve ahaliden gasp ettiği malların bulunup sahiplerine teslim edilmesi, Ali Paşa hakkında ilgili kanun gereğince gerekenin yapılması. H-20-04-1134: BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr.,130/ 845, s. 289.

⁶⁶⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 130/ 845, s. 289.

⁶⁶⁶ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 120/ 301, s. 71.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. VAN EYALETİNİN SEFER DÖNEMLERİNDE ORDU İAŞESİ VE SEFER MÜHİMMATININ TEMİNİ

5. 1. Sefer Öncesinde Ordunun İaşe ve Mühimmat İhtiyacının önceden Karşılanması

Geniş coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti, iklim şartları, sosyoekonomik çalkantılar, isyanlar dolayısıyla hububatın toplanması veya taşınması kolay olmuyordu. İklim şartlarından kaynaklı Anadolu'nun bir yerinde verimlilik ve üretim bol olurken, başka bir bölgesinde kıtlık yaşanabilmekteydi. Bundan kaynaklı hububatın bir yerden başka bir yere taşınması durumu ortaya çıkmaktaydı. Osmanlı Devleti, insan için hayati öneme sahip olmasından ötürü buğday gibi temel gıda malzemelerinin bölgenin ihtiyaçlarını karşılamadığı sürece eyalet veya kaza dışına çıkarılmasına izin vermiyordu.⁶⁶⁷ Böyle bir durumda Sefere çıkacak olan bir ordunun öncesinde gerekli lojistik organizasyonun sağlanması gerekmektedir. Çünkü topyekûn sefere çıkan ordunun beslenmesi oldukça zor durumdur. Bu nedenle geniş çaplı ve kapsamlı bir sefer organizasyonunun yapılması gerekmektedir.

Sefer zamanında ordu için sevk edilecek maddelerin tespiti, miktarı, karşılanması ve ilgili bölgeye ulaştırılması gibi temel konu başlıklarında toplanmaktadır. Ordu için temel beslenme kaynağı zahirenin, olası bir olumsuz durumda orduda motivasyonun düşmesine paralel olarak savaşın gidişatının da değişmesine neden olabiliyor.

Ordu için gerekli olan maddelerin temin edilmesi, temin edilen malların ulaştırılması için taşıt hayvanları ve onları besleyecek yemlerinin temini gibi durumlar Osmanlı Devletini uğraştıran konular olmuştur. Bundan kaynaklı olası sorunların yaşanmaması için harp kararının ardından yapılan ilk iş ordu için gerekli olan zahirelerin temin edilerek gerekli menzillere gönderilmesi olmuştur.⁶⁶⁸ Ayrıca sefer döneminde ordunun temel ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile seraskerlerin talep ettiği nakit paraların karşılanmasına büyük özen gösterilmiştir.⁶⁶⁹ Bu bakımdan özellikle İran üzerine yapılan seferlerde bölgedeki zahire organizasyonların sistemli şekilde işlemesi için, devlet

⁶⁶⁷ İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, s. 10.

⁶⁶⁸ İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, s. 11.

⁶⁶⁹ BOA. MAD. Defter Nr. 3606, s. 72: Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 77.

tarafından açılan her cepheye nüzul eminleri görevlendirilmiştir.⁶⁷⁰ Sefere çıkacak olan orduya gerekli olan erzak ihtiyacının karşılanması için Osmanlı Devleti, şerri ve örfi vergiler ile karşılamaya çalışıyordu. Ancak sefer dönemi olağanüstü durum olarak kabul edildiğinden bu gibi durumlara özgü halktan ayni ve nakdi olarak vergi alınırdı. Avarız vergisi adı altında toplanan bu vergiler; cephe ardında olan orduya gerekli olacak olan hububat, erzak, mühimmat ve hayvan ihtiyacını karşılamaktaydı.⁶⁷¹

Osmanlı Devleti alınacak olan vergilerin oranını tespit etmek ve eyaletlerin gelir kaynaklarını saptamak amacı ile tahrirler yapardı. Yapılan bu tahrirler padişah değişikliği veya her 10 ile 20 senelik dönemlerde tekrar yenileniyordu.⁶⁷² Alınan vergilerden ordu için harcanan maliyetin büyük bir kısmı zahire, ekmek ve et temininde kullanılmıştır. Seferde olan ordunun en çok tükettiği madde olan ekmek taze olarak tüketilmekteydi.⁶⁷³ Ordu için gerekli olan ekmeklerin günlük olarak çıkarılması ve yetiştirilmesi adına, sefer güzergâhları boyunca bulunan menzillerde geçici fırınlar yapılıyordu. Menzillerde belirli standartlarda oluşturulan fırınlar ordunun temel ihtiyacını karşılamaktaydı.⁶⁷⁴ Ordudan önce belirlenen menzillere ulaşan fırıncılar burada hazırlıklarını tamamlayıp taze ekmek sunmaktaydılar.⁶⁷⁵ Örneğin 1730 yılında planlanan İran seferine hazırlık dâhilinde ekmekçi esnafından dört çadır ile sefere katılması planlanmıştı.⁶⁷⁶

Ordunun temel ihtiyacı olan ekmeğin yanı sıra besin değeri yüksek olan et de temin edilen gıda maddeleri arasında yer almaktaydı. Bu nedenle sefer kararının ardından belli oranda gıda ve mühimmat temini için hazırlıklar yapılırdı. Çünkü sefere gönderilen ordunun hareket edebilmesi için yeterince mühimmat, zahirenin de gönderilmesi gerekmekte idi. Örneğin Tebriz seferine çıkan Abdullah Paşa hareket edebilmesi için ordunun ihtiyaç duyduğu koyunların temin edilip orduya teslim edilmesi talebinde

⁶⁷⁰ BOA. MAD. Defter Nr., 3156, s. 2.

⁶⁷¹ Ömer Lütfi Barkan, “Avarız”, MEB. Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi*, C. II, S. 13- 19, İstanbul 1949, s. 16-17.

⁶⁷² Feridun M. Emecen, *XVI. asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 239-247.

⁶⁷³ Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi’nden Organizasyon ve Lojistik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 177.

⁶⁷⁴ Bülent Çelik, “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler; orducu esnafı”, *EJOS*, C. VII, 2004, s. 16.

⁶⁷⁵ Şenol Çelik, “Osmanlı Sefer Organizasyonunda Orducu Esnafı ve İstanbul Orduları”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular- Oluşum-Teşkilat ve İşlev*, (Ed. Feridun M. Emecen), İstanbul 2008, s. 360-361.

⁶⁷⁶ M. Münir Aktepe, “Ahmet III. Devrinde Şark Seferine İştirak Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar” *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. VII, S. 10, İstanbul 1954, s. 20-21.

bulunmuştur.⁶⁷⁷ İran üzerine yapılan seferlerde ordu için temin edilmesi gereken gıda maddelerinin başında et ve buğday gelmekteydi. Bu besin maddeleri daha çok doğu ve güney eyaletletlerinden temin edilmekteydi.⁶⁷⁸ Ordunun temel ihtiyacı olan zahire maddelerinin buralardan temin edilmesinin başlıca nedenleri, eyalet ve sancakların İran sınırına yakın olması ve bölgede bulunan konargöçer aşiretleri varlığı (özellikle hayvan temin edilmesi bakımından önemli yer tutmaktadırlar) ve coğrafyanın bu yönden elverişli olmasıdır.⁶⁷⁹

Ordunun sefer zamanında temel ihtiyacı olan ekmek ve et ürünlerinin yanında bazı durumlarda tükettiği bir diğer gıda maddesi ise peksimet olmuştur. Dilimler hâlinde kesildikten sonra ısıtılmak suretiyle gevrek duruma getirilen ve uzun süre bozulmayan ktır ekmek, askeri amaçlarla hazırlanıp cepheye sevk edilirdi.⁶⁸⁰ Peksimetler uzun süre bozulmadan dayanabildiğinden ordunun gıda ihtiyacı olarak kullanılan önemli bir gıda maddesidir. Örneğin Silistre sancağında hâlihazırda 552 kantar olan peksimet 1724'de başlayan İran seferleri nedeniyle Tiflis ve Van Eyaleti'ne gönderilmiştir.⁶⁸¹ Çünkü zaman zaman cephe ardından gelen zahirenin engellenme, alıkonulma ve gecikme gibi durumlarla karşı karşıya kalındığından, ordunun ekmek ihtiyacını peksimet ile karşılanıyordu.⁶⁸²

Sınırdaki eyalet ve sancaklarda peksimet depolanıyordu. Örneğin Van Eyaleti'nde 1723 sonlarında ambarlara stoklanan arpa ve buğdayın yanında 5.000 adet peksimetinde stoklanması istenmiş.⁶⁸³ Muhtemeldir ki stoklanan peksimetler İran seferine çıkacak ordunun temel ihtiyacı için temin edilmeye çalışılmıştır. Yine 1723/1724 yılında gönderilen bir hükümde Kılburun ve Seddülbahir kalelerinin tamiri ile Van ve Kars taraflarına gönderilmek üzere hazır olunan peksimetin Bergos İskelesi'nden Trabzon'a nakledilmesine dair hüküm gönderilmiştir.⁶⁸⁴ Ordunun zor durumlarında hayati önem sahip olan peksimetlerin yapımı üslenen başlıca eyaletler, Musul, Van, Kars ve

⁶⁷⁷ BOA. MAD., Defter Nr., 3156, s. 62.

⁶⁷⁸ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 85.

⁶⁷⁹ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 85.

⁶⁸⁰ <http://www.lugatim.com/s/peksimet> 13/ 04/ 2023.

⁶⁸¹ BOA, D. BŞM, Nr. 2263, s. 55.

⁶⁸² Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 90.

⁶⁸³ BOA. MAD. Defter Nr., 10314, s. 121.

⁶⁸⁴ BOA, AE. SAMD. III. Dosya- Gömlek Nr., 127/ 12504, s. 1.

Trabzon'dur.⁶⁸⁵ Osmanlı ordusunun harp zamanında oluşan savaş masraflarının büyük bir bölümünü hububat temini ve ulaşım almaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, ordu için gerekli olan zahirenin temini için, sefer zamanında çeşitli vergiler üzerinden sağlamaktaydı. Bu vergilerden başlıcaları şunlardır: *Nüzul, un ve arpa; sürsat ise un, ekmek, arpa, koyun, yağ, bal, odun, saman olarak alınmaktadır. Nüzul devletçe hiçbir karşılık ödenmeden talep edilen bir fedakârlık olduğu için gerçek manasında bir vergi, sürsat devletçe tesbit edilmiş miri fiyatlar mukabilinde orduya muayyen miktarda zahire temini mükellefiyeti, iştirat ise, sürsatın muaddel ve muahhar bir şekli olarak görülmektedir.*⁶⁸⁶ Osmanlı Devleti belirlemiş olduğu ambarlara zahire depolamak ve cephe bulunduran ordunun ihtiyaç duyduğu iaşeyi eksiksiz tamamlamak için bu gibi yollara başvurmuştur. Yine sefer dönemlerinde olağan üstü toplanan avarız vergileri de orduya gerekli olan iaşenin temin edilmesinde uygulanan bir yoldu. Nüzul, sürsat, iştirat ve avarız yoluyla temin edilen zahire ihtiyaçları, belirlenmiş olan ambarlara sevk edilirdi.⁶⁸⁷ XVI. asrın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti, ordu için temin edilen zahireleri cephe bölgesine yakın stratejik bakımdan önemli noktalarda bulunan ambarlarda stoklanmaya çalışmıştır.⁶⁸⁸

İran seferlerinde kullanılan yol güzergâhları üzerinde pek çok bölgede ordunun zahire ihtiyacının stoklandığı ambarlar mevcut idi. Ancak önemi bakımından bazı zahire ambarları ön plana çıkmaktaydı. Bunlar arasında Diyarbakır⁶⁸⁹, Erzurum, Van⁶⁹⁰ ve Trabzon⁶⁹¹ ambarları oldukça önemli merkezlerdir. Van Eyaleti bir serhat şehri ve jeopolitik konumu açısından ön plana çıkmaktaydı. 18. yüzyılda başlayan Osmanlı- İran savaşlarında bölgedeki zahire ve mühimmatın cepheye sağlanması açısından bir merkezi üssü olmuştur.

⁶⁸⁵ BOA. MAD. Defter Nr., 3375, s. 47; Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 91.

⁶⁸⁶ Göçer, *XVI–XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s. 67 68.

⁶⁸⁷ İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, s. 33.

⁶⁸⁸ Işık, *Osmanlı- İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, s. 52.

⁶⁸⁹ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 1183/ 52757, s. 1.

⁶⁹⁰ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 923/ 39905, s. 1. Tebriz Seraskeri Rakka Valisi Vezir Abdullah Paşa maiyyetindeki askerin tayinatı için, Van ve Edremit anbarlarındaki zahirenin Tebriz'e nakli için, Malazgird ve civarından tertip edilen hayvanatın, hemen tedarikiyle zahirelerin nakli için, Erzurum mütesellimine ve Malazgird kadısına emir yazılması.

⁶⁹¹ BOA, C., AS. Dosya- Gömlek Nr., 920/ 3975, s. 1.

Cepheye gönderilecek olan zahireler Van eyaleti ve çevre eyaletlerden temin edildikten sonra Van ambarlarına sevk edilir, buradan belirlenmiş olan kara ve göl güzergâhlarından cepheye sevk edilirdi. Bölgeye gönderilecek mühimmat veya zahireler temininde önemli ana güzergâhlar Trabzon ve Diyarbakır güzergâhlarıdır. Buralardan temin edilen zahire ve mühimmatlar Van Eyaleti'ne sevk edilirdi. Örneğin 1723/1724 yılında gönderilen bir hükümde; Van ve Tiflis taraflarında bulunan askerlerin temel ihtiyaçları olan tayinatlar temin edilip, Trabzon İskelesine gönderilecek zahire ve mühimmatın taşınması için gerekli olan katırların bir an evvel temin edilip gönderilmesi gerektiği hususunda emir gönderilmiştir.⁶⁹² Yine gönderilen başka bir belgede; Diyarbakır mütesellimine, ayan ve iş erlerine yazılan hükümde; Tebriz taraflarında olan askerler için gerekli olan zahirenin temin edilmesi açısından 80 bin kile arpa her kilesi 40'ar akçeden alınması ve bunların Diyarbakır'ın avarız ve nüzul malından muaccele ile bölüştürülerek alınması emredilmiştir. Bunun yanı sıra 30.000 İstanbul kilesi buğdayın da Diyarbakır'dan satın alınarak temin edilmesi belirtilmiştir.⁶⁹³ Ayrıca taşınması için gerekli olan yük hayvanlarının dahi yine Diyarbakır'dan ve öteki mahallerden ivedilikle tedarik edilerek Tatvan iskelesine gönderilecek olan zahirelerin Tebriz seraskeri vezir Abdullah Paşa'ya teslim edilmesine dair de hüküm gönderilmiştir.⁶⁹⁴

Gönderilen bir başka hükümde Diyarbakır'dan temin edilecek olan ve Van Muhafızı ve Tebriz canibi Seraskeri Abdullah Paşa maiyetindeki askerlerin zahire ihtiyacı için tayinatın her kilesinin 30'ar akçeden temin edilmesi için Adilcevaz, Bitlis, Muş, Patnos, kazalarından temin edilmesi dair hüküm gönderilmiştir(1723/1724).⁶⁹⁵ Yine Van Eyaleti'ne İstanbul'dan gönderilecek olan zahire ve mühimmatın taşınması için gerekli olan ve hâlihazırda kullanılmak üzere Yanbolu ve civarından mekari develerinin tedarik edilerek İstanbul'a gönderilmiş.⁶⁹⁶ Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, İran cephesine gönderilen zahire ve mühimmatın toplanma merkezi olarak Van Eyaleti ön plana çıktığı söylemek mümkündür. Bu nedenle ordunun ihtiyacı olan mallar daha çok çevre illerden temin ediliyordu. Çünkü cepheye gönderilecek olan zahirenin tamamının Van Eyaleti'nden temin edilmesi durumunda bazı sorunlar yaşanabiliyordu. Örneğin

⁶⁹² BOA, AE. SAMD., III, Dosya- Gömlek Nr., 188/ 18193, s. 1.

⁶⁹³ Bir Van kilesi ortalama olarak 7 İstanbul kilesine eş değerdir. Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 105.

⁶⁹⁴ BOA, C., AS. Dosya- Gömlek Nr., 24549, s. 1.

⁶⁹⁵ BOA. C.. AS. Dosya- Gömlek Nr., 944/ 40964, s. 1.

⁶⁹⁶ BOA, AE. SAMD. III., Dosya- Gömlek Nr., 127/ 12505, s. 1.

bölgede zaman zaman iklim şartlarından kaynaklı yaşanan kuraklık sebebi ile zahirenin Van Eyaleti'nden temin edilmesini güçleştiryordu. Örneğin 1723/1724 yılında gönderilen bir hükümde; Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'nın, Van valisi olup Tebriz tarafında seferdeki askerlerin seraskeri olan Abdullah Paşa'nın maiyetindeki askerler için gerekli olan zahirenin kıtlık sebebiyle Van eyaletinden tedarik olunamadığından, Erzurum Eyaleti'ne bağlı Bayezid, Eleşkirt ve Malazgirt sancaklarından temin edilerek gönderilmesi ve bu durumla ilgili kolaylık gösterilmesine dair hüküm gönderilmiştir.⁶⁹⁷

Eyaletten temin edilemediği için sefere katılacak ordunun gerekli olan zahire ihtiyacının gönderilen nakdi ücret ile Van eyaleti ve civarındaki bölgelerden rayiç bedel üzerinden satın alınarak tedarik edilmesi istenmiştir.⁶⁹⁸ Bu için ise, orduya gerekli olan lojistik ikmal maddelerinin temin etmekte görevli memurlar atanıyordu. Örneğin Dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından olan ve Van tarafında görevde bulunan Bahri Mehmed Efendiye Tebriz tarafına sefere memur edilen Van Valisi Abdullah Paşa'nın maiyetindeki ordu için gerekli olan zahirenin Van eyaleti ve Erzurum Eyaleti'ndeki Bayezid, Eleşkirt, Malazgirt sancaklarından geçerli fiyat üzerinden satın alınarak Abdullah Paşa'ya göndermiştir.⁶⁹⁹

Bölgede ordunun, ihtiyacını karşılayacak kadar temin edilemeyen zahire ve mühimmatın büyük kısmı Van'a sınır olan nahiyeler ve Diyarbakır, İstanbul ve Trabzon limanlarından temin ediliyordu. Örneğin 1723/1724 yılında gönderilen bir hükümde; Van'ın muhafazası Vezir Abdullah Paşa ve maiyetindeki askerlerin tayinatını karşılamak için Tebriz üzerine gönderilecek zahirenin, Diyarbakır nahiyeleri ve Van'a hudut olan nahiyelerden tedariki edilmesi talimatı verilmiştir. Bölgeden alınacak arpa ve buğdayın satın alınıp Van Eyaleti'ne nakledilerek geciktirilmeden gönderilmesine dair hüküm gönderilmiştir.⁷⁰⁰ Yine başka bir örnekte ise, Van kalesi ambarlarına gönderilmek üzere Ahlat, Adilceva, Bitlis ve Patnos (Batnos) kazalarından satın alındığı ve arpa, buğday bedelinin ise Azaz Mukataası ve Halep Muhassıllık malından ve Halep Cizyesi akçesinden ödenmesi hususuna dair hüküm gönderilmiştir.

⁶⁹⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr.,131/ 992, s. 345.

⁶⁹⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr.,131/ 772, s. 287.

⁶⁹⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr.,131/ 775, s. 282.

⁷⁰⁰ BOA, AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek Nr., 131/ 12877, s. 1.

Van Eyalet ambarlarına zahire ve mühimmat gönderen önemli bir diğer merkez ise Trabzon'dur. Trabzon'dan Van Eyaleti'ne zahire yanında ağırlıklı olarak mühimmat sevkiyatının yapıldığı görülmüyor. İstanbul'dan Van ve Tiflis taraflarına gönderilmek üzere Trabzon limanına gönderilen zahire, cephane ve tophane mühimmatını taşımak üzere Kütahya, Bursa, Saruhan, Suğla ve Aydın sancaklarından gerekli olan mekkârilerle tedarik edilmesine dair hüküm gönderilmiştir.⁷⁰¹ Ayrıca Trabzon limanlarından Mekkârilerle gönderilen zahirelerin bütün masraflarının Trabzon Eyaleti'nin cizyesinden karşılanıyordu.⁷⁰²

İran seferlerinde orduya zahire ve mühimmat gibi lojistik desteğin merkez üssü olan Van Eyaleti'ne gönderilecek olan her türlü zahire ve mühimmatın eksiksiz ve sorunsuz ulaşması için üzerinde önemle duruluyordu. Bununla ilgili gönderilen bir hükümde; Van Muhafızı Abdullah Paşa'ya lojistik destek için gönderilen mühimmatın muhafazası için azami dikkat gösterilmesi hakkında Trabzon kadısına dikkatli olunması adına hüküm gönderilmiştir (1723/1724).⁷⁰³ Bölgeye gönderilen mühimmat ve zahirelerin taşınması gibi masraflar gönderilen bölge valileri tarafından karşılanıyordu.

Örneğin bununla ilgili Diyarbakır mütesellimine gönderilen başka bir hükümde: Diyarbakır Eyaleti ve kazalarından temin edilen ve Tebriz tarafında bulunan Abdullah Paşa'nın emrindeki askerlere verilmek üzere, Tatvan iskelesine gönderilmesi gereken zahire için davarların da Diyarbakır'dan temini edilmesi gerektiği halde bu konuda zorluk çıkartan Diyarbakır çavuşlar kethüdası Milli oğlu Timur'un görevden alınıp Adana'da kalebend edilmesi dair hüküm gönderilmiştir(1723/1724).⁷⁰⁴

Ayrıca yine Van Eyaleti seraskeri olan Paşa'nın orduya gerekli olan lojistik desteğin sağlaması adına diğer sancak ve kazalardan da imdad-ı seferiye de toplanmaktaydı. Örnek olarak Hamid sancağının kazaları, Tebriz tarafında seferdeki askerlerin seraskeri olan Van Valisi Abdullah Paşa'ya Hamid sancağı mutasarrıflığı verilmiş olduğundan, sancaktaki kazalar için belirlenen imdad-ı seferiye tahsil

⁷⁰¹ BOA, AE. SAMD.III, Dosya- Gömlek Nr., 128/ 12579, s. 1.

⁷⁰² BOA, İE. ML. Dosya- Gömlek Nr., 128/ 1209: Trabzon iskelesinden Van ve Tiflis'e nakl olunacak zehairin mekkari ve sair ücretlerinin Trabzon cizyesi malından sarf edilmesine dair yazılan hükme aid İsmail mühürlü tezkire. H-26-05-1136.

⁷⁰³ BOA, AE. SAMD. III. Dosya- Gömlek Nr., 141/ 13653, s. 1.

⁷⁰⁴ BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr.,132/ 250, s. 74.

olunarak kendisine teslim edilmesine dair hüküm gönderilmiştir.⁷⁰⁵ Benzer bir durum ise İçil sancağında görülmektedir. İçil sancağına mutasarrıf Sunullah, kapı halkı ve askerleriyle Tebriz tarafında seferde olan Van Valisi Abdullah Paşa'nın maiyetine görevlendirildikleri için, sefer masraflarına harcanmak üzere sancaktaki kazalar için belirlenen imdad-ı seferiyenin tahsil edilerek kendisine teslim edilmesi dair hükümler gönderildiği görülmektedir. (1724).⁷⁰⁶

Daha öncesinde belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti olası İran savaşlarına hazırlıklı bir şekilde girmek için, ordunun savaş gücünü artıran lojistik ikmalin düzenli akışını sağlayacak menziller ve bu menziller üzerinde depolama alanları kuruyordu. Bu yapılan lojistik depolarının önemli kılan özelliği her daim savaşa hazırlıklı bir şekilde dolu olması idi. Sefer organizasyonları içerisinde pek çok vilayet ve kazalardan bu kadar fazla zahirenin satın alınıp Van Eyaleti'ne sevk edilmesi, bölgenin İran savaşlarında önemli lojistik ikmal merkezi olduğu fikrini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle bölgede pek çok zahire ambarı kurulduğu görülmektedir. Yapılan bu ambarların pek çoğunun Van Gölü etrafında yapıldığı görülmektedir. Gölün etrafında yapılan zahire ambarları; Erciş, Tatvan, Adilcevaz, Ahlat, Karmuş ve Norşin zahire depolama merkezleri olduğu görülmektedir.⁷⁰⁷

Osmanlı ordusu için silah ve mühimmat gibi lojistik ikmal maddeleri savaşta gerekli olan ve gücünü artıran en önemli yapı unsurlarından biriydi. Bu nedenle ordu için gerekli olan zahire ile birlikte aynı önemli rolü oynamaktaydı. Sefere çıkacak olan ordunun için yapılan ilk hazırlıklardan biri de silah ve mühimmat tedariki idi. Çünkü tamamlanamayan silah ve mühimmat, ordunun hareket etmesini olanaksız kılıyordu. Sefer dönemlerinde ordu maiyetine verilen ve İran seferlerine kullanılan çeşitli cinsteki toplar, yuvarlak, humbara ve top tanelerinin büyük bir bölümünü Tophane-i Amire ve Mehterhane-i Amire'de imal edilmekteydi.⁷⁰⁸ Alınan sefer kararlarının ardından depolardaki mühimmatın cepheye sevk edilir ve merkezde bulunan kurumlar ise cephe imalatına hız verirdi.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr.,131/ 1069, s. 359.

⁷⁰⁶ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr.,131/1094, s. 363.

⁷⁰⁷ BOA. D. MKF. Nr. 28464, s. 3. Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 113.

⁷⁰⁸ Işık, *Osmanlı- İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, s. 66.

⁷⁰⁹ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 122.

Osmanlı ordusunun sefer dönemi kullandığı silah ve mühimmat çeşitleri fazla olmasından kaynaklı, imalinde gerekli olan hammaddenin de temini de halledilmesi gereken bir sorun idi. Gereken hammaddeler arasında önem açısından listedeki ilk sırayı madenler almaktadır. Çünkü silah üretiminde ihtiyaç duyulan ana madde demirdi.⁷¹⁰ Ayrıca silah üretiminin yanında gemi inşaatı, kazma, kürek, balta, çivi, at nalı araç- gereçlerinde yapımında kullanılmaktaydı.⁷¹¹ Osmanlı devletinin silah imalatında kullandığı demir madenleri, Van, Bilecik, Keban ve Divriği’de bulunuyordu.⁷¹² Van Eyaleti’nde demir yataklarının bulunduğu Karcikan ve Gevar nahiyelerinde bazı yerlerinde demir madenleri bulunmaktaydı.⁷¹³ Bölgede önemli maden yatakları olan Karcikan ve Gevar’da bulunan maden yatakları 1574’de bulunulduğu ve faaliyet gösterdiği arşiv yazışmalarında anlaşılmaktadır.⁷¹⁴

Osmanlı- İran savaşları sırasında alınan ve mühimmat olarak imal edilen demirin çoğu, Tiflis, Revan ve Van Eyaletlerine gönderiliyordu.⁷¹⁵ Örneğin 1723’de sefer hazırlıkları aşamalarında Van Kalesi’nin ihtiyaçları kapsamında Erzurum’daki bölge esnafları olan demircilerden 300 kantar demir temin edilmiştir.⁷¹⁶ Arşivden tespit edilen yazışmalarda kayda geçen belgelerde, özellikle sefer dönemlerinde Van Eyaleti’ne silah ve mühimmat sevkiyatının yapıldığı önemli merkezlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Sınır eyaleti olmasından kaynaklı olası saldırılarda ilk olarak buralar etkileniyordu. Ayrıca Van Eyaleti, İran cephesine gönderilen mühimmat ve zahire sevkiyatının merkezi olmasından kaynaklı buralara olası saldırılar seferin gidişatına olumsuz sonuçlar doğuracağından bölgenin korunmasına önem verilmiştir. Bu nedenle İran tarafından olası saldırılara karşı her zaman hazırlıklı olan Osmanlı Devlet’i, bu bölgedeki mühimmat miktarlarını ve eksiklerinin bildirilmesi hususunda emirlerle merkezin bilgilendirilmesi istenmiştir.⁷¹⁷

⁷¹⁰ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 122-123.

⁷¹¹ Gabor Agoston, “Avrupa’da Osmanlı Savaşları 1453-1826”, *Top, Tüfenk ve Süngü Yiniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, (Ed. Jeremy Black), (çev. Yavuz Alogan), İstanbul 2003, s. 139-140.

⁷¹² Salim Aydıöz, *Tophane-i Amireve Top Döküm teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 237-238.

⁷¹³ Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van*, s. 287.

⁷¹⁴ BOA. MAD., Defter Nr., 24, s. 14-37; Kılıç, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van*, s. 287.

⁷¹⁵ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 122.

⁷¹⁶ BOA. MAD. Defter Nr., 1943, s. 30.

⁷¹⁷ 1150 tarihli hükümde; Van muhafızı Timur Paşa’ya ve Van kadısına gönderilen hükme göre İran vekili Zend-i Abdü’l kerim Han’ın Bağdat ve Basra taraflarına saldırısı sonucu oluşan hasarlara karşı Hoy hanı

18. yüzyıl arşiv kaynakları incelendiğinde bölgeye ve cephe ardına mühimmat sevkiyatının Van üzerinden yapıldığı görülmektedir (1707/1708). Gönderilen cephanelerin İstanbul'dan Trabzon limanlarına gelerek buradan Trabzon- Erzurum hattı ile Van Eyaleti'ne sevk edilirdi (1721/1722)⁷¹⁸ Yine aynı şekilde Van Kalesi'nin güvenliği için mevcut bulunması gereken şahi top arabaları, koşumlar vesaire gemiye yüklenerek Trabzon- Erzurum hattından gönderiliyordu.⁷¹⁹ Van Kalesi'ndeki toplar Van valisi Osman Paşa tarafından Şirvan Kalesi için göndermiş olduğu balyemez⁷²⁰ topunun kaleye ulaştırılması gerektiğine dair Van valisi vezir Mehmet Paşa'ya hüküm gönderilmiştir.⁷²¹

Cepheye ve Van Kalesi'ne sevk edilmesi gereken mühimmat ve ordu için pek çok hüküm gönderilmiştir. Örneğin 1722/1723 tarihli belgede, İran taraflarında bulunan ve Tebriz üzerine yapılacak sefere serasker tayin edilen Van Muhafızı Abdullah Paşa'nın maiyetine verilmiş Van Kalesi'ndeki topçu neferlerinin sayısı az olduğundan dolayı, İstanbul'dan takviye olarak gönderilen topçuların bir an önce Van Kalesi'ne ulaştırılması hususunda emir gönderilmiştir.⁷²² Topçu neferinin az olmasından kaynaklı, Van Kalesine gönderilecek neferlerin, İstanbul'dan ve civar mahallerden takviye edilen topçuların bir an önce Van Kalesi'ne ulaştırılması istenmiştir.⁷²³ Osmanlı Devleti, Van Eyaleti'ne askeri lojistik sağladığı gibi Van Kalesi muhafazasında bulunan askerlere de zahire temini yapmıştır. 1176/1762 tarihli kayıta Van Kalesi muhafazasında olan top arabacılarından on bir kişinin zahire ücretlerinin verilmesi için merkeze arzuhal gönderilmiştir. On bir

Ahmet, Revan hanı Hanaklı, Tebriz Hanı Necefekli ve Karadağ hanı Mustafa hanları ilkbaharda Van taraflarına asker toplayarak suikast edecekleri haberlerine karşı, Van kalesinde bulunmak üzere top, cebehane ve zehayire lüzum olduğu bildirilmiştir. BOA, Cevdet AS. Dosya- Gömlek Nr., 1210/ 54230, s. 1.

⁷¹⁸ BOA, C.. AS. Dosya- Gömlek Nr., 493/ 20576, s. 1.

⁷¹⁹ BOA, C.. AS. Dosya- Gömlek Nr., 1223/ 54897, s. 1.

⁷²⁰ Balyemez; Osmanlı ordusunda XVI. yüzyıldan soNra uzun süre özellikle kuşatmalarda kullanılan bu büyük ve ağır topun adı aslında topun İtalyan yapımcısının adı olan "ballamezza" kelimesinden gelmektedir(*). Ballamezza italyanca yarım-top (ball:top, mezza:yarım , mezzaluna'da yani yarım ay'da olduğu gibi) demektir. Topun mucidinin adının Balyemezzi adlı bir İtalyan olduğu ve galat-ı meşhur (herkesin yaptığı yanlış) olarak Türkçeye balyemez adı ile geçtiği de söylenir. Detaylı bilgi için bkz; Aydıöz, *Tophane-i Amireve Top Döküm teknolojisi*, s. 354.

⁷²¹ Van valisi vezir Mehmed Paşa'ya: Kendisine Ziriki ve Karkar sancakları ihsan olunan Mehmed Halka'ya sancakların mutasarrıfı olan Cihan Şah tarafından mukavemet edildiği, aynı kişi tarafından Van kalesinin tamiri görevinin de yapılmadığı, sabık Van valisi Osman Paşa'nın Şirvan kalesi için göndermiş olduğu balyemez topunun da Van kalesine ulaştırılmasının temini. H-20-02-1121. BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr.,116/ 449, s. 109.

⁷²² BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr.,131/ 630, s. 235.

⁷²³ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 131/ 631, s. 236.

neferin guşt ve hinta (et ve buğday) ücretleri baş muhasebeci tarafından 5.290 akçe olarak hesaplanmıştır. Neferlerin hesaplanan zahire ücretlerinin verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷²⁴

Van Kalesine mühimmat sevkiyatı 18. yüzyılın ikinci yarısında da aynı süratle devam etmiştir. Arşiv kayıtlarına bakıldığında Osmanlı Devleti sınır bölgelerinde olan Kars, Ahıska ve Van kalelerine sürekli olarak askeri tahkimat yaptığı anlaşılmaktadır. 18. yüzyılın sonlarına ait bir kayıta Osmanlı merkezi idaresi Van, Kars ve Ahıska kaleleri için Erzurum cephanesine siyah barut ve mühimmat teslim etmiştir. Van Kalesi için gerekli mühimmat alındıktan sonra geriye kalan mühimmatın Van, Kars ve Ahıska kalelerine gönderilmesi emredilmiştir. Gönderilen mühimmat listesine bakıldığında barut, kurşun, urğan vs olduğu anlaşılmaktadır.⁷²⁵ Devlet, sınır kalelerine mühimmat gönderdiği gibi kalelerde eksik olan mühimmatın tespiti için de görevlileri tayin etmiştir. Görevliler, *Serhadat-ı Hakaniyye* olarak ifade edilen Erzurum, Ahıska, Kars ve Van kalelerinin takviye ve istihkâmı (sağlamlaştırma), mühimmat ve zahire tespiti hakkında merkeze raporlar sunmuştur.⁷²⁶ 18. yüzyılın sonlarında Van Kalesi'nin de içinde olduğu sınır kalelerinden tamire muhtaç olan yerlerin bir an önce tamir edilmesine dair çok sayıda arşiv kaydına rastlamak mümkündür.⁷²⁷

İstanbul üzerinden gönderilen mühimmat ve silahların genellikle iki amaç dâhilinde gönderiliyordu. Birincisi Van'ın Eyalet savunmasını güçlendirmek ve olası saldırılara karşı korumaktı. 1723/1724 yılında gönderilen hükümde; Van Kalesi'nin muhafazasının sağlanması gerektiğinin ve bu nedenle temin edilen toparabacılarının neferleri vakit geçirmeden ocağa kaydedilerek Van'a gönderilmesi hususunda hüküm gönderilmiştir.⁷²⁸ İkincisi ise sefer döneminde İran üzerine gönderilecek mühimmat ve silahın lojistik organizasyonunun Van üzerinden gerçekleşmesini sağlamaktı. Van muhafızı olan Abdullah Paşa'nın İran seferlerinde serasker tayin edildiğinden dolayı gerekli olan mühimmat ve ordu Van üzerinden toplanıp hareket ediliyordu.

Van muhafızı Abdullah Paşa'nın Tebriz üzerine sefere çıkacak olmasından dolayı, gerekli olan asker, cebehane mühimmatı ve sairenin Erzurum ve Trabzon

⁷²⁴ BOA, AE. SMST. III, Dosya- Gömlek Nr., 265/ 21256.

⁷²⁵ BOA, D. BŞM.CBH.d, Defter Nr., 18514, s. 1-4.

⁷²⁶ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 189/ 8164.

⁷²⁷ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 115/ 5196.

⁷²⁸ BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr.,131/ 737, s. 274.

taraflarından tedarik edilip Van'a gönderilmesine dair hüküm gönderilmiştir.⁷²⁹ Temin edilen mühimmatın ise, Van muhafızı Abdullah Paşa'ya teslim edilinceye kadarki süre zarfında mühimmatın muhafazası için azami dikkat gösterilmesi hakkında Trabzon kadısı hüküm gönderilmiştir. Çünkü bölgede artan eşkıyalık faaliyetleri neticesinde oluşabilecek saldırıları göz ardı edilmek istenmiyordu.⁷³⁰ Çünkü böyle bir durumda lojistik ikmal hatlarında durma ve gecikmelere yaşanabiliyordu. Ayrıca bölgede lojistik desteğin aksamasında ki bir diğer engel iklim koşullarıydı. Uzun süren kış aylarından kaynaklı bölgeye gönderilecek olan mühimmatın önceden gönderilmesine de dikkat ediliyordu. Örnek olarak Muş'tan gelecek topların Van Kalesine ulaştırılması için bölgede sert geçen kış mevsimi gelmeden ulaştırılması gerektiğine dair emir gönderilmiştir.⁷³¹

Sonuç olarak, 18. yüzyılın başlarından itibaren aralıklarla başlayan ve üç cephede devam eden Osmanlı- İran savaşlarında, orduya gerekli olan mühimmat ve zahire temin edilmesi ve sevki bir lojistik ikmal merkezi olarak Van Eyaleti ön plana çıktığını söylemek mümkündür. İran üzerine gerçekleştirilen seferlerde gerekli olan zahire ve mühimmat Diyarbakır- Trabzon hattından tedarik edilerek Van Eyaleti'ne sevk ediliyordu. Bu nedenle lojistik ikmalin İran tarafına ulaştırılmasında bir köprü vazifesi görmektedir. Ayrıca jeopolitik konumu gereği bir serhat eyaleti olması ayrıca bir önem atfedilmiştir.

5. 2. Sefer Öncesi Sınır Kalelerinin Tahkim Edilmesi

Osmanlı Devletinin uç sınırlarında bulunan kaleler jeopolitik konum açısından oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti'nde kaleler sınır güvenliğini koruması ve hem de sınır aşırı seferlerde lojistik ikmal sağlayan önemli birer stratejik üs görevi gören önemli merkezlerdi.⁷³² Geniş topraklara sahip olması nedeniyle Osmanlı Devleti, sefer kararı sonrasında ordunun toparlanıp hareket etmesi 6 aylık gibi bir sürece tekabül etmesinden ötürü bölgede ciddi tehditlerin yaşanmasına kapı aralıyordu. Bu tehlikelerin bilincinde olan Osmanlı Devleti, sefer hazırlıkları süresinde geçen zaman diliminde sınırda olası düşman saldırıların önlenmesi için bazı tedbirlere başvuruyordu.⁷³³

⁷²⁹ BOA, AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek Nr., 141/ 13654, s. 1.

⁷³⁰ BOA, AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek Nr., 141/ 13653, s. 1.

⁷³¹ BOA, AE. SAMD. III, Dosya- Gömlek Nr., 16/ 1444, s. 1.

⁷³² M. Yaşar Ertaş, " Osmanlı Devleti'nde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, Ankara 1999, s. 590.

⁷³³ Ertaş, " Osmanlı Devleti'nde Sefer Organizasyonu", s. 590-591.

Devlet kalelerin tamir edilmesi, cephane ve mühimmat gönderilmesi, zahirenin depolanması yapılması ve ordu sevkıyatı gibi pek çok tedbirler alıyordu. İran üzerine yapılan seferler öncesinde ve sonrası için Van Kalesi'nde ne gibi önlemler alındığına dair arşiv kaynaklarında çok sayıda belge bulunmaktadır. 1722 tarihinde İran coğrafyasında Afganların başlatmış olduğu isyanlar ve başkent İsfahan'ı kuşatmaları bölgede kargaşa ortamını doğurmuştur. Sınır komşusu olan İran'da bu olaylar yaşanırken, bölgedeki kale ve şehirleri tehdit edilme ihtimali nedeniyle doğu sınırlarındaki Erzurum, Kars, Van kalelerinde güçlendirme çalışmaları başlatılmıştır.⁷³⁴

18. yüzyılda artan gerilimler nedeniyle yapılan yazışmalardan da anlaşılacağı üzere Van Eyaleti'nde ki kale, cephane ve mühimmatın yetersiz olduğu ve bununla ilgili çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili gerekli olan eksikliklerin giderilmesi için keşiflerin yapılması hususunda hüküm gönderilmiştir.⁷³⁵ Sefer için gerekli olan hazırlıkların sağlanması için sınır kalelerine gönderilmek üzere Cebehane-i Amire ile Tophane-i Amire'den hazırlanan ilk sevkıyat Van Kalesi'ne yapılmıştır.⁷³⁶ Sınır bölgesinde yapılan tahkimatlar oluşabilecek saldırıları karşı alınmış tedbirlerdi. Van Kalesi'nin tahkim edilmesi kapsamında eyalete bağlı sancaklar ve çevre eyaletlerden bu tür hazırlıkların yapılması için emirler gönderilmiştir. 1708/1709 yılında gönderilen hükümde Van Eyaleti'nde klasik, yurtluk-ocaklık veya hükümetle yönetilen Hizan, Hakkari, Mahmudi, Karkar, Zeriki, Şerayi, Adilcevaz, Bargiri, Beyazıt Kalesi, Diyadin, Müküs, İsparit, Ağakis, Erciş sancak beylerinin kapı halklarıyla birlikte Van Kalesi'nin tamir edilmesinde görevlendirilmiştir.⁷³⁷ Sınır kalesi olan Van Kalesi'nin tamiri için sancak ve eyaletlerin yükümlülüklerinin olduğu yakılan hükümlerden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği üzere bu kurallara uymayanların sert şekilde uyarıldığı ve cezalandırıldığı da görülmektedir. Kalenin tamir edilmesinde gerekli olan ihtiyaçların giderilmesi için, bölgedeki sancaklara ayrıca hükümler gönderilmiştir.

Zerikî sancakbeyi ile Kakar (Karkar) sancakbeyi Mehmed Halef Bey'e gönderilen hükümde, Kapı halkı ve yeteri miktarda amele ile mühimmat-ı sairesi tarafından

⁷³⁴ İşbilir, “Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu”, s. 20-40.

⁷³⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 112/ 1088, s. 305.

⁷³⁶ BOA, MAD, Defter No., 3288, s. 47-48.

⁷³⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2562, s. 579.

görölmek üzere, tayin edilen mübaşir marifetiyle Van Kalesi'nin tamirinde görevlendirildiği (1708/1709).⁷³⁸

1708/1709 yılında hükümde, Erciş sancakbeyi olan Ferhad Paşa oğlu Osman'ın kapı halkları ve yeteri miktarda amele ile mühimmat-ı sairesi tarafından temin edilmesi üzere, tayin edilen mübaşir marifetiyle Van Kalesi'nin tamirinde görevlendirildiği.⁷³⁹

Ağakis sancakbeyi Şeroiyi sancakbeyi oğlu Mehmet'e 1708/1709 yılında gönderilen hükümde Kapı halkı ve yeteri miktarda amele ile mühimmat-ı sairesi tarafından görölmek üzere, tayin edilen mübaşir marifetiyle Van Kalesi'nin tamirinde görevlendirildiği iletilmiştir.⁷⁴⁰

Hizan Hâkimi Hacı Bey'in kadim olduğı üzere Van Kalesi'nin tamiri için, Kapı halkıyla birlikte yeteri miktarda amele ile mühimmat-ı sairesi tarafından görölmek üzere, tayin edilen mübaşir marifetiyle Van Eyaleti'ne gitmesi için hüküm gönderilmiştir (1708/1709).⁷⁴¹

İsparid sancakbeyine ve Şeroiyi sancakbeyi Mustafa'ya gönderilen hükümde, kapı halkıyla birlikte ve yeteri miktarda amele ile mühimmat-ı sairesi tarafından görölmek üzere, tayin edilen mübaşir marifetiyle Van Kalesi'nin tamiri için görevlendirilmişlerdir.⁷⁴²

Yine aynı surette Bargiri sancakbeyi Şeref'e gönderilen hükümde, kapı halkı ile birlikte yeteri miktarda amele ile mühimmat-ı sairesi tarafından tayin edilerek, bölgeye tayin edilen mübaşir ile birlikte Van Kalesi'nin tamirinde görevlendirildiği bildirilmiştir.⁷⁴³

⁷³⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2567, s. 580.

⁷³⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2569, s. 580.

⁷⁴⁰ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2575, s. 580.

⁷⁴¹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2564, s. 580.

⁷⁴² BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2574, s. 580; BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2568, s. 580.

⁷⁴³ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2575, s. 580.

Bayezid kalesi tarafında olan Diyadin sancakbeyi Yusuf'un, kanun-ı kadim üzere kapı halkı ve yeteri miktarda amele ile bölgeye gönderilen mübaşir marifetiyle Van Kalesi'nin tamirinde görevlendirildiği bildirilmiştir.⁷⁴⁴

Kalenin tamiri için bölgeye görevlileri ile birlikte Van Kalesinin tamir edilmesi için görevlendirilen Hakkâri Hâkimi Mir Mehmed'in bölgeye gitmesi hususunda emir verilmiştir.⁷⁴⁵

Hoşab nam-ı diğer Mahmudi Hâkimi İbrahim'in gerekli olan levazımı ile birlikte Van Kalesi'nin tamiri için tayin edilen mübaşir ile Van Kalesi'nin tamirinde görevlendirildiği bildirilmiştir.⁷⁴⁶

Adilcevaz sancakbeyi Yusuf ve Müküs sancakbeyine gönderilen hükümde yine onların da gerekli olan kapı halkları ve tamirinde gerekli olan amele ile birlikte kale tamiri için görevlendirildiklerine dair hüküm gönderilmiştir.⁷⁴⁷

Son olarak Kalenin tamir edilmesi hususunda gerekli olan kolaylık ve gereksinim temin edilmesi hususunda görevlendirildiğini Bitlis Hâkimi Said Han'a iletilmiştir.⁷⁴⁸

Ayrıca kale tamiri için görevlendirilen liva ve sancak yönetimlerinin idari birimlerine gönderilen başka bir hükümde ise, Van Kalesinin tamirinde bütün hükümet ve liva beylerinin kapı halkları belirli görev ve sorumluklar verildiği görülmektedir. Örneğin Bidlis Hâkimi olan Mehmed Said'e 1719/1720 tarihli gönderilen hükümde; Van'da bulunan bütün hükümet ve liva beylerinin kapı halkları ile hisselerine düşen mahalleri tamamlamak üzere Van kalesinin tamiri ile görevlendirildikleri, ayrı ayrı fermanlar gönderilerek haberdar edildiklerini bildirilmiştir. Bu bilgiler ışığında anlaşıyor ki her sancak ve hükümet beylerine ayrı ayrı görev ve sorumlulukların düştüğü görülmektedir.⁷⁴⁹

⁷⁴⁴ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2572, s. 580.

⁷⁴⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2565, s. 580.

⁷⁴⁶ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2566, s. 580.

⁷⁴⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2573, s. 580; BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2570, s. 580.

⁷⁴⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 115/ 2563, s. 579.

⁷⁴⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 1023, s. 277.

1719/1720 yılında Adilcevaz sancakbeyine aynı hususta bilgilendirilmiş ve üzerine düşen sorumluluğu ve hisselerine düşen mahalleri tamamlamak üzere Van kalesinin tamiri ile görevlendirilmiştir.⁷⁵⁰

Diyadin sancakbeyine: Van'da bulunan kale tamiri için hisselerine düşen mahalleri tamamlamak üzere Van kalesinin tamiri ile görevlendirildiği.⁷⁵¹

Hoşab yani Mahmudi Hâkimi Zeynel'e: Van'da bulunan kalenin tamirine kapı halklarıyla birlikte hisselerine düşen mahalleri tamamlamak üzere Van kalesinin tamiri için görevlendirildiklerini.⁷⁵²

Müküs sancakbeyine: Van'da bulunan kalenin tamirine kapı halkları ile birlikte hisselerine düşen mahalleri tamamlamak üzere Van kalesinin tamiri için görevlendirildiklerini.⁷⁵³

Kesan sancakbeyine Van'da bulunan kalenin tamiri için kapı halklarıyla birlikte hisselerine düşen mahalleri tamamlamak üzere Van kalesinin tamiri için görevlendirildiklerini.⁷⁵⁴

Esparit sancakbeyine, Hakkâri hâkimine, Karkar sancakbeyine, Ağanis sancakbeyine, Bargiri sancakbeyine, Erciş sancakbeyine; Van'da bulunan kalenin tamirine kapı halklarıyla birlikte hisselerine düşen mahalleri tamamlamak üzere Van kalesinin tamiri için görevlendirildiklerini.⁷⁵⁵

Şirdin Sancakbeyi Süleyman'a Van'da bulunan kalenin tamiri için bütün hükümet ve sancak beylerinin kapı halkları ile hisselerine düşen mahalleri tamamlamak üzere Van kalesinin tamiri ile görevlendirildikleri bildirilmiştir.⁷⁵⁶

⁷⁵⁰ BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1039, s. 278.

⁷⁵¹ BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1040, s. 278.

⁷⁵² BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1027, s. 278.

⁷⁵³ BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1030, s. 278.

⁷⁵⁴ BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1032, s. 278.

⁷⁵⁵ BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1037, s. 278; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1036, s. 278; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1035, s. 278; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1031, s. 278.

⁷⁵⁶ BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1031, s. 278; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 1029, s. 278.

Van Kalesi'nin tamiri için İstanbul hükümeti üzerinde özenle durduğu anlaşılmaktadır. Görevlendirilen hükümet ve sancak beylerinin görevlerini eksiksiz yerine getirmeleri aksi durumda cezalandırılacaklarına dair ayrıca hüküm gönderilmiştir.⁷⁵⁷ Kalenin tamiri hususunda yerel kuvvetlerin tümünün harekete geçirilmesi emre katılmayanların ise görevlerinden alınarak İstanbul'a bildiriliyordu.⁷⁵⁸ Bölgenin fethedilmesinde itibaren sistemin uygulandığı dile getirilmiş, görevlendirilen kişilerin Van Vali'sinin emrine uygun hareket etmelerine dair telkinlerde bulunmuştur. Hakkâri Hâkim'i Zeynel Bey'e, Servi sancakbeyi Süleyman Bey'e, Hoşab -Mahmudi- Hâkim'i Zeynel Bey'e, Erciş sancakbeyi Ahmet Bey'e, Bargiri sancakbeyine, Hizan Hâkim'i Muhyiddin Bey'e, Adilcevaz sancakbeyi Mehmed Bey'e, Müküs sancakbeyine, İspayrıt sancakbeyine, Zeriki sancakbeyine, Bayezid Kalesi beyine yakınında Diyadin sancakbeylerine ayrı ayrı gönderilen hükümlerde; Van kalesinin tamirinde bulunmaları emredilmiştir.

Van valisinin görüşleri doğrultusunda hareket etmeyenlerin cezalandırılacağı dair hükümlerle bildirilmiştir.⁷⁵⁹ Bölgedeki idari birimlere bu denli sert hitaplarla karşılık verilmesi nedeni, bölgenin ehemmiyetinden kaynaklı olası başıbozukluğa fırsat verilmek istenmeyişindendir. Çünkü bölgedeki idari birimlerin zaman zaman sorunlar çıkardıkları ve emirlere uymadıkları durumlar olmaktaydı. Örneğin Van Kalesi'nin tamiri ve kale tamiri için yapılan harcamalarının bazı dönemlerde gümrük eminlerinden alındığı ancak gümrük eminlerinin gönderilen emirlere türlü bahanelerde riayet etmedikleri görülmektedir. 1180/1767 senesinde merkezi yönetim tarafından Erzurum valisi Numan Paşa'ya gönderilen emirde Erzurum Gümrüğü emini el-hac Mustafa'dan tamire muhtaç Van Kalesi için 5.000 akçe ödenek istendiği belirtilmiştir. Ancak Mustafa'nın "gümrükte bir akçe olmadığı, bir miktarının ödemesi olan yerlere verdiği ve bir miktarını hazine-i amireye gönderdiği" gibi bahanelerle gümrük malından Van Kalesi tamiri için göndermesi gereken meblağı göndermemiştir. Numan Paşa'ya gönderilen emirde

⁷⁵⁷ BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 326, s. 91.

⁷⁵⁸ BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 687, s. 165.

⁷⁵⁹ BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 32, s. 7; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 328, s. 91; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 338, s. 91; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 332, s. 91; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 33, s. 5; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 327, s. 91; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 333, s. 91; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 336, s. 91; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 337, s. 91; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 330, s. 91; BOA, A. DVNSMHHM.d., Defter Nr., 129/ 335, s. 91.

devletin belirlemiş olduğu meblağı en kısa sürede gümrük emini Mustafa'dan tahsil ederek Van'a göndermesi emredilmiştir.⁷⁶⁰

Bölgedeki bütün sancak ve hükümet beylerinin bu husus için görevlendirildiği gibi İstanbul'dan ayrıca kalenin tamirinde görevli mübaşir de görevli olarak gönderiliyordu. Bu hususta yazılan bir yazışmada; Kuvvetlendirme ve tamiri tamamlanan Van Kalesi için tayin edilen mübaşir dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından Osman'ın bölgede durmasına gerek kalmadığı ve yapılan işlemler tamamlandığından ötürü görevli mübaşirin İstanbul'a dönmesi için emirname gönderilmiştir.⁷⁶¹

Van Kalesi tamiri sürecinde dikkat çeken bir diğer husus, üzerine düşen sorumluluklarını layıkıyla yapan Bitlis Hâkimi Mehmed Said'e gönderilen hükümdür. Van kalesinin tamirindeki başarılı çalışması nedeniyle hâkimliği uhdesinde bırakıldığı, ayrıca bu süreçte Hükümet ve liva mutasarrıfları içinde en seçkini seçilerek devam eden tamiratın bitirilmesi için hükümet ve liva mutasarrıflığına da başbuğ olarak tayin edilmiştir.⁷⁶²

İran tarafında meydana gelen kargaşalar ve savaşlardan dolayı, sınırdaki kalenin olası saldırıları önlemek için sürekli tamir ve tahkim edilmiştir. Van Kalesi'nin tamirinin yanı sıra, sınırdaki gücünü artırmak için silah ve mühimmat sevkiyatı da yapılmaktaydı. Sınıra sevk edilen silah ve mühimmatın tamamı kalenin tahkiminin yanı sıra cepheye sevk edilmek içinde gönderildiği görülmektedir. Ayrıca ileriki konularda da görüleceği üzere bölgenin savunması ve cepheye sevk edilmek üzere, liva, hükümet ve sancaklardan da mühimmat sevkiyatının yanı sıra ordu sevkiyatının da yapıldığı görülmektedir. Bölgenin jeopolitik konumu ve İran sınırı yakın olması olası her türlü olumsuzluklara karşı hazırlık yapılmıştır. Ancak yapılan tedbirlere rağmen zaman zaman olumsuzluklar yaşanabilmekteydi. Van valisi vezir Ali Paşa'ya gönderilen hükümde: Kalede nizamı bozarak karışıklık çıkaranların beytülmale nezir akçesi ödemesi yapmayı taahhüt etmeleri, Van Kalesi'nin serhad boyundaki kalenin güvenliğine daha da önem verilmesi

⁷⁶⁰ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 1058/46540.

⁷⁶¹ AE.SAMD.III, Dosya- Gömlek Nr., 154/ 15150, s. 1; Tamiri yapılmış olan Van Kalesi'ne mübaşir tayin olunan Dergah-ı mualla kapıcıbaşlarından Osman'ın orada ikametine gerek kalmadığı. (1720/1721), BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129 1327, s. 261; Van valisine: Kalenin tamir ve kuvvetlendirilmesi için yapılan işler tamamlandığından görevli mübaşirin İstanbul'a dönmesi. (1720/1721).

⁷⁶² BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 1074, s. 291; BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 1084, s. 295.

hususunda emir verilmiştir.(1719/1720).⁷⁶³ Yine başka bir örnekte ise; Van ocaklı askerlerinin şehrin dışında eşkıyalık faaliyetleri yaptıkları tespit edilmesi üzerine, nezirlerinin tahsili, olayla ilgili orta ve ağalar tayin edilerek yardım ve yataklık edenler için merkezden isim yeri açık fermanlar gönderilmiştir.⁷⁶⁴ Van Eyaleti'nde yaşanan bu gibi durumların önüne geçmek ve bölgede asayiş sağlamak için, sancaklarda güvenliğini sağlamak amaçlı takviye kuvvetler gönderiliyordu. Bununla ilgili pek çok yazışma kaydı mevcuttur. Örneğin; Diyarbakır valisi vezir Abdullah Paşa'ya 1718/1719 tarihli gönderilen hükümde Van kalesinde cereyan eden eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçmek ve vilayete nizam verilmesi için görevlendirilmiştir.⁷⁶⁵

Yine 1718/1719 Kefe Kalesi muhafazasındaki yeniçeri zabıtine gönderilen hükümde, kaledeki on beşinci cemaate bağlı askerlerin Van Kalesi'nin güvenliğini sağlamak için görevlendirildiklerine dair hüküm gönderilmiştir.⁷⁶⁶

Benzer bir örnek ise bölgedeki asayiş sağlamak için, 1718/1719 Bursa'daki Yeniçeri ocağı zağarcıbaşı İskender'e gönderilen hükümde, Van Kalesi'nin güvenliğini sağlamak üzere görevlendirilmiştir.⁷⁶⁷

Safevi topraklarında yaşanan olaylar Osmanlı Devleti'nin daima takibinde olmuştur. Böylelikle sınırda yaşanan olağan üstü durumlara karşı sınırdaki eyaletlerin gereken güvenliği alması için bilgilendiriliyordu. Örneğin; Mir Üveys oğlu Mahmud Han, ammizadesi Kasım Han ve Dağıstan emirlerinin Acem memleketini işgal etme girişimlerinden kaynaklı, bölgede yaşanacak olası saldırılara karşı, Van Valisi Vezir Abdullah Paşa'nın sınır güvenliği için gerekli tedbirlerin alınması ve güvenliğin sağlanması hususunda emir gönderilmiştir.⁷⁶⁸ Çünkü Acem topraklarında işgal hareketlerine girişen Mir Üveys oğlu Mahmud Han'a katılmak için sınırdan bazı aşiretlerin geçişlerinin olduğu tespit edilmiş. Sınırdan güvenlik zafiyeti oluşturduğu için bölgede gereken önlemin alması için Van Eyaleti'ne hüküm gönderilmiştir. Bununla ilgili gönderilen hükümde; *İran'daki karışıklık sebebiyle İran hududunda bulunan aşiretlerden*

⁷⁶³ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 717, s. 190.

⁷⁶⁴ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 718, s. 192.

⁷⁶⁵ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 92, s.21.

⁷⁶⁶ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 163, s. 44.

⁷⁶⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 129/ 165, s. 44.

⁷⁶⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 130/ 1105, s. 461.

*bazıları ganimet sevdasıyla sınırı geçip Mirveyisoğlu Mahmud Han'a katıldıkları anlaşıldığından, mahzurlu görülen bu hareketin engellenmesi için sınırdaki geçitlerin sağlam bir şekilde tutularak kimsenin geçirilmemesi.*⁷⁶⁹ Van Kale'sinin güvenliğini sağlamak için ayrıca bölgeye ağır silah sevkiyatı da yapıyordu. 18. yüzyıla ait arşiv belgeleri incelendiğinde, sefer döneminde ordunun temel ihtiyaçlarından olan mühimmatın lojistik destek olarak sınır güvenliğini sağlama ve cepheye sevk edilmesiyle ilgili yazışmaların olduğu görülmektedir. Bölgeye sevk edilen ağır silahlar İstanbul üzerinden Trabzon- Erzurum hattı üzerinden Van Eyaleti'ne ulaştırılıyordu. Van Kalesi'nin mevcut savunmasını arttırmak için şahı topları talep edilmiştir. Talep doğrultusunda bölgeye İstanbul- Trabzon- Erzurum hattı üzerinden 35 adet şahı topu gönderilmiştir.⁷⁷⁰

Van Kalesi'ne nakledilen topların gemilerle İstanbul'dan Trabzon'a gönderilmiştir. Toplar oradan Erzurum'a ve Erzurum'dan da Van'a nakledilmiştir. İstanbul'dan Trabzon'a top veya mühimmat taşıyan Melkese gemilerin kiralalarına bakıldığında 75 kuruş olduğu görülmektedir. 1180/1767 senesinde Van Kalesi'nin mühimmatının İstanbul'dan Trabzon'a taşınmasında iki adet Melkese Gemi kiralanmış ve bu gemilerin her birine 75 kuruş olmak üzere toplam 150 kuruş ödenmiştir.⁷⁷¹

Van Kalesi'ne yapılan lojistik destek ile ilgili kaynakları arttırmak mümkündür. 25 Zilkade 1180/24 Nisan 1767 tarihli bir kayıta İran seferi münasebetiyle Trabzon ve Erzurum valilerine Van kalesine nakledilecek topların ve bu topların nakledilmesinde ihtiyaç duyulan manda ve beygirlerin tedarikine dair emir gönderilmiştir. Gönderilen emirde şu ifadeler yer almaktadır:

“Van kal'ası içün ledel ferman olan beş adet balyemez top ğayrı ez tertib ve takım-ı kıl'a İran seferi takribi ile Trabzon ala haliha terk olunan yirmi sekiz kıta ecanis topların tophane-i amirem ruznamçesinde ale'l infirad kaydı ihraç ve arz ve takribi olunan takrir üzre sadr olan ferman-ı alışanım mucabince zikr olunan metruk toplardan yedişer vukuyye çapında iki kıta ve ve beşer vukuyye çapında olanlardan üç kıt'aya cem'an beş kıta toplar kala-i mezburede topçu başısı müfti ve marifet-i

⁷⁶⁹ BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 131/ 523, s. 199.

⁷⁷⁰ BOA, C..AS. Dosya- Gömlek Nr., 1223/ 54897, s. 1.

⁷⁷¹ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 1106/48942, s. 1.

şerle intihab ve ifraz ve Erzurum’a varınca mukayyed eda-i ücret-i nakliyesi Trabzon gümrüğü emini tarafından virmek üze kadar-ı kifaye pildar? ve koşumları için camuşların mühimmat-ı tophane için dahi mekkari bargirleri tedarik ve tahmil ve bir gün evvel Erzurum’a tesyid olunmak ferman olmağın imdi sen ki mütesellim muma ileyhsin iş bu emri alîşanım vusulünde faanen tehir ve tevakkufa ruhsat ve cevaz göstermeksizin ”

Arşiv kaydında görüldüğü üzere İran seferinin yakınlığı dolayısıyla Trabzon Kalesi’nde kullanılmayan beş adet balyemez topun nakliye ücreti ödenerek Erzurum’a Erzurum’dan da nakliye ücreti ödenerek Van Kalesi’nde bulunun topçubaşına teslim edilmesi emredilmiştir. Bu topların nakledilmesinde bargir ve camuşların/mandaların kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁷² Top veya mühimmatın taşınmasında camuşların kullanılması nedeni camuşların bargirlere göre daha dayanıklı olmalarıdır. Ancak Trabzon-Erzurum hattının dağlık ve engebeli olması mühimmatın taşınmasında büyük engeller oluşturmaktaydı.

Gönderilecek topların nakliye ücretleri Trabzon’dan Erzurum’a kadar olan kısmı Trabzon Gümrüğü’nden, Erzurum-Van arası ise Erzurum Gümrüğü’nden karşılanması kararlaştırılmıştır. Ancak takip eden sene topların camuşlarla nakledilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bundan dolayı Van’a gönderilecek beş adet topun el çekilmesi gerektiği belirtilmiştir. Devlet, İran seferi dolayısıyla Trabzon’dan Van Kalesi’ne gönderilecek topların çekilmesi için Trabzon, Akçabad ve kaza ahilerinin topları Gümüşhane sınırına oradan da Gümüşhane ve Bayburd ahalisinin topları Erzurum’a nakletmesini emretmiştir.⁷⁷³ Kayıttan anlaşılacağı üzere savaş için gerekli askeri lojistiğin her zaman camuş/manda ve bargirlerle taşınmamış, bazı dönemlerde insan gücü ile yüzlerce km. -Trabzon-Erzurum gibi- taşınmıştır.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere, sınır eyaleti olması nedeniyle bölgenin savunmasına önem veriliyordu. Bölgeye sevk edilen ağır silah sevkiyatı azımsanmayacak derecede fazladır. Bu da bölgenin İran seferleri için ne derece önemli olduğunu kanıtlayacak niteliktedir.

⁷⁷² BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 1161/51666, s. 1.

⁷⁷³ BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 54/2520, s. 1.

5. 3. Sefer Dönemlerinde Askeri Lojistik

Osmanlı Devleti'nin sınırları hızla gelişip büyümesiyle birlikte ihtiyaç duyulan düzenli ordu gerekesimi, kapıkulu askerleri, yaya ve atlı askerler şeklinde düzenli ordu oluşturulmuştur.⁷⁷⁴ Bunlardan yayalar; *yeniçeriler, cebeci, topçu, top arabacı, humbaracı ve lağımçı ocaklarından meydana gelirken, süvari kuvvetleri ise, sipahi, silahtar, sağ ve sol ulufeciler ile sağ ve sol gariplerden oluşmaktadır.*⁷⁷⁵ Osmanlı Devleti'nin sefer zamanı ordunun savaş gücünü ortaya koyan eyalet askerleriydi.⁷⁷⁶ Farklı bölgelerden geldikleri için savaş zamanı toplanmaları oldukça uzun ve zor bir süreçti.⁷⁷⁷ Savaş zamanı orduya dâhil olan tımarlı sipahiler, sefer harici durumlarda ise, bulundukları bölgelerin amirleri olup, güvenliği sağlardı.⁷⁷⁸

Padişahların 17. yüzyıldan itibaren sefere iştirak etme geleneğini bırakmaları neticesinde seferlere sadrazamlar komutanlık eder hale gelmişti. Ancak 18. yüzyılda İran üzerine yapılan seferlerde, bölgedeki sınır valileri serasker tayin edilerek görevlendirilmişlerdir. Erzurum Valisi İbrahim Paşa, Diyarbakır Valisi Arifi Ahmet Paşa, Bağdat Valisi Hasan Paşa ve son olarak Van Valisi Ahmet Paşa'dır.⁷⁷⁹ Osmanlı Devleti, Safevi topraklarına Kirmanşah, Revan ve Tebriz cepheleriyle üç koldan başlatmış olduğu sefer hareketi bölgede bu denli fazla serasker tayin edilmesinin nedenlerindendir.⁷⁸⁰

İran üzerine yapılan seferlerde serasker olarak tayin edildikleri ve bölgenin İran ile sınır olması neticesinde Van Eyaleti'nde önemli ölçüde askeri hareketliliklerin yaşandığı dönemin yazışmalarında anlaşılmaktadır. Sınırdaki kale ve şehirlere olası saldırı riskine karşın, Osmanlı Devleti çeşitli tedbirler almıştır. Van Eyaleti'nin askeri güç potansiyeli incelendiğinde neredeyse Osmanlı askeri teşkilatının içindeki bütün birimlerinin içinde barındırdığı görülmektedir. Askeri birliklerinin sayısı diğer sınır

⁷⁷⁴ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", (Ed: Güler Eren), *Türkler*, C. X, (2002). ss. 619-626

⁷⁷⁵ Ahmet Yüksel, Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787-1850), Cumhuriyet Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2005, s. 19-20.

⁷⁷⁶ Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), (çev: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 111-112.

⁷⁷⁷ Ertuş, "Osmanlı Devleti'nde Sefer Organizasyonu", s. 591.

⁷⁷⁸ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat., İstanbul 2007, s. 124-134.

⁷⁷⁹ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 143.

⁷⁸⁰ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 143-144.

eyaleti olmayan kale veya eyaletlere göre sayıca fazla olmuştur.⁷⁸¹ Kanuni Sultan Süleyman tarafından Van Kalesi fethedildikten sonraki süreçte bölgede kalenin muhafazasında Dergâh-ı Ali yeniçerileri gönderilmiştir.⁷⁸² Kısa süreli olarak bölgenin güvenliği için gönderilen Dergâh-ı Ali yeniçerileri Van muhafazasında önemli bir askeri güç olmuştur. 18. yüzyıl ait arşiv belgelerinde 1701 ile 1702 yıllarında Van Kalesi'ndeki Dergâh-ı Ali yeniçerileri mevcut sayıları 502'dir.⁷⁸³

1723- 1727 yılları arasında yaşanan sükûnet dönemi, 1730 başlayan ve iyice artan Osmanlı- İran gerilimi bölgedeki Dergâh-ı Ali yeniçerilerinin sayılarında artışa neden olmuştur. 1732-1733 mevcut yeniçeri sayısı 1.142'ye çıkmıştır.⁷⁸⁴ Kale muhafazasında kaldıkları süre boyunca ulufelerini Van Kalesi mevacibinden alırlardı. Bölgenin savunulmasında önemli bir güç olan Dergâh-ı Ali yeniçeri hakkında 1712/1713 tarihlerinde gönderilen bir hükümde; *Van Kalesi muhafazasında yeniçeri zabiti olan Haseki Ebubekir'e: Van Kalesi muhafazasında olan Dergah-ı Ali yeniçerileri neferatının tamamı ulufe zamanlarında mevcut bulunup ulufelerini aldıktan sonra etrafa dağılıp muhafazada çok az neferin kaldığı bildirildiğinden bunların dışarı salınmayıp sürekli olarak muhafaza hizmetinde mevcut bulundurulmaları.*⁷⁸⁵ Yaşanacak Osmanlı- İran savlarından dolayı bölgede kalenin muhafazasını sağlamak için, Batum muhafazasında yeniçeri zabıtine gönderilen hükümde; Batum muhafazasında olan yetmiş yedi cemaatinin Van muhafazasına nakli yapılması dair hüküm gönderilmiş(1712/1713).⁷⁸⁶

Abdullah Paşa'nın Serasker olarak atanmasıyla birlikte, Van Kalesi'nin savunulması ve cepheye hareket etmek için eyalet ve sancaklardan askeri yardım gönderilmekteydi. Van Eyaleti'ne mutasarrıf olan ve Tebriz tarafına ordunun başında serasker tayin edilen Abdullah Paşa'nın, Tebriz üzerine hareket edeceğinden dolayı yanında bulunan Van eyaleti askerlerine takviye birlik olarak Haleb, Musul, Rakka eyaletleri ile Kayseri, Kengiri, Çorum, Amasya, Arabgir, Niğde sancakları askerleri yanı sıra İstanbul'dan gönderilen yeniçeri, serdengeçti, cebeci, topçu neferlerini de yanına

⁷⁸¹ Kılıç, *Doğu Serhaddin Kildi Van*, s. 337.

⁷⁸² Kılıç, *Doğu Serhaddin Kildi Van*, s. 382.

⁷⁸³ BOA, MAD, Dosya- Gömlek Nr., 4312/ 9498.

⁷⁸⁴ BOA, MAD, Dosya- Gömlek Nr., 4067, 724- 734.

⁷⁸⁵ BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 119/ 862, s. 206.

⁷⁸⁶ BOA, A. DVNSMHM.d., Defter Nr., 119/ 1123, s. 277.

olarak Tebriz ve civarında münasip görülen memleketlerin Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçirilmesi hususunda hareket ederdi(1723/1724).⁷⁸⁷

1723/1724 tarihinde Van eyaleti mutasarrıfı olup Tebriz tarafına serasker olan vezir Abdullah Paşa'ya gönderilen hükümde; *cereyan eden Osmanlı- İran savaşlarından dolayı, Bölükan-ı Erbaa ocaklarının neferatı eksik olduğundan her ocağa 300 nefer yazılarak mevcudunun 1200 nefere çıkarılmasına karar verildiğinden ocağa yeni kaydedilen neferlerin deftere yazılarak gönderilmesi.*⁷⁸⁸ Böylece bölgedeki asker sayısındaki azalıştan ötürü oluşan otorite boşluğunun giderilmesi ve bölgenin güvenliğini tesis edilmeye çalışılmıştır.

Yine gönderilen başka bir hükümde; Üsküdar'dan Van Kalesi'ne varınca yol üzerinde bulunan kadılara gönderilen yazışmada, Tebriz seferine serasker tayin edilen Van Valisi Abdullah Paşa'nın maiyetine girmek üzere 140 nefer topçu askerinin gönderildiği bildirilmiş. (1723/1724).⁷⁸⁹

Aynı yıl içerisinde yine Serasker Abdullah Paşa'nın emrine verilmek üzere; Malatya, Harput kadılarına, Tebriz seferine memur edilen Van Valisi Abdullah Paşa'nın maiyetine verilmek üzere 15 adet serdengeçti bayrağı altından 1500 neferin askere alınarak gönderilmiştir. (20 Ekim 1723).⁷⁹⁰

Yine cebeci ocağı çorbacılarından 32. cemaatin sabık çorbacısı Mehmed Çorbacı'ya gönderilen hükümde; *Tebriz tarafına sefere memur edilen Van Valisi Abdullah Paşa'nın maiyetini verilmek üzere 200 nefer cebeci be-dergâh edilerek gönderilmesi* (1723/1724).⁷⁹¹ Böylelikle sefere çıkacak olan seraskerin mahiyetine ve bölgenin korunması için Van Eyaleti'ne asker sevkiyatı yapılıyordu.

Yine uzun süren kale kuşatmaları sırasında, surları yıkmak için yeraltını kazarak tüneller açan lağımçıları Abdullah Paşa'nın mahiyetinde bulunduğu görülmektedir. *Van Muhafızı ve Tebriz Seraskeri Vezir Abdullah Paşa maiyetinde on nefer lağımçı*

⁷⁸⁷ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 131/ 738, s. 275.

⁷⁸⁸ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 131/684, s. 242.

⁷⁸⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 131/736, s. 274.

⁷⁹⁰ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 131/735, s. 274.

⁷⁹¹ BOA, A. DVNSMHH.d., Defter Nr., 131/734, s. 272.

neferatı bulunması (1723/1724).⁷⁹² 18. yüzyıl arşiv yazışmalarında görüldüğü üzere, Osmanlı- İran savaşlarında Van Eyaleti çokça zikr edildiği, bölgede lojistik destek ve sınır savunmasının sağlanmasının yanı sıra sefere iştirak etmek bakımından da önemli bir yer tutmaktadır. Sınır eyaleti olması sebebiyle serasker tayin edilen Abdullah Paşa, İran tarafına yapılan seferlerde faal rol oynadığı görülmektedir.

⁷⁹² BOA, C. AS. Dosya- Gömlek Nr., 128/5698, s. 1.

6. SONUÇ

Çalışmaya konu olan dönemde, Osmanlı Devleti'nin Doğu'daki sınır komşusu olan Safevi Devleti ile siyasi, dini ve ekonomik yönden gelişen çekişmeler uzun vadeli savaşlara sebep olmuştur. 18. yüzyılda kısa süreli barış dönemleri olmuşsa da bu yüzyıl içerisinde de uzun süren bir Osmanlı-Safevi mücadelesi yaşanmıştır. 18. yüzyılda meydana bu mücadele döneminin esas odak noktası Doğu Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan ve Şirvan bölgelerinin hâkimiyeti üzerine olmuştur. Yaşanan uzun süreli savaşlarda en büyük rolü stratejik bölgelerdeki sınır eyaletlerinin aldığı muhakkaktır. Osmanlı Devleti, savaş dönemlerinde uyguladığı politikalarından biri de mahallinde çözüm politikası olmuştur. Uygulamış olduğu bu politika neticesinde Van Eyaleti, Osmanlı-Safevi savaşlarında, Osmanlı ordusunun ileri karakol bölgesi olarak ön plana çıkıyordu. 16. yüzyılda Irakayn seferleriyle birlikte eyalet olarak ihdas edilen Van, Osmanlı Devleti açısından son derece önemli bir merkez olmuştur. Bu önemine binaen, Eyaletin idari ve askeri teşkilatlanmasına baktığımızda diğer eyaletlere nazaran daha fazla çeşitlilik barındırdığı görülmektedir. Osmanlı merkezinin idari ve ordu teşkilatlanmasının birer küçük kopyası olarak görülmektedir. Ayrıca konum itibarıyla eyaletin idari taksimatı da diğer eyaletlere göre farklılık göstermektedir. Bölgedeki beylerin gücünden istifade etmek amacı ile eyalete bağlı sancakların bir kısmı yurtluk- ocaklık ya da hükümetlik statüsü ile yerel beylerin idaresine bırakılmıştır.

III. Ahmet dönemi ile değişen savaş düzeni neticesinde sefere atanan bölge valilerin komutasında gerçekleşmekteydi. Bulunduğu konum ve İran coğrafyasına sınır olması sebebiyle, 1722 yılında başlayan savaşlarda cepheye lojistik desteğin sağlanmasında Van Eyaleti önemli bir rol üstlenmiştir. Lojistik sevkiyatın ulaştırılmasında kara, deniz ve göl güzergâhlarının tamamının kullanıldığı bir noktada bulunuyordu. Ordu için hayati öneme sahip olan zahire ve mühimmatın emniyetli bir şekilde devamını sağlamak ve cepheye sevk etmek için önceden tedbirler alınmıştır. Bölgeye gerçekleşecek sevkiyat için önceden gereken ulaşım hatlarının belirlenmesi, gereken ulaşım taşıtlarının temin edilmesi için görevliler tayin edilmiştir. Yaşanan tüm tedbirlere rağmen bölgede sevkiyatın yavaşlamasında bazı sorunların yaşandığı görülmektedir. Ancak yaşanan sıkıntıların büyük bir bölümünün zorlu arazi şartları ve iklim koşullarının sebep olduğu gözlemlenmektedir.

Osmanlı Devleti, seferin gidişatında belirleyici rol oynayan lojistik sevkiyatların aksamaması için, yoğun çaba sarf etmiştir. Bu yönde önceden Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde temin edilen zahire ve mühimmat sefer öncesi belirlenen sınıra yakın depolama merkezlerine nakledilirdi. Böylelikle depolanan lojistik ikmal malzemeleri cepheye güvenli şekilde sevk edilirdi. Bölgede sevk edilen lojistik ikmal maddelerin cepheye sevk edilmesinde, büyük bir kısmı Van Eyaleti üzerinde gerçekleşmekteydi. Van Eyaleti'nin sınıra yakın olmasını avantajları olduğu kadar dezavantajları da mevcuttu. Bölgenin İran topraklarına sınır olası bölgenin olası saldırılarına açık kapı bırakıyordu. Bundan mütevellit bölgede gereken savunmanın yapılması hususunda dikkat çeken bir konu olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle bölge kalelerinin tamiri ve güçlendirilmesi, silah, mühimmat sevkiyatı ve askeri birlik göndermek gibi tedbirlere başvurulmuştur. İran savaşlarında stratejik bir öneme sahip olan Van Eyaleti'ne oldukça önem veriliyordu. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, 18. yüzyılın başlarından itibaren cereyan eden Osmanlı- İran savaşlarında gerçekleştirilen sefer organizasyonlarında lojistik desteğin sağlanması açısından bölgedeki eyaletlere nazaran Van Eyaleti ön plana çıktığı görülmektedir. Osmanlı Devleti, sefer dönemlerinde uygulamış olduğu organizasyonla tecrübe, finansman, sevkiyat becerilerini büyük bir titizlikle yaparak gerçekleştiriyordu.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA. A. DVNSMHM.D... 136 / 1371: 155/ 2562: 85/ 118.

BOA, *Name-i Hümayun Defteri*, nr. VII,

BOA, *Cevdet Askeri*, 923/ 39905: 583/ 24549- 1049/ 46106: 1210 / 54230.

BOA, *Kepeci Ruus* 218,

BOA, A. RSK d. 1452.

BOA, MAD 563.

BOA,K *Kepeci Ruus* (B) 266,

BOA, A. DVNSNŞT d. 16.,

Cevdet Dahiliye 6095

KAYNAK ESERLER

Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, (Sad. Faik Reşit Unat),

Destarî Salih Tarihi (Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak), Türk Tarih Kurumu, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1962.

Koca Ragıp Mehmet Paşa, *Tahkik ve Tevfik (Osmanlı- İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları)*, Haz. (Ahmet Zeki İzgüler), Kitap Evi Yayınları, İstanbul 2003.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Sadeleştiren: N.Çağatay, 3.Baskı, C.I-II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Osmanlı- İran- Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak (I. Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi II. Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbası, Tercüme eden ve Yayına Hazırlayan; Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1974.

Peçevi İbrahim Efendi, *Pecevi Tarihi I*, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.130., Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Solakzade Mehmet Hamdemi Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, Haz: Vahid Çabuk, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Şemsettin, Sami, *Kâmûsu'l-Alâm*, C. 6, Tıpkıbasım, Ankara, Kasgar Nesr., 1996.

Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı- İran Tarihi*, çev: Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971.

Şem'dani-Zade Fındıklı Süleyman Edendi, *Tarihi Mür'it-Tevarih*, (M. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

I. Mahmut- Nadir Şah Mektuplaşmaları, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 136, 3 Numaralı Nâme-i Hümayun Defteri, İstanbul 2014.

Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, (çev. Teoman Tunçdoğan- Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

TETKİK ve MAKALELER-BİLDİRİLER

Adıgüzel, Adnan, Yıldırım Alper, I. Mahmut Dönemi (1730- 1754) Osmanlı- İran İlişkileri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Eskişehir 2017.

Adile, Karakaya, *Osmanlı Devleti İle İran Arasındaki Diplomatik İlişkilerde Görev Yapan Alim Diplomatlar (XVII ve XVIII Yüzyıllar)*, İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul 2009.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (4. Kitap) Kanuni Devri Kanunnameleri, I. Kısım merkezi ve Umumi Kanunnameler*, İstanbul 1992.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri 5. Kitap Kanuni Devri Kanunnameleri*, Fey Vakfı Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), İstanbul 2016.

Akilli El, Alev, Bakış, Abdulrezzak, Fatih Hattatoğlu, Ercan Işık, “Van Gölü Havzasındaki Tarihi Ulaşım Yapıları”, 5. *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu*, Erzurum 2015.

Aktepe, Münir *Osmanlı- İran Münasebetleri ve Silahşor Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-Namesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970.

Aktepe, Münir, “I. Mahmut”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1989.

Aktepe, Münir, “III. Ahmet”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1989.

Aktepe, Münir, “Baltacı Mehmet Paşa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1992.

Aktepe, Münir, “Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı Sultan I. Mahmut'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında” *Tarih Dergisi*, S. 28-29, İstanbul 2011.

Alizade, Orhan, 18. Yüzyılın ilk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası, *Akademik Bakış Dergisi*, C. IV, Sy. 7, Kış 2010.

Arı, Saim, *Nadir Şah- I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet-Şii Diyalogu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2001.

Aşan, Muhammet Beşir, *XIV. Yüzyılda Van ve Yöresi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora) Tezi, Elazığ 1992.

Ateş, Abdurrahman, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2001.

Ateş, Abdurrahman, “Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra İran'da Hâkimiyet Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nin İran Politikası” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Afyon 2005.

Ateş, Abdurrahman, *Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Sözkese Matbaacılık Yayınları, Ankara 2012.

- Aydın, Talay, *Bizim Eller Van*, İhlâs Matbaacılık Yayınları, İstanbul 1988.
- Aydın, Talay, “Dürri Ahmet Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Anadolu'nun İdari Taksimati*, Bilge Kültür Yayınları, Ankara 2019.
- Budak, Adnan, *Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği (1746-1747)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Trabzon 1999.
- Cezar, Mustafa - Sertoğlu Mithat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, “18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti; I. Petro'nun İran Seferi”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2017.
- Çolak, Songül, “Patrona Halil Ayaklanmasını Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri”, *Türkler*, C.XII, Ankara 2002.
- Ed-Duri Abdülaziz, “Bağdat”, C. 4, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991.
- Efşar, Cahangir Hüseyin, *Azerbaycan Nadir Eşraf Devleti*, Bakü 2014.
- Ekin, Ümit, *XVII- XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- Ekin, Ümit, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi”, *Kadim*, S. 3, İstanbul 2022.
- Emecen, Feridun Mustafa, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- Eravcı, H. Mustafa, “Safevi Hanedanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. VI, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002.

Erkan, Kemal, *1734- 1735 Osmanlı- İran Savaşı Mühimme Defteri (Ramazân 1146- Zilhicce 1147)*, Çamlıca Basım Evi, İstanbul 2011.

Ertaş, M. Yaşar, “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, *Osmanlı*, C. VI, (Ed: Güler Eren) Yıl 1999.

Erzen, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, İstanbul 1993.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yollara Düşenler*, (çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2016.

Genç, Serdar, XIII. Yüzyılın ilk Yarısındaki Şark Seferlerinde Van Gölü’nde Ulaşım, *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu*, Uşak 2011.

Genç, Serdar, “III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması Ve Nakliye Vasıtaları (1722-1725)”, *History Studies*, C. 4, Ankara 2012.

Genç, Serdar, *Lale Devrinde Savaş İran seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Göçer, Lütfü, XVI –XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964.

Göyünç, Nejatı, “Van”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1986.

Göyünç, Nejat, “ Van Tarihi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Yıl 2001.

Gregory Abu’l-Farac, *Abu’l-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Gündüz, Tufan, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

Güney, Filiz, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran İlişkileri ve İran’a Giden Osmanlı Elçileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2005.

Güngürdü, Ersin, *Türkiye'nin Coğrafyası*, Geliştirilmiş 3. Baskı, Gazi Kitapevi Yayınları, Ankara 2010.

Hakyemez, Cemil, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii ittifakı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Halaçoğlu, Yusuf, “ At İslami Devir”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991

Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.

İşbilir, Ömer, “Nüzül”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007.

İşbilir, Ömer, “Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, S. 21, Ankara 2007.

Jorge, Nicolae, *Osmanlı İmparatorlu Tarihi (1640-1774)*, C. IV, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Sabah Yayınları, İstanbul 1992.

Karadeniz, Yılmaz, *İran Tarihi (1700- 1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

Karakaya, Adile, *Osmanlı Devleti İle İran Arasındaki Diplomatik İlişkilerde Görev Yapan Âlim Diplomatlar (XVII ve XVIII Yüzyıllar)*, İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul 2009.

Karal Enver Ziya, “Ahmet III”, *Diyanet Vakfı İslam Aksiklopedisi*, C. I, İstanbul 1978.

Kılıç, Orhan, , *Van Sancağı (1548-1648)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1994.

Kılıç, Orhan, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Van 1997.

Kılıç, Orhan, “Van”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012.

Kılıç, Orhan, “ Orta ve Yeniçağda Van Gölü’nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret”, *Tarih ve Coğrafya Araştırma Dergisi*, S. 2, Aralık 2019.

Kılıç, Orhan, “Orta ve Yeniçağda Van Gölü’nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret ”, *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Aralık 2019.

Kılıç, Orhan, , *Doğu Serhaddinin Kilidi Van (16-18 yüzyıllar)*, Van Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı, Van 2020.

Kılıç, Orhan, *Doğu Serhaddinin Kilidi Van 16-18 Yüzyıllar*, Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2020

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası Yayınları, Ankara 1983.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusa Tarihi Başlangıçtan 1917’e Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Kurt, Yılmaz, *Van Eyaletinde Vakıf ve Mülk Sahipleri*, Musa Çadırcı’ya Armağan Yazılar, (Yayına haz. Selda Kılıç, Bekir Koç, Tülay Ercoşkun), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2012.

Kurtaran, Uğur, Yeni Kaynaklar Işığında Sultan I. Mahmut Dönemi Osmanlı İran İlişkileri (1731-1747), *History Studies*, Vol 3/3 2011.

Kurtaran, Uğur, *Sultan I. Mahmut ve Dönemi(1730-1754)*, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

Külbilge, İlker, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2010.

Kütükoğlu, Bekir, “Şah II. Tahmasb”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI. Ankara 2003.

Mangaltepe, İsmail, *XIX Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021.

Murphey, Rhoads, “Kasr-ı Şirin Anlaşması”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001.

Mustafa Nuri Pasa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Sadeleştiren: N.Çağatay, Baskı 3., C. I-II, , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Orhonlu, Cengiz, Turgut Işıksal, “ Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, *İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Dergisi*, Sy. 17-18, İstanbul 1963.

Ögel, Bahaeddin vd, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2. Baskı, Ankara 1986.

Ömer, İşbilir, “*Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği*”, (Ed: Güler Eren), *Türkler*, C. X, İstanbul 2002.

Önkal, Ahmet – Bozkurt Nebi, “Deve”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994

Özcan, Abdülkadir, “Lale Devri”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003.

Özcan, Abdülkadir, “Topal Osman Paşa”, C. 41, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003.

Özgüdenli, Osman G., Osmanlı İran’ı I. Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat, *Tarih Araştırma Dergisi*, C. XXII, Ankara 2003.

Öztürk, Temel, *İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1699/1723-1746)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Peçevi İbrahim Efendi, *Pecevi Tarihi I*, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, S. 130., Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Pour, Ali Djafar, *Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977.

Rhoads, Murphey, “Kasr-ı Şirin Anlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24. İstanbul 2001.

Rukiye, Işık, *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630–1750)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Sivas 2011.

Runciman, Steven, *Harçlı Seferleri Tarihi*, C.III, çevire: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Sahillioğlu, Halil, *Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı*, Arapçadan çev: Mustafa Öztürk, Belleten, C. 54, Ankara 1990.

Sak, İzzet, “ 1736-1741 Yılları Arasında İstanbul'a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları”, *Selçuklu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 16, Konya 2006.

Saraçoğlu, Hüseyin, *Doğu Anadolu Bölgesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1989.

Sarioğlu, Gülcan, *Yozefo Tiflisi'nin “vaka’at-i Mir Veys ve Şah Hüseyin” Adlı Eserinin Tahlil ve Transkript*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2008.

Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Sevinç Tahir, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.

Soltanoghlu, Mohammad, *Afganistan'da Şiilik Tarihi ve Hazarlar*, Uludağ Üniversitesi Sosya Bilimler Enstirüsü Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı İslam Mezhepler Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2010.

Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Sümer Faruk, “Avşarlar, İran’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 41, İstanbul 1986.

Şabani Rıza, “Eşrafiye ve Zendiye Döneminde (H. 113 -ı210/M. 1723-ı796) İran-Osmanlı İlişkileri”, *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002 Konya)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Şahin, Bekir, “ I. Mahmut”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1993.

Tanyaş Mehmet, *Lojistik Yönetimi” Lojistik Temel Kavramlar (Lojistiğe Giriş)*, Ed. Mehmet Tanyaş- Köksal Hazır, Çağ Üniversitesi Yayınları, Mersin 2011.

Tarhan, M. Taner, “Urartu Krallığı’nın Başkenti Tuşpa M.Ö 840-590”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 21, İstanbul 2011.

Taşagıl, Ahmet, “Hüseyin Mirza”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999.

Tavernier Jean Baptiste, *Tavernier Seyhatnamesi*, Editör: Stefanos Yerasimos, Fransızcadan çeviren: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, Baskı 1., İstanbul 2006.

Tekeli, İlhan- Selim, İlkin. “Osmanlı İmparatorluğu’nda On dokuzuncu Yüzyılda Araba Teknolojisinde ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler”. Çağını Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri. (haz. E. İhsanoğlu - M. Kaçar), *IRCICA*, İstanbul 1995.

Toğaç Süleyman, *Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi’nin İran Sefaretnamesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara 2000.

Turan, Osman *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Turan Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "XVIII. Anda Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türkler*, , C. XII, Ankara 2002.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi 2 (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Ünal, Fatih, *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüyev*, Titiz Yayınları, İstanbul 2010.

Ürkündağ, Ayhan, *Ahmet Durri Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Afyon 2006.

Varlık, Mustafa Çetin, *Kara Koyunlular Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, İstanbul 1988.

Yalçinkaya, Mehmed Alâeddin, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703- 1789)", *Türkler*, C. XII. Trabzon 2002.

Yamaç Mükrimin Halil, "Akkoyunlular", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1986.

Yetiş, İbrahim, *Osmanlı İran Savaşları (1722-1746)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2014.

Yıldırım, Mehmet Zahit, "1724-1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, Haziran 2002.

Yılmaz, Ömer Faruk, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, C. 3, Fatih Yayınları, İstanbul 2016.

Yücel, Yaşar - Sevim Ali, *Türkiye Tarihi*, C. 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1991.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114284>

[https:// sozluk.gov.tr](https://sozluk.gov.tr)

<http://www.lugatim.com/s/q%C3%BCher%C3%A7>

<http://www.lugatim.com/>

<https://www.kulturportali.gov.tr/>

